

ISSN: 2667-6419

ASYA ARAŞTIRMALARI

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of Asian Studies
International Social Science Journal
Cilt / Volume: 4 | Sayı / Issue: 2 | Güz / Autumn 2020

asyam.hacibayram.edu.tr

ASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES

Cilt / Volume: 4

Sayı / Issue: 2

Güz/ Autumn 2020

ISSN: 2667-6419

Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Hakemli Süreli Yayındır.

Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

The Journal of Asian Studies International Social Science, Peer-review Published.

Spring and Autumn to be published two times a year.

KURULUŞ - ESTABLISHMENT

2017

ASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Cilt: 4 Sayı: 2 GÜZ/2020 ISSN: 2667-6419

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
Adına Sahibi

Prof. Dr. Yusuf TEKİN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü

Kurucu

Prof. Dr. Vâris ÇAKAN

Editörler

Prof. Dr. Vâris ÇAKAN
Prof. Dr. Fatma AÇIK
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Vâris ÇAKAN

İngilizce Editörü

Arş. Gör. Seyit Ali BUDULGAN

Sekreteryâ

Döndü AKIN

Baskı ve Cilt

Asil Organizasyon A.Ş.
Aşğı Öveçler Mah. 1332. Cad. No:7/8 Çankaya / ANKARA

Yazışma ve Haberleşme Adresi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
Beşevler ANKARA/ Tel:0312-2023787

E-Posta: asyam@hbv.edu.tr / **Web Sitesi:** asyam.hacibayram.edu.tr

E-dergi: asyaarastirmalari.hbv.edu.tr

Asya Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makalelerin yayımcının yazılı izni olmadan bir kısmı veya tamamı herhangi bir yolla çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayımlar eser sahiplerine aittir; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES
Volume: 4 Issue: 2 AUTUMN /2020 ISSN: 2667-6419

On Behalf of Ankara Hacı Bayram Veli University, Center of Asian Studies
Prof. Dr. Yusuf TEKİN
Rector of Ankara Hacı Bayram Veli University

Founder

Prof. Dr. Vâris ÇAKAN

Editors

Prof. Dr. Vâris ÇAKAN
Prof. Dr. Fatma AÇIK
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Assoc. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ

Desk Editor

Prof. Dr. Vâris ÇAKAN

English Editor

R.A. Seyit Ali BUDULGAN

Secreteria

Döndü AKIN

Printing and Binding

Asil Organizasyon A.Ş.
Aşağı Öveçler Mah. 1332. Cad. No:7/8 Çankaya / ANKARA

Correspondence and Communication

Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center

Beşevler/Ankara/TURKEY / **Tel:** + 90-312-2023787

E-Mail: asyam@ahbv.edu.tr / **Web Site:** asyam.hacibayram.edu.tr

E-Journal: asyaarastirmalari.hbv.edu.tr

Some or all of the articles published in the Journal of Asian Studies cannot be reproduced in any way and transmitted electronically without the written permission of the publisher. The ideas, opinions, assumptions in the works belong to the owners of the works; Ankara Hacı Bayram Veli University cannot be held responsible.

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL İstanbul Yeditepe Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Alikram ABDULLAYEV Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan
Prof. Dr. Alimcan İNAYET Ege Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Elman NESİROV Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan
Prof. Dr. Fatma AÇIK Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Giray FİDAN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI Bilkent Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN İstanbul Medeniyet Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hiroaki HUZİE Osaka Üniversitesi Öğretim Üyesi/Japonya
Prof. Dr. İbrahim MARAŞ Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV Semerkant Üniversitesi/Özbekistan
Prof. Dr. Kâzım SARIKAVAK Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Şahingöz Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Patrik K. Meyer Universitas Muhammadiyah Yogyakarta/Endonezya
Prof. Dr. Refik TURAN Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Salim KOCA Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Takashi OSAWA Osaka Üniversitesi/Japonya
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU Michigan State University/ABD
Prof. Dr. Üçler BULDUK Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Vâris ÇAKAN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Zeynep BAĞLAN ÖZER Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Ainur NOGAYEVA L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi/Kazakistan
Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Gülcemal JORAYEVA Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan
Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan
Dr. Dinmukhamed KELESBAYEV Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan
Dr. Behruz BEKBAİYİ Allameh Tabataba'i Üniversitesi Öğretim Üyesi/İran
Dr. İrina KAYAN-POKROVSKAYA/Ukrayna
Dr. Kim HYUN -Sook Kuzeydoğu Asya Tarih Vakfı/Güney Kore
Dr. Sinan DEMİRTÜRK Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye

Bu Sayının Hakemleri/Referee of This Issue

Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK
Prof. Dr. Giray FİDAN
Prof. Dr. İhsan Şerif KAYMAZ
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL
Prof. Dr. Şenol DURGUN
Prof. Dr. Varis ÇAKAN
Dr. Sinan DEMİRTÜRK

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

PROF. DR. SALİM KOCA'NIN ÇALIŞMALARI HAKKINDA <i>On The Studies of Prof. Dr. Salim Koca</i> Prof. Dr. İlhami DURMUŞ	151
19. YÜZYILDAN I. DÜNYA SAVAŞINA KADAR KAFKASYA'DA TÜRKLER ve ERMENİLER <i>Turks and Armenians in Caucasia from The 19th Century to The First World War</i> Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK	157
ÖZBEKİSTAN'IN JEOPOLİTİK ÖNEMİ <i>Geopolitical Importance of Uzbekistan</i> Arş. Gör. Seyit Ali BUDULGAN	167
EMPERYALİZMİN YENİ AKTÖRÜ: ÇİN VE ÇİN'İN AFRİKA ÜLKELERİYLE OLAN İLİŞKİLERİ <i>A New Actor in Imperialism: China and Its Relations with African Countries</i> Onur ONULAY	185
MODERNİZMİN TÜRK DEVLET ALGISINA ETKİSİNDE BİR KÖKEN TASAVVURU OLARAK NİZAM-I ÂLEM ÜLKÜSÜ <i>The Idealism of Nizam-ı Âlem as a Concept of Origin in The Effect of Modernism on The Turkish State Perception</i> Muhammet MAĞAT	193
YÜKSELEN GÜÇ ÇİN'İN GENÇLİK POLİTİKALARI VE ÇİN GENÇLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME <i>China's Youth Policy as a Rising Power and An Evaluation about The Today's Chinese Youth</i> Selim Han YENİACUN	203
TANITIMLAR/ REWIEWS	
ÜLKE TANITIMI: AZERBAYCAN CUMHURİYETİ <i>Republic of Azerbaijan</i> Hazırlayan: Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU	213
KİTAP TANITIMI: "AZERBAYCAN PETROLÜ DÜNYA SİYASETİNDE" ADLI ESER <i>The Book Named "Azərbaycan Nefti Dünya Siyasətində"</i> Hazırlayan: Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU	229
Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin 2020 Yılı Faaliyetleri <i>2020 Annual Activities of Asian Studies Application and Research Center</i> Arş. Gör. Seyit Ali BUDULGAN	233

SUNUŞ

Gazi Üniversitesi bünyesinde Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırmaları Merkezi olarak faaliyet gösteren Merkezimiz, Yükseköğretim Yürütme Kurulu toplantısında 2547 Sayılı Kanun'un 2880 Sayılı Kanun'la değişik 7/d-2 maddesi uyarınca 7141 Sayılı Yükseköğretim Kanunu İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanununun 183 Numaralı Ek Maddesi ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Bu sebeple Merkezimiz tarafından çıkarılmakta olan *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*'nin 2602-2966 olan ISSN Numarası 2667-6419 olarak değiştirilmiştir.

Elinizdeki bu Sayımızda yayın politikamıza binaen "*Azerbaycan*" ile ilgili makalelere ve tanıtım yazılarına ağırlık verdik. Bu vesile ile dergimize "*19. Yüzyıldan I. Dünya Savaşına Kadar Kafkasya'da Türkler ve Ermeniler*" adlı yazısı ile katkı sunan, Sayın Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK'a özellikle teşekkür ederiz. Bundan başka **Ülke Tanıtımında "Azerbaycan Cumhuriyeti"** isimli yazısı ve **Kitap Tanıtımında "Azerbaycan Petrolü Dünya Siyasetinde" Adli Eser** isimli yazısıyla Sayın Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU'na bize destek olduğundan dolayı teşekkür ederiz. Bu çalışmaların yanısıra kaleme aldıkları değerli yazılarıyla Asya çalışmalarına katkı sunan yazarlarımız Sayın Seyit Ali BUDULGAN, Onur ONULAY, Muhammet MAĞAT ve Selim Han YENİACUN'a teşekkürlerimizi sunarız. Merkezimiz Araştırma Görevlilerinden Seyit Ali BUDULGAN'a "2020 yılı faaliyetlerimiz" ile ilgili tanıtım yazısından dolayı ayrıca teşekkür ederiz.

Bu Sayımızın bir başka özelliği de 6 Ocak 2020'de aramızdan ayrılan, Merkezimizin (ASYAM) Yönetim Kurulunda yer alan ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 2019 yılında emekli olan çok değerli hocamız Prof. Dr. Salim KOCA'nın anısına ithaf etmiş olmamızdır. Bu vesileyle "*Prof. Dr. Salim Koca'nın Çalışmaları Hakkında*" isimli yazıyı yazan Prof. Dr. İlhami DURMUŞ'a teşekkürü borç biliriz.

Derginin bu Sayısının hazırlanmasında emeği geçen Hakem ve Editör Kurulumuza teşekkürü borç biliriz. Alanında uzman bilim insanlarının makalelerinin yer alacağı yeni Sayımızda tekrar buluşmak dileğiyle siz değerli okuyucularımıza bol okumalı ve verimli çalışmalar dileriz.

Editörler Kurulu

PRESENTATION

Our Center which operates as a Center for Research and Application of Asian Studies within the Gazi University continues its activities under the Ankara Hacı Bayram Veli University with the Act No. 7141 of Higher Education and with the Act No. 183 additional clause of The Law about the Amendment on Certain Laws and the Decree Laws according to 7/d-2 clause with amendments of The Act No 2880 of The Act No 2547 on the meeting of Executive board of Higher Education. For this reason, The Journal of Asian Studies published by our center has the ISSN number 2667-6419 instead of 2602-2966.

In this issue, we have focused on our publication policy and articles about “*Azerbaijan*”. We would like to thank Prof. Mehmet Ali ÇAKMAK for his original article “*Turks and Armenians in Caucasia from The 19th Century to The First World War*”. Furthermore, with the article in **Country Presentation** “*Republic of Azerbaijan*” and with article titled *The Book Named “Azərbaycan Nefti Dünya Siyasətində”* in the **Book Introduction**, we thank Assoc. Dr. Murteza HASANOĞLU for supporting us. In addition to these works, we would like to thank our authors, Seyit Ali BUDULGAN, Onur ONULAY, Muhammet MAĞAT and Selim Han YENİACUN who contributed to Asian studies with their valuable writings. We also thank Seyit Ali Budulgan, one of the researchers of our Center, for his introductory article on “our activities in 2020”.

Another feature of this issue is our very valuable professor who left us on January 6, 2020, was on the Board of Directors of our Center (*Asian Studies Application and Research Center*) and retired from The History Department of the Faculty of literature of Ankara Hacı Bayram Veli University in 2019, We dedicated it to the memory of Salim Koca. On this occasion, “*On The Studies of Prof. Dr. Salim Koca*” because of his article, we thank Prof. İlhami DURMUŞ.

We would like to thank our Referee and Editor Board who contributed to the preparation of this issue of the journal. We wish you, our esteemed readers, a lot of reading and productive work, hoping to meet again in our new issue where the articles of expert scientists will be published.

Editorial Board

PROF. DR. SALİM KOCA'NIN ÇALIşMALARINI HAKKINDA*

On The Studies of Prof. Dr. Salim Koca

İlhami DURMUŞ*

Öz

Bir tarihi olay zaman, mekân ve insan unsuru dikkate alınarak değerlendirilir. Tarihi olayların zaman ve mekânı farklıysa, değerlendirilmeleri de farklılık gösterir. Prof. Dr. Salim Koca'nın çalışmalarında da böyle bir farklılık dikkati çeker. Çünkü onun çalışmaları Türk tarihinin derinliklerinden Cumhuriyet dönemine kadar çeşitlilik göstermektedir. Ağırlıklı olarak Selçuklu dönemi Türk tarihiyle ilgili çalışmaları bulunmaktadır. Onun siyasi tarihten başka kültür tarihiyle ilgili konular üzerinde de çalışmaları bulunmaktadır. Kitap ve makalelerinin başlıklarını özenle seçmiştir. Bu itibarla çalışmaları birbirini tamamlamaktadır. Özellikle Selçuklu tarih ve kültürü ile ilgili çalışmaları alanında bir boşluğu doldurmaktadır. Aynı başarıyı Türk kültürü ile ilgili yaptığı çalışmalarında da göstermiştir. Onun çalışmaları Türk tarih ve kültürü alanında bir boşluğu doldurmaktadır. Koca çalışmalarını anlaşılır bir dilde yapmıştır. Kaynaklardaki bilgileri değerlendirmeleriyle daha iyi anlaşılır hale getirmiştir. Onun çalışmaları araştırmacılar için temel çalışma haline gelmiştir. Koca, Türk tarihçiliğine büyük katkıda bulunmuştur. Onun yapmış olduğu çalışmalar sonraki araştırmacılar için temel kaynak olmaya devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Salim Koca, Türk, tarih, kültür, araştırma, tarihçilik, kaynak.

Abstract

A historical event is evaluated considering the time, place and human element. If the time and place of historical events are different, their evaluation will also be different. Such a difference draws attention in the studies of Prof. Dr. Salim Koca also. Because his works recede from the depths of Turkish history to the Republican period. He predominantly had studies on Turkish history of the Seljuk period. Apart from political history, he also had studies on issues related to cultural history. He carefully selected the titles of her books and articles. In this respect, his studies complements each other. In particular, his studies on Seljuk history and culture fill a gap in his field. He showed the same success in his studies on Turkish culture. His studies fill a gap in the field of Turkish history and culture. Koca wrote his studies in understandable language. He made the information in the sources better understandable with his evaluations. His studies has become the basic study for researchers. He greatly contributed to Turkish historiography. His studies will continue to be the main resource for future researchers.

Key Words: Salim Koca, Turkish, history, culture, study, historiography, resource.

Giriş

Tarih, insanların zaman ve mekân içinde geçirdikleri gelişmeleri ve bu insanların psiko- fizik hareketlerini, bu hareketlerin sebep- sonuç münasebetlerine dayanan ortak değerlerini araştırır ve tasvir eder (Togan 1985: 13). Burada tasvir etmek ortaya koymak olup, psiko- fizik hareketler de tarihin kendisidir. Çünkü tarihi insanlar meydana getirir. Yaptığımız tarihten de anlaşılacağı üzere, tarihin oluşumunda mekân, zaman ve insan topluluğu dikkati çeker. Çünkü her tarihi olay belirli bir

* DOI: 10.34189/asyam.4.2.001

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ilhmi.durmus@hbv.edu.tr

coğrafya üzerinde belirli bir zaman diliminde gerçekleşir. Bir tarihi olayın iyice anlaşılabilmesi için onun geçtiği mekânın ve zamanın iyi bilinmesi gerekir.

Bir topluluğun hayatında ve kültürünün oluşumunda bölge coğrafi şart ve imkânlarının, yani iklim, göller, denizler, akarsular, bitki örtüsü, tarım ürünleri, ormanlar, madenler ve benzerlerinin; asalak, çiftçi ve çoban hayatı, yerleşme ve göç hareketleri, sanayi şekilleri gibi sosyal, iktisadi faaliyetlere ve dolayısıyla hukuki, dini vb. kültürel davranışlara büyük ölçüde etki yaptığı bilinmektedir. İşte yeryüzünde yaşadıkları coğrafi çevre birbirinden farklı olan insanlar, bu çevrenin üç doğal kaynağı olan; orman, hayvan yetiştirme ve tarım imkânlarını değerlendirerek hayatlarını sürdürebilmişlerdir. Orman kavimleri “asalak” kültürü (avcılık, devşiricilik), tarıma elverişli yerlerde oturanlar “köylü” kültürünü (çiftçilik) ortaya koymuşlar, bozkırdakiler “çoban” kültürünü (besicilik) meydana getirmişlerdir (Kafesoğlu 1989: 26, 201). Yaşanılan coğrafyanın dağları, ormanları, nehirleri, gölleri, ovaları ve yaylaları, bütün yeraltı ve yerüstü kaynakları toplumların tarihi ve kültürel gelişmelerine etki etmiştir.

Tarihi olayların sıraya konulması kronolojiyi oluşturur. “Kronos” zaman ve “logos” bilim kelimelerinden oluşan kronoloji, olayların güneş yılına göre tarihlerini belirlemektir. Modern bir tarihçi, tarihi yapan olayların zamanını ve birbirini takip sırasını dikkate almadan tarihi bir tasvir ve değerlendirme yapamaz. Zaman kavramı kaldırılmış olsaydı, olayların öncelik ve sonralıkları bilinmeyeceğinden, birbirleriyle bağlantıları kurulamayacak ve tarih hadiseler yığını haline gelecekti. Bu itibarla kronoloji tarihin iskeletini oluşturmaktadır. Tarihin belirlenmesinde absolut (kesin) ve relatif (nispi) kronoloji olmak üzere iki tarihlendirme yönteminden yararlanılmaktadır (Durmuş, 2009: 130).

Tarihin gerçekleşmesinde insan zekâ, irade ve kabiliyetinin de hesaba katılması gerekir. Çünkü tarih insanların psiko- fizik hareketleri olduğundan, yani tarihi insanlar yaptığından farklı kültür çevrelerinde yaşayan insanların tarihi ve kültürel gelişimleri de birbirinden farklı olmuştur (Durmuş, 2009: 130).

Burada mekân ve zamandan söz edilmesi Prof. Dr. Salim Koca'nın çalışmalarını değerlendirmeden önce bir bakış açısı oluşturma düşüncesidir. Çünkü onun çalışmaları da şüphesiz belirli bir mekân ve zaman çerçevesinde oluşturulmuştur. Bundan dolayı mekân ve zamanın önemine dikkat çekilmiştir. Bunu onun çalışma örneklerinde açık bir şekilde görmek mümkündür.

Mekân ve Zaman

Prof. Dr. Salim Koca'nın doğrudan çalışma alanı Selçuklu dönemi, dolayısıyla Selçuklu tarih ve kültürüdür. Ancak çalışmalarının mekân ve zamanına bakıldığında Selçuklu kültür coğrafyası ve zamanı onun çalışma alanının merkezinde bulunmaktadır. Oysa çalışmalarının daha geniş coğrafya ve zaman dilimini kapsadığı görülmektedir. Bu bağlamda Anadolu, Mezopotamya, Orta Asya, Doğu Avrupa çalışmalarının coğrafi çerçevesini oluşturmaktadır. Kronolojik olarak ise Asya Hunlarından Türkiye Cumhuriyeti'ne, hatta Türklerin arkeolojik devirlerinden Türkiye Cumhuriyeti'ne birçok konuda çalışma yapmıştır. Bu şekilde düşünüldüğünde bir Genel Türk Tarihi uzmanı olduğu dikkat çekmektedir. Onun çalışmalarının mekân ve zaman sınırını bazı örneklerle açıklamak konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

“Türklerin Soy Kütüğü”, adlı makalesinde bir kronoloji denemesi yapmıştır. Bu çalışmada kronolojik olarak arkeolojik devirlerden günümüze Türk tarihinin soy kütüğünü oluşturmuştur. Burada 1. Proto Türkler, 2. İskitler/Sakalar, 3. Büyük Hun Devleti, 4. Gök Türk Devleti, 5. Uygurlar, 6. Oğuzlar, 7. Büyük Selçuklu Devleti, 8. Türkiye Selçuklu Devleti, 9. Anadolu Türk Beylikleri, 10. Osmanlı Devleti, 11. Türkiye Cumhuriyeti ana başlıkları altında bir tasnif yapmıştır (Koca, 2002: 260-265). Böyle bir tasnifin yapılabilmesi Türk tarihinin her dönemine hâkim olmayı gerektirir. Başka türlü böyle bir tasnifin yapılabilmesi tarihçilik açısından mümkün değildir. Prof. Dr. Salim Koca bu şekilde Türklerin soy kütüğünü oluşturmakla Türk tarihinin bütün dönemlerine dair bilgi sahibi olduğunu açık bir şekilde kanıtlamıştır.

“Türklerin Göçleri ve Yayılmaları” adlı makale giriş, Orta Asya'nın en eski kültürleri ve Türklerin yayılma sahaları, göçlerin sebepleri, Doğal afetler ve salgın hastalıklar, Nüfus artışı ve otlak yetersizliği, Siyasi anlaşmazlıklar, Ağır dış ve iç baskılar, Fetih arzusu ve yeni vatanlar kurma arzusu, milattan önce Orta Asya'nın dışına yapılan Türk göçleri, milattan sonra Orta Asya'nın dışına yapılan Türk göçleri başlıklarından oluşmaktadır. Ayrıca göç yolları da ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bu çalışmada hem kronolojik hem de coğrafi tasnife uyularak Türklere ait ilk kültürler ve Türklerin göçleri sistematik bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Burada zaman ve mekân dikkate alınmak suretiyle konu üzerinde durulmuştur. Konular bu çerçevenin dışına taşırılmamış ya da başlık dışına çıkılmamıştır (Koca, 2002: 651- 663).

“Eski Mezopotamya'da Tarih, Kültür ve Medeniyet” adlı makalesinde Sumerlileri ele almıştır. Sumerlilerin tarih sahnesine çıkışı, Sumer şehir devletleri, Akadlıların hakimiyetinde Sumer, Sumerlilerin klasik çağı siyasi tarihe dair konu başlıklarını oluşturmaktadır. Devlet, yönetimi, ordu, hukuk, yazı, dil ve edebiyat, sosyal ve ekonomik hayat, din, sanat, eğitim ve öğretim kültür tarihi ile ilgili konular üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Mezopotamya'da ilk tarih sahnesine çıkan, yazıyı icat eden ve birçok alanda yenilik yapan Sumerlilerin tarih ve kültürleri sistematik bir biçimde ortaya konulmuştur (Koca, 1992: 38- 44).

“Türk Kültürünün Temelleri- 1” adlı kitabında kronolojik bir sıraya göre konular ele alınmıştır. Sırasıyla Türklerin anayurdu, göçleri ve yayılmaları, Türk adının aslı ve anlamı, İskit/Sakalar, Hunlar, Gök Türkler ve Uygurlar üzerinde durulmuştur. Bu çalışması “Türk Kültürünün Temelleri” adını taşımakla birlikte, siyasi tarih ağırlıklı bir çalışmadır (Koca, 1990: 1- 108).

“Türk Kültürünün Temelleri- 2” adlı kitabı tamamen Türk kültür tarihi ile ilgili konuları kapsamaktadır. Orta Asya'da tabiat, iklim ve insan, Türklerin göçleri ve yayılmaları ve Tarihte Türk adı kitapta ilk konuları oluşturmaktadır. Sırasıyla devlet yönetimi, Sosyal ve ekonomik hayat, din, edebiyat ve sanat konuları üzerinde durulmuştur. Bu konu başlıklarından bir kısmı -aşağıda da görüleceği üzere- kitapta bölüm olarak yayınlanmıştır. Kitapta ek olarak Oğuz Kağan Destanının Türk kültür tarihi bakımından değeri, Büyük Hun Hükümdarı Mete ile Ötüken Yiş de bulunmaktadır (Koca, 2003). Kitabın daha sonraki baskısında “Ötüken Yiş” başlığı yerine “Ötüken Yiş'ta Yirmi Gün” başlığı tercih edilmiştir (Koca, 2010).

“Hun İmparatorluğunun Doğuşu ve Mete” adlı makalesi de çalışmalarının yayılım alanını göstermek bakımından kayda değerdir. Bu makalesinde uzun bir girişten sonra Mete'den önce Hun devleti ve tarihi rolü, Hunların yurdu, Hun akınlarının Türk ve Çin tarihleri bakımından önemi, Mete'nin tarih sahnesine çıkışı, Mete'nin çocukluk ve gençlik hayatı, Mete'nin babasına karşı giriştiği ihtilal hareketi ve Hun tahtına çıkışı, Mete'nin Hun imparatoru olduğu sırada Hun Devleti'nin durumu konu başlıklarını oluşturmaktadır. Belirtilen dönem ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır (Koca, 1990: 101- 127).

“Büyük Hun Devleti” adlı makale giriş, Hun- Çin mücadelesi ve sonuçları, Hun hanedanını sarsan iç kriz, Mete dönemi, Mete'den sonra Hun Devleti, Hun- Çin ilişkilerinin yeni safhası, İpek Yolu mücadelesi, Hun iktidarını hedef alan yıkıcı Çin politikası, Hun Devleti'nin bölünmesi ve sonu başlıklarından oluşmaktadır. Bu makalede Büyük Hun Devleti dönemi siyasi tarihi üzerinde durulmuş ve konu aydınlatılmıştır (Koca, 2002: 687- 708).

“Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı” adlı makale Türklerde devlet fikri, Halk, Ülke, Hakimiyet, Teşkilat, Hakimiyetin ilahi temelleri, Hakimiyetin intikali, Devlet Başkanı, Devlet Başkanının özellikleri, Devlet Başkanının görev ve sorumlulukları, Devlet Meclisi, Hatun, Tiginler, İdari yapı ve özellikleri, Hukuk, Ordu, Teşkilat, Askeri eğitim, Savaş araç ve gereçleri, Savaş ve taktik başlıkları altında incelenmiştir. Bu bağlamda devlet gelenek ve teşkilatı sistematik bir biçimde incelenmiştir (Koca, 2002: 823- 844).

“Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat” adlı makale giriş, Sosyal hayat, Akrabalık bağları, Boy, Bodun, Eski Türk hayat tarzı, Ekonomik hayat, Besicilik, At, Diğer hayvanlar, Tarım, Ticaret, Beslenme, Giyim ve süs eşyaları başlıkları altında ele alınmıştır. Burada Türk sosyal ve ekonomik hayatı sistematik bir biçimde incelenmiştir (Koca, 2002: 15- 37).

“Eski Türklerde Bayram ve Festivaller” adlı makalede özel bir yer tutmaktadır. Burada uzun bir girişten sonra Ritüel değer taşıyan davranışlar, Hayatlarında rol oynayan nesnelere, Eğlence ile ilgili unsurlar, Giyim, Süslenme ve süsleme ile ilgili unsurlar üzerinde durulmuştur. Eski Türklerin bayram ve festivalleri nasıl geçirdikleri ve kutlamaları ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır (Koca, 2002: 51- 57).

Prof. Dr. Salim Koca üzerinde durduğumuz çalışmalarından hareketle konuların mekan ve zaman çerçevesini çok iyi belirlemiş, belirlediği sınırların dışına taşmamıştır. Bu çalışmalarına bakıldığında Selçuklu tarih ve kültürünün dışında da oldukça yoğun bir şekilde çalışmıştır. Çalıştığı konular ve konu alt başlıkları açık bir şekilde onun çalışma alanına ışık tutmaktadır. Dolayısıyla yalnız Selçuklu tarih ve kültürü üzerine çalışmadığı anlaşılmaktadır. Türklerin soy kütüğünde tasnif etmiş olduğu Proto Türk dönemi, İskitler/Sakalar, Hunlar, Gök Türkler, Uygurlar üzerine de çalışmalar yapmıştır. Şüphesiz milli mücadele dönemiyle ilgili çalışmalarından da burada söz etmek gerekir. Ayrıca ilgi alanından özgeçmişinde bahsederken Selçuklu Tarihi ve Türk Kültür Tarihi başlıkları da bulunmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz “Türk Kültürünün Temelleri- 2” adlı kitabı ve Türk kültür tarihi ile ilgili makaleleri açık bir şekilde Türk kültürüyle ilgili konulara ne derece hâkim olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Prof. Dr. Salim Koca'nın iyi bir Selçuklu tarihi uzmanı olduğu bu sahada çalışan herkes tarafından bilinmektedir. Biz daha çok onun bilinmeyen yönlerini ortaya koymaya çalışıyoruz. Yine de Selçuklu tarihiyle ilgili bazı kitaplarının adını burada zikretmeyi uygun buluyoruz. Bunlardan bazıları şunlardır: “Dandanakan'dan Malazgirt'e”, (1997), “Türkiye Selçukluları Tarihi- II, Malazgirt'ten Miyokefalon'a (1071- 1176)”, (2003), kronolojik olarak biraz daha uzun tutulanı “Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a (1071- 1220)”, (2016), “Anadolu Türk Beylikleri Tarihi”, (2001), “Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri”, (2011), “Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür”, (2005).

Yöntem

Prof. Dr. Salim Koca'nın çalışmaları incelendiğinde bilimsel ölçütlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Öncelikle kitap ve makale başlıklarının seçimi kayda değerdir. Çünkü bilimsel çalışmaların en iyi yansıtılma yöntemlerinden biri başlık seçimidir. Bu bağlamda Prof. Dr. Salim Koca'nın çok iyi başlık seçtiği dikkati çekmektedir. Bu başlıklar konunun çerçevesini de açık bir şekilde yansıtmaktadır. “Türk Kültürünün Temelleri- 1” (Koca, 1990), “Türk Kültürünün Temelleri- 2” (Koca, 2010), Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür (Koca, 2005), “Dandanakan'dan Malazgirt'e (Koca, 1997), “Türkiye Selçukluları Tarihi (Malazgirt'ten Miyokefalon'a (1071- 1176)” (Koca, 2003), “Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a 1071- 1220)” (Koca, 2016), “Selçuklu Türk Tarihinin Temel Meseleleri” (Koca, 2011), “Anadolu Türk Beylikleri Tarihi” (Koca, 2001) kitap başlıkları arasında sayılabilir.

Prof. Dr. Salim Koca'nın makalelerinde de aynı çarpıcı başlıklar dikkati çekmektedir. “Türklerin Soy Kütüğü”, (Koca, 2002), “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları” (Koca, 2002), “Eski Mezopotamya'da Tarih, Kültür ve Medeniyet” (Koca, 1992), “Hun İmparatorluğunun Doğuşu ve Mete”, (Koca, 1990), “Büyük Hun Devleti” (Koca, 2002), “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı” (Koca, 2002), “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat” (Koca, 2002). “Eski Türklerde Bayram ve Festivaller” (Koca, 2002). Bu başlıklar ele aldığı konuların çerçevesini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Prof. Dr. Salim Koca kitap ve makalelerinde ana başlık altında konuyla ilgili çarpıcı sözlere de yer vermiştir. Büyük ölçüde çalışmalarında atasözleri, deyimler ya da etkili sözler dikkat çekmektedir. Bu hususta “Türk kültürünün Temelleri- 2” adlı kitabında Eski Türk Hayat Tarzı başlığının hemen altında “Su Türk'ün hayatı, at kanadı, halı da ruhudur” Türk atasözüne yer verilmiştir (Koca, 2003: 18). Bilge Olmak başlığı altında “Kahraman savaşta, bilge kişi de mecliste kendini gösterir” Türk atasözüne yer verilmiştir (Koca, 2003: 73). Erdemli Olmak başlığı altında ise “Erdemin başı dil” Türk atasözü kullanılmıştır (Koca, 2003: 74). Şüphesiz bu örnekleri artırmak mümkündür. Bu tür atasözleri, deyimler ya da anlamlı sözler konunun başında kullanılarak hem dikkat çekmekte hem de konunun bir özeti gibi sunulmaktadır.

Prof. Dr. Salim Koca çalışmalarını herkesin anlayabileceği bir dille yazmıştır. Kısa ve anlaşılır cümleler onun bütün çalışmalarına yansımıştır. Buradan Türkçeye çok hâkim olduğu, güzel ve

anlaşılır cümlelerle konuları ele aldığı görülmektedir. O, bu konudaki ustalığını anlaşılması zor görünen konuların anlatımında da açıkça ortaya koymuştur.

Prof. Dr. Salim Koca'nın üzerinde çalışmış olduğu konular Türk tarih ve kültürünün bir meselesini ele alır şekilde yazılmıştır. Konular derinlemesine incelenmiş, buradan güzel sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Ele aldığı konular zaman ve mekân başlığı altında da ele aldığımız gibi çok çeşitli ve kapsamlıdır. Bu bağlamda ilgili alanlarda bir boşluğu dolduracak mahiyettedir.

Sonuç

Prof. Dr. Salim Koca çalışmalarına bakıldığında Türk tarih ve kültürüyle ilgili çok değişik konular üzerinde çalışmıştır. Onun bu özelliği Türk tarihinin her alanına hâkim olduğunu göstermektedir. Daha çok Selçuklu dönemi Türk tarih ve kültürü üzerine çalışmış olmakla birlikte hem öncesi hem de sonrası dönemler üzerine çalıştığı görülmektedir.

Prof. Dr. Salim Koca Türk kültürü alanında da önemli çalışmalar yapmıştır. Özellikle kendi ifadesiyle “Türk Kültürünün Temelleri” üzerinde yoğun olarak durmuştur. Kaynaklardan hareketle Türk kültürüyle ilgili onlarca konuyu aydınlatmaya çalışmıştır. Böyle çalışmaları yapabilmek kendisine nasip olmuştur. Ancak böyle bir durum Allah'ın kendisine vermiş olduğu bir “kut” olarak açıklanabilir. Bu tür çalışmalar Türk milletinin ve Türklüğün kültür kodları arasında yer almaktadır.

Prof. Dr. Salim Koca yapmış olduğu çalışmalarla Türk tarihçiliğinde bir çığır açmıştır. Onun Türk tarih ve kültürüne bakışı yazmış olduğu onlarca kitap ve makaleyle açık bir şekilde kanıtlanmıştır. Şüphesiz yetiştirmiş olduğu öğrenci ve akademisyenler de onun tarihçiliğinden ve anlatım ve araştırma yönteminden çok yararlanmışlardır.

Prof. Dr. Salim Koca'nın yapmış olduğu çalışmalar herkes tarafından anlaşılacak şekildedir. Türkçeye çok hâkim olduğu, kelimeleri itina ile seçtiği, düz ve kısa cümleleri tercih ettiği kitap ve makalelerinden anlaşılır. Bu itibarla dil ve üslup bakımından çalışmalarının değeri dikkat çeker. Çünkü çalışmalarda anlaşılabilirlik ve üslup son derece önemli olup, eserin uzun ömürlü olmasını sağlar. Prof. Dr. Salim Koca bütün çalışmalarını aynı üslupta yazmış ve Türk milletine armağan etmiştir.

Prof. Dr. Salim Koca'nın hayatı boyunca yapmış olduğu çalışmalar bundan sonra çalışacaklar için de bir temel oluşturacaktır. Şüphesiz birçok tarihçinin bizzat tanımadığı tarihçilerin eserlerinden yararlandığı bilinen bir gerçektir. Başka bir ifadeyle tarihçiler kendilerinden önceki tarihçilerin önemli bir kısmını yazdıklarıyla tanımaktadırlar. Prof. Dr. Salim Koca'yı da tanımamış olanlar yapmış olduğu çalışmalardan, yani onun eserlerinden tanıyacaklardır.

Prof. Dr. Salim Koca yazmış olduğu çok sayıda kitap ve makaleyle Türk tarihçiliğinde kendini kanıtlamıştır. Bu bağlamda ömrünü dolu geçirmiştir. Bütün çalışmalarını kendinden sonraki kuşaklara bırakmıştır. Özellikle Selçuklu dönemi Türk tarihi ile Türk kültür tarihi alanında çalışacaklar için çalışmalarının yol gösterici olacağını belirtmek gerekir. Ayrıca Türk tarih ve kültürüne ilgi duyanlar için de onun çalışmalarının önemine dikkat çekmek gerekir. Prof. Dr. Salim Koca için sonsöz olarak Türk tarih ve kültürü alanında çok çalıştı ve Türk tarihçiliğine büyük katkı sağladı diyebiliriz. Onun yaptığı değerli çalışmaların yıllar sonra önemi daha çok anlaşılacaktır.

Kaynaklar

DURMUŞ, İlhami, (2009). “Türk Tarihi Araştırmaları ve Kronoloji”, **Gazi Türkiyat, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 5, 129- 141.

KAFESOĞLU, İbrahim, (1989). **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

KOCA, Salim, (2003). **Türk Kültürünün Temelleri**, II. Cilt, Odes Ltd. Şti. Kültür Yayınları, Ankara.

KOCA, Salim, (2010). **Türk Kültürünün Temelleri**, II. Cilt, Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti., Ankara.

KOCA, Salim, (2003). **Türkiye Selçukluları Tarihi**, II, Karam Yayınları, Çorum.

KOCA, Salim, (1997). **Sultan I. İzzettin Keykâvus (1211- 1220)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- KOCA, Salim, (2001). **Anadolu Türk Beylikleri Tarihi**, KTÜ. Giresun Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Trabzon.
- KOCA, Salim, (1990). **Türk Kültürünün Temelleri**, I. Cilt, Damla Neşriyat, İstanbul.
- KOCA, Salim, (2005). **Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür**, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KOCA, Salim, (1997). **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, İleri Ofset, Giresun.
- KOCA, Salim, (2003). **Türkiye Selçukluları Tarihi, Malazgirt'ten Miyrokefalon'a (1071- 1176)**, II. Cilt, Karam Araştırma ve Yayıncılık, Çorum.
- KOCA, Salim, (2016). **Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykukâd'a) (1071- 1220)**, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KOCA, Salim, (2011). **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KOCA, Salim, (2002). "Türklerin Soy Kütüğü", **Türkler**, 1. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 260- 265.
- KOCA, Salim, (1992). "Eski Mezopotamya'da Tarih, Kültür ve Medeniyet", **Türk Yurdu**, Sayı 57, 38- 44.
- KOCA, Salim, (1990). "Hun İmparatorluğu'nun Doğuşu ve Mete", **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, 101- 127.
- KOCA, Salim, (2002). "Büyük Hun Devleti", **Türkler**, 1. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 687- 708.
- KOCA, Salim, (2002). "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", **Türkler**, 2. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 823- 844.
- KOCA, Salim, (2002). "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", **Türkler**, 3. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 15- 37.
- KOCA, Salim, (2002). "Eski Türklerde Bayram ve Festivaller", **Türkler**, 3. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 51- 57.
- KOCA, Salim, (2002). "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'un Şahsiyeti ve Tarihi Rolü", **Türkler**, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 580- 589.
- KOCA, Salim, (2002). "Anadolu'da Türk Beylikleri", **Türkler**, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 703- 755.
- TOGAN, Ahmet Zeki Velidi, (1985). **Tarihte Usûl**, Enderun Kitabevi, İstanbul.

19. YÜZYILDAN I. DÜNYA SAVAŞINA KADAR KAFKASYA'DA TÜRKLER VE ERMENİLER*

Turks and Armenians in Caucasia from The 19th Century to The First World War

Mehmet Ali ÇAKMAK*

Öz

Geride bıraktığımız son iki asırda Kafkasya, coğrafi konumunun öneminden ve sahip olduğu doğal kaynaklardan dolayı bölgesel ve evrensel ölçekte devletlerin ilgi alanı olmuştur. Bu durum, bahse konu zaman diliminde Kafkasya'da yaşayan halkların, bölge devletlerinden ve sair devletlerden kaynaklı müdahalelere maruz kalmalarına sebep olmuştur. Bu müdahaleler Kafkasya halklarının kendi aralarında da derin sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu sorunlardan birçoğu günümüze kadar devam edegelmiştir. Günümüzde Türklerle Ermeniler arasında yaşanan olayların tarihi arka planı da geride bıraktığımız son iki asra taalluk etmektedir.

Bu çalışmada, Rusların Güney Kafkasya'da 19. Asırdan itibaren daha etkin ve kalıcı bir şekilde başlattıkları istila hareketine paralel olarak yürütülen kışkırtmalar ve etnik mühendislikler neticesinde, Türklerle Ermeniler arasında artarak devam eden sorunlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türkler, Ermeniler, Azerbaycan, Hanlıklar, Tehcir Yasası, Kafkasya İslam Ordusu.*

Abstract

In the last two centuries, the Caucasus has been the area of interest of the states on a regional and universal scale due to the importance of its geographical location and its natural resources. This situation caused the peoples living in the Caucasus to be subjected to interventions originating from the regional states and other states in the said period of time. These interventions caused deep problems among the Caucasian peoples. Many of these problems have persisted until today. The historical background of today's events between Turks and Armenians is also related to the last two centuries we left behind.

In this study, the ongoing problems between Turks and Armenians will be focused on, as a result of the provocations and ethnic engineering carried out in parallel with the invasion movement that the Russians started more effectively and permanently in the South Caucasus since the 19th century.

Keywords: *Turks, Armenians, Azerbaijan, Khanates, Relocation Law, Caucasus Islamic Army.*

Giriş

Güney Kafkasya'da Rus istilası başlamadan önce Türklerle Ermeniler arasında kayda değer bir sorun yaşanmamaktaydı. Ermeniler, bahse konu coğrafyanın doğusunda Azerbaycan Türkleri ve batısında da Anadolu Türklüğü ile iç içe, her türlü inanç ve kültürel özgürlüğüne sahip bir şekilde yaşamaktaydı. Van'da, Muş, Bitlis, Ağrı ve Maraş'ta yaşayan Ermenilerle Karabağ'da, Gence, Nahcivan ve Zengezur'da yaşayan Ermeniler arasında kendi ilişkilerinden kaynaklanan bir sorun yoktu. Ancak Azerbaycan'da daha Safevi hanedanından Şah I. Abbas zamanında Ermeniler Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılmak istenmiştir. Karabağ vilayetinin dağlık bölgesinde yaşayan Ermeniler, Safevi idaresinin eyalet terkibi hukukuna tabi olarak hayatlarını kendi meliklerinin idaresinde

* DOI: 10.34189/asyam.4.2.002

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, mcakmak@gazi.edu.tr

Beylerbeyine tabi olarak sürdürüyorlardı. İlk defa XVII. Yüzyılın başında Şah I. Abbas, Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen mücadelede kendisinin yanında yer almaları için bu meliklerin bölgesindeki gücünü artırdı. Bu tasavvurla hareket eden Şah'ın tasarrufuyla Hıristiyan unsurların yaşadığı Karabağ'ın dağlık bölgesi beş hisseye bölündü. Her hisse bir melikin idaresine verildi, melik öldükten sonra vazife oğluna intikal edecek ve diğer oğullar "Bey" unvanına sahip olacaklardı (Hacıyeva 2007, s. 35-36).

Bu olaylardan takriben bir-buçuk asır sonra Kafkasya'da ve İran'da Safevi idaresi yıkılmış, merkezi yönetimi bir Türk boyu mensubu olan Nadir Şah Afşar kontrol altına almayı başarmıştı. Nadir Şah'ın 1747 yılında gerçekleşen ölümü üzerine İran'da merkezi bir idare kurulamayınca Türk beyleri kendi vilayetlerinde hanlık adıyla müstakil teşkilatlar kurmuşlardır. Bunlar Kuzeyde: Karabağ, Şeki, Kuba, Şamahı, Bakü, Gence, Talış, Revan, Nahcivan ve Güneyde de: Tebriz, Serab, Erdebil, Hoy, Urmiye, Karadağ, Merağa, Makü hanlıkları olarak tarihe geçmişlerdir. Aynı döneme ait tarihi kayıtlarda adlarına sultanlık ve mahal-meliklik denilen daha küçük çaplı feodal idari bölgelerin varlığına da rastlıyoruz. Bunlardan; Gebele, Gutgaşen, Ereş, Gazak, Şelaşedil, Salyan ve İlisu Sultanlıkları ile Karabağ'ın dağlık bölgesinde bulunan Verende, Haçın, Gülüstan, Calabert ve Dizak melikliklerini zikretmek mümkündür.

Temelleri Şah Abbas zamanında atılan Karabağ'daki bu Hıristiyan meliklikler, Penah Ali Han tarafından Karabağ Hanlığı kurulduktan sonra hanlığın mülhakatında oluklarından ona tabi olmaları icap ediyordu. Fakat bu meliklikler de başlangıçta İran'da ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanarak müstakil hareket etmeye başlamışlardı. Karabağ Hanı, onların bu girişimlerine karşı güç kullanarak müdahale edince tabiiyet bildirmek zorunda kaldılar. Bu Hıristiyan Meliklikleri, Penah Han'ın ölümünden sonra oğlu İbrahim Halil Han'ın zamanında tekrar hanlıktan bağımsız hareket etmek istemişler ise de yeni Karabağ Hanı onları tekrar güç kullanarak hanlık mülhakatında tutmaya devam etmiştir. Azerbaycan'da Türklerle Ermeniler arasındaki bu denge, Rus idaresinin olaylara Ermeniler lehine müdahil oldukları zamana kadar Türklerin mutlak üstünlüğü ile devam etmiştir. Çünkü Ermeniler, bölgede yaşayan başka Hıristiyan unsurlar da kendilerine dâhil olmasına rağmen, beşerî ekseriyet oluşturacak bir nüfusa hiçbir zaman sahip olmamışlardır.

Kafkasya ve Azerbaycan üzerine asrın başından beri ince hesapları ve önemli teşebbüsleri olan Rus yönetimi, XVIII. Asrın sonuna doğru yeni bir teşebbüsün beşerî alt yapısını oluşturma uğruna Hıristiyan Ermeni melikleri destekliyor, tabi oldukları Türk hanlığına karşı da alabildiğine kışkırtıyordu. Bu yaklaşımdan destek alan Ermeni ileri gelenleri, 1780 yılında, bölgeden sorumlu Rus General A. Suvorov'a müracaat ederek "hanlık iradesi ile yahut imparatorun izniyle Ermeni milletinden bir lider seçilmesini istemiş, bu sağlanıp Derbent'de, Şamahı'da ve Gence'de ona yardım edildiği takdirde Karabağ'dan ve Sıgnak'tan gelerek onunla birleşen kuvvetlerin sayısı kolaylıkla İrevan ve diğer şehirleri tutmaya yetecektir. Ermeni halkı kendi hükümetinin hâkimiyeti altında olursa askeri kabiliyeti de artar, mesela Türkiye yahut İran devletleri ile bir savaş söz konusu olduğunda 60.000 kadar kuvvet çıkarabilir" demişlerdir. Ermeni milliyetçilerinin etkisi altında kalan Azerbaycan'ın Albanlar'dan kalan yerli Hıristiyanları da kendilerince geçmişteki Hıristiyan Alban krallıklarını arzu ediyorlardı. Bu anlayışla hareket eden Dizak, Calaberd ve Gülüstan melikleri Rus Çarının ve Gürcü Kralının himayesi altında Karabağ'da bir Hıristiyan Krallığı oluşturma ümidiyle Han'a karşı başkaldırdılar (Çakmak 1996, s. 87).

Ermenilerin girişimlerini yakından takip eden İbrahim Halil Han daha önce Dizak kalesini muhasara edip meliki yakalatarak öldürmüştü ve bu olay üzerine diğer melikler de ona itaate mecbur olmuşlardı. Fakat 1783'te Rusların Gürcü Kralıyla yaptıkları ittifakın ardından Kafkasya'ya yerleşmeleri üzerine, Ermeni melikleri Rus komutanlar nezdinde hanlık aleyhine yeni girişimlerde bulunmaya başlayınca, bu girişimlerden haberi yokmuş gibi davranan İbrahim Halil Han onları bir bahaneyle yanına çağırarak ve hepsini tutuklatarak Şuşa Kalesi'ne hapsedirmiştir (Mustafazade 2010, s. 148-149). Ayrıca Gürcü-Rus ittifakı, Revan hanlığında da Rusya yanlısı bir temayülün doğmasına sebep olmuştu. Nitekim Hüseyin Ali Han, Osmanlı Devleti tarafından diğer Azerbaycan hanlarıyla birlikte kendisine de ihsan buyrulan hediyeleri kabul etmekten çekiniyor ve sadakat konusunda da isteksiz davranıyordu (B.O.A., Hatt-ı Hümayun, nr.860).

Çarlık Rusya'sı karşısında Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı kaybetmesi, Kafkasya üzerinde sahip olduğu gücü ve prestiji yitirmesine sebep oldu. Diğer Azerbaycan hanlarıyla birlikte Karabağ Hanı İbrahim Halil Han da bu dengenin bozulmasının doğurduğu tehlikenin farkındaydı. Osmanlı yönetimi asrın sonuna doğru durumu dengeleme adına Çar ordularına karşı başlattığı 1787-1792 savaşlarını da kaybetti. Bu savaşların başlangıcında Osmanlı Padişahının elçisi zengin hediyelerle Azerbaycan ve Kafkasya Hanlarını ziyaret ederek Rus kuvvetlerine karşı onları yanına almaya çalışmış fakat bu beklentisi gerçekleşmemiştir. Yeni Osmanlı padişahı 1789 yılında; Karabağ, Şeki ve Şamahı hanlarına elçi göndererek, Osmanlı kuvvetleri Anapa üzerine yürürken, onlardan da Kızlar Kalesi üzerine yürümelerini istemiş, fakat hanlar bu teklifi kabul etmemişler, Anapa üzerine giden Battal Paşa komutasındaki kuvvetler de yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır (B.O.A., Cevdet Askeriye, nr.12110).

Kafkasya'nın Anadolu coğrafyasında yaşayan Osmanlı Ermenileri, 18. Asır itibarıyla Osmanlı tebaası olarak hayatlarını, öteden beri sahip olageldikleri hayat standartları içinde sürdürüyorlardı. Her ne kadar Rus idaresi sonraki yıllarda, 1774 tarihli Kaynarca Antlaşması'nın 7. ve 14. Maddeleriyle (Gencer 1991, s. 225) kendilerine verilen izni istismar ederek Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Ortodoks Hristiyanların koruyuculuğuna soyunsa da Osmanlı tebaası Ermeniler devlete bağlılıklarını sürdürmüşlerdir.

19. Yüzyılda Kafkasya'da Türk-Ermeni İlişkileri

18. Asrın sonunda ve 19. Asrın başında Osmanlı Devleti'nin ve İran'daki Kaçar idaresinin Kafkasya'da Rusları durdurma adına bütün girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hal böyle olunca Azerbaycan Türk hanlıklarının Rus kuvvetlerini kendi güçleriyle durdurmalarına imkân ve ihtimal kalmamıştı. Nihayet 1805 yılından itibaren Rus kuvvetleri Kuzey Azerbaycan'ı tamamen işgal ettiler. Rusları durdurmak üzere İran'ı idare eden Kaçar hanedanı üyelerinin idaresindeki ordular başarılı olamayınca 1813 yılında Gülüstan Antlaşması'nı imzalayarak, Aras sınır olmak üzere Kuzey Azerbaycan'ı Rus işgaline terk ederek geri çekilmiştir. Bu yenilgiyi ve Kafkasya'dan çekilmeyi hazmedemeyen İran kuvvetleri 1826 yılında yeni bir taarruz daha başlatmış, fakat Rus kuvvetleri karşısında bir başarısızlığa daha uğrayarak 1828 yılında Türkmençay Antlaşması'nı imzalayarak Nahçıvan ve İrevan Hanlıkları topraklarını da Ruslara bırakmak zorunda kalmıştır.

Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ni 1812 yılında imzalanan Bükreş Antlaşmasıyla çıkararak ve 1829 Edirne Antlaşmasıyla durumu teyit ettiren Rusya, İran'ı da Gülüstan ve Türkmençay Antlaşmalarıyla çıkarmayı başarmıştır. Bu antlaşmalarla bölgede mutlak surette kontrolü sağlayan Rus idaresi, Azerbaycan Türklerinin yaşadığı İrevan, Karabağ, Gence ve Nahçıvan arazilerine İran'dan ve Anadolu'dan gelen Ermenileri yerleştirmeye başladı. Öyle ki; Türkmençay Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün sonra (21 Mart 1828) Çar Nikola: «İran'la varılan antlaşmaya göre İran yönetiminden Rus idaresine intikal eden Ordubad, İrevan ve Nahçıvan hanlıkları arazisini **Ermeni Vilayeti** ilan ediyor ve buraları kendi topraklarımıza katıyoruz.» ifadesini içeren bir beyanname imzaladı (Attar 2005, s. 2). Vilayet kurulduğunda, buradaki nüfusun %74'ünü hala Azerbaycan Türkleri oluşturuyordu. Dolayısıyla, 1801 yılından beri Rusya, Güney Kafkasya'da bulunan Gürcü prensliklerini ve Azerbaycan hanlıklarını hâkimiyeti altına alarak tüm bölgede siyasî ve askerî hâkimiyetini kurduğunda, Ermenilere yönelik daha ihtimamlı bir politika takip ediyordu. Rusya, Osmanlı Devleti ve İran'dan göç ettirdiği Ermeniler sayesinde İrevan ve çevresinde olduğu gibi, Karabağ'da da Ermeni nüfusunu olabildiğince artırmıştır. Karabağ'ın başkenti konumundaki Şuşa'da Ermeni nüfusunun oranı 1823 yılında %27,5 iken, 1832 yılında %44,9 olmuştur. Karabağ bölgesinin tamamında ise Ermeni nüfusu, bölge nüfusunun %31,6'sına ulaşmıştır (Hasanlı 2010, s. 144).

Türkmençay Antlaşması'nın 15. maddesi gereği istila sırasında Ruslarla iş tutan İran haini Ermenilerin, Rusların himayesinde Rus istilasına uğrayan Azerbaycan topraklarına göç etmesine, İran hükümeti antlaşma gereği razı olmak zorunda kalmıştır. Rus generali Paskeviç'in, İran'da kalan Ermenileri Nahçıvan, Karabağ ve İrevan'a göçürmek üzere görevlendirdiği Albay Lazarev (Ermeni kökenliydi), derhal çalışmalara koyulmuştur. Bu konuda Paskeviç'ten işini kolaylaştıracak yetki ve maddi destek talebinde bulunmuş ve bu talepleri yerine getirilince Ermeni nüfus transferi işi daha da hız kazanmıştır. Göçmen Ermeniler, Lazarev'in himayesinde geldikleri Türk topraklarında bir sığıntı gibi değil sanki bu toprakların sahipleriymiş gibi muamele gördüler. Maruz kaldıkları bu vahim

haksızlık karşısında hiçbir güce sahip olmayan Azerbaycan Türkleri İran ve Osmanlı topraklarına iltica etmek zorunda kaldılar.

Türkmençay Anlaşması, İran ve Rusya'nın topraklarında yaşayan halkların bir yıl içinde istedikleri yere göç etmesine imkân tanıyan bir hüküm içermekteydi. Azerbaycan'ın İrevan, Karabağ, Gence ve Nahçıvan gibi bölgelerinde nüfus yapısını Ermeniler lehine bozmağa çalışan Rusya gerek İran gerekse Osmanlı Devleti ile yapılan anlaşmaların ilgili hükmünü, bu bağlamda bir fırsat olarak değerlendirdi. Yapılan anlaşma hükümlerine dayanarak İran ve Osmanlı devletlerinin tebaası olan Ermenileri, Kafkasya'ya göçe teşvik etti. Teşvik doğrultusunda bölgeye göç eden Ermeniler, 1828 yılında yürürlüğe konulan bir kanunla 20 yıl vergiden muaf tutuluyordu. Ayrıca kamu arazileri göç eden bu Ermenilere tahsis edildi; Müslüman nüfusun elindeki özel araziler de satın alındı. Karabağ'ın dağlık kesimindeki yerli "Müslüman" nüfus ise Ermenilerle iş birliği yapılarak uygulanan ağır baskılar sonucu zorla diğer bölgelere göç ettirildi. Rusya, söz konusu iskân politikalarını uygulama ve organize etmede, göç olayına kutsal bir hava katan Ermeni Ruhban sınıfından büyük destek aldı (Dedeyev 2008, s. 20).

Dini konuda Rus Çarlığı'nın işini, Gregoryen Eçmiyazin Kilisesi Katogigosluğu oldukça kolaylaştırıyordu. 19. Yüzyıldan itibaren güç dengesinin açık bir şekilde Rusya'dan yana değiştiğini gören Ermeni din adamları, Kafkasya coğrafyasında geleceklerini Rusya'ya yakın durmakta görmeye başlamışlardı. Bu konuda Eçmiyazin Kilisesi din adamları, buldukları coğrafyada Rusların etkinliğinin giderek artması üzerine, Ermeniler adına Rusya'dan yana tavır alma hususunda ön almaktan çekinmemişlerdir. Asrın son çeyreğinden itibaren Rusya'nın bölgenin tamamında gücünü göstermesi üzerine İstanbul Ermeni patrikleri de Rusya ve İngiltere hükümetleri ile temas kurarak kazanımlar elde etme yollarını aramaya başlamışlardır.

Çarlık Rusya'sının Ermenileri Kafkasya'ya toplama politikasının bir neticesi olan göç işlemi sadece İran'dan değil, Osmanlı Devleti'nden de yapılmıştır. Rus yönetimi, daha önce İran'la yaptığı Türkmençay Antlaşmasında olduğu gibi, 1829 yılında Osmanlı idaresine imzalattığı Edirne Antlaşması'na Hıristiyan halkın serbestçe Rus topraklarına göç edebilmeleriyle ilgili madde koydurmuştu. Osmanlı Devleti bu maddenin sıkıntısını daha sonra 1853–1856 ve 1877–1878 Osmanlı– Rus savaşlarında hissetti. Rusya, bu savaşlarda Doğu Anadolu bölgesine yönelik yürüttüğü işgal işlerinde Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine daha rahat kışkırtma fırsatı bulmuştu (Baykara 2003, s. 405).

Rus hükümetinden gördükleri himayeden cesaretlenen Ermeniler Azerbaycan topraklarında bir "Ermeni vatanı" kurma çabası içine girdiler. Onları Türklere karşı olabildiğince himaye eden Rus idarecileri bağımsız Ermenistan yaklaşımına daima mesafeli siyaset izlemişlerdir. Ancak Ermeniler asrın sonuna doğru bu topraklarda Ermeni vatanı oluşturma konusundaki tasavvurlarını, 1890 yılında Taşnaksutyun teşkilatını kurarak yeni bir boyuta taşımışlardı. Hedefe ulaşmak için teşkilat etrafında örgütlenerek silahlı çeteler oluşturan Ermenilerin karşısında Azerbaycan Türkünün hemen hiçbir savunma kabiliyeti oluşturma imkânı yoktu. Ayrıca asrın son çeyreğinde 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşını Osmanlı Devleti kaybetmiş ve Rus idaresinin cesaretlendirdiği Osmanlı Ermenileri de devlete karşı isyanlar başlatmıştı.

Kafkasya'nın Osmanlı coğrafyasında yaşayan Anadolu Ermenileri üzerinde Rus istihbarat elemanları ve dış destekli Ermeni din adamları (Mıgırdıç Harimyan, Nerses Varjabedian) tarafından gerçekleştirilen kışkırtmalar daha 1860'lı yıllardan itibaren etkisini göstermeye başlamıştı. 1862'de Zeytun'da ve 1863 yılında da Van'da isyan niteliğindeki Ermeni hareketlenmeleri başlamıştı. Doğu Anadolu Ermenileri 1870'li ve 1880'li yıllarda Van, Bitlis, Muş ve Erzurum gibi şehir merkezlerinde birçok cemiyet kurarak teşkilatlanmaya başladılar. Osmanlı Devleti, 1877-1878 savaşında Rusya'ya yenilince Doğu Anadolu ve Balkanlarda da ciddi anlamda mevzi ve güç kaybına uğradı, şartları çok ağır olan 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı.

Patrik Nerses, bazı Ermeni ileri gelenleri ile Ayastefanos (Yeşilköy)'ta devam eden barış görüşmeleri sırasında bizzat Rus murahhas heyeti başkanı, Çar'ın kardeşi Grandük Nikola ile görüşerek, antlaşmaya Ermeniler ile ilgili bir madde koydurmaya muvaffak oldular. 3 Mart 1878 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan ve gayet ağır hükümler taşıyan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinde "Ermenistan" diye ifade edilen siyasi coğrafyanın bir karşılığı yoktu.

Ama kastedilen topraklar Anadolu'nun doğusundaki topraklardı ve ilgili maddede Osmanlı yönetiminden buralarda Ermeniler lehine düzenlemeler yapılması isteniyordu (Karal C. 8, 1983, s. 129-131). Ancak bu antlaşma yürürlüğe girmeyecekti. Çünkü Rusya, Ortadoğu'daki devletlerarası dengeyi bozmuş, bu durum da Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma politikasını takip eden İngiltere'nin hoşuna gitmemiş idi. Meseleye İngiliz hükümetinin gösterdiği duyarlılık üzerine aynı patrik, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'e yolladığı 13 Nisan 1878 tarihli mektubunda: "Ermeniler ile Türklerin bir arada yaşamaları artık imkânsızdır. Eşitliği, adaleti ve vicdan özgürlüğünü ancak bir Hristiyan yönetimi sağlayabilir" şeklindeki düşüncelerini bildiriyordu (Kurat, 1968, s. 187 vd.).

Anadolu topraklarında Ermeniler üzerinden strateji geliştirmeye çalışan Rusya'nın Kafkasya ve Anadolu'yu "*Balkanlaştırarak*" Mezopotamya'ya ve Basra Körfezi'ne inmeye çalışması İngiliz idaresini oldukça işkillendirmişti. Harekete geçen İngiliz hükümeti öncelikle Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya gibi Avrupa devletlerini de yanına alarak Ayestefanos antlaşmasını geçersiz ilan etti. Ardından uyguladığı diplomatik baskıyla Rus idaresini masa başına yeniden oturtturarak Ayestefanos antlaşmasını 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin antlaşmasıyla değiştirmeyi başarmıştır. İngiliz hükümeti de yenilenen antlaşmanın 61. Maddesiyle Osmanlı idaresinden Ermeniler için ıslahat yapılmasını istemiştir (Gencer 1992, C. 5, s. 516-517). Bu müdahalesiyle İngiliz yönetimi, Ermenilerle ilgili Osmanlı toprakları üzerinde tasarruf keyfiyetini Rusya'nın tekeline bırakmayacağını göstermiştir. Ayrıca Ermenilere, Osmanlı toprakları üzerinde onlar için bir uygulama yapılacak ise bunun ancak İngiliz hükümeti oluruyula mümkün ola bileceğini ihsas etmiştir. Osmanlı Ermenileri Rus idaresinin yanında İngiliz yönetiminin desteğine de mazhar olmaktan dolayı daha da cesaretlenerek 1880'li yıllardan itibaren Van, Bitlis, Muş, Erzurum ve Ağrı vilayetleri ağırlıklı olmak üzere yaşadıkları her yerde örgütlenmeye ve fırsat buldukça da isyan teşebbüslerinde bulunmaya başlamışlardır. Bu isyan girişimleri, kurdukları cemiyetlerin örgütlenmesiyle ve Anadolu dışındaki Ermeni örgütlerinin (Hınçak ve Taşnak Örgütleri) destekleriyle gerçekleştiriliyordu. Sultan II. Abdülhamit yönetimi, devlet aleyhine gelişen bu olayları takip etmek ve gerekli tedbirleri zamanında almak üzere hafiye teşkilatının mesaisini Ermeniler üzerine teksif etmiş, ayrıca doğu vilayetlerinde gerçekleşmesi muhtemel Ermeni kalkışmalarını önlemek amacıyla da Hamidiye Alaylarını oluşturmuştu (Eraslan 1997, C. 15, s. 462-464).

20. Yüzyılın Başında Kafkasya'da Türk Ermeni İlişkileri

Ermeniler 19. Yüzyılın sonunda ve 20. Yüzyılın başında Kafkasya'nın doğusunda Azerbaycan Türkleriyle, batısında da Anadolu Türkleriyle mücadeleye başlamışlardı. Bu mücadelede koordinasyonu kurdukları örgütler ve Ermeni kilisesi marifetiyle sağlıyorlardı. Anadolu cephesinde Van, Erzurum, Siirt ve diğer şehirlerde gerçekleştirdikleri kalkışma hareketleriyle batılı devletlerin dikkatini Osmanlı Devleti üzerine yoğunlaştırarak, Berlin Antlaşması'nın öngördüğü ıslahatları yaptırtmayı planlıyorlardı. Nitekim devlete vergi vermek istemeyen Ermenilerin Sason'da başlattıkları isyan (Ağustos 1894), Osmanlı yerel idaresi tarafından güç kullanılarak bastırılınca olaylar Rus ve Avrupa basınında "*Ermeni Kıtali*" olarak yankı buldu. Bu olayların ardından; Ermeni talepleri doğrultusunda İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetleri Osmanlı yönetimine 11 Mayıs 1895'te bir muhtıra vererek Berlin Antlaşmasına göre yapılması gereken ıslahatların yerine getirilmesini istediler. Bab-ı Ali, yurt genelindeki ve özellikle Doğu Anadolu'daki Ermeni olaylarını gerekçe göstererek bahse konu ıslahat muhtirasını reddetti. Olayları çığırından çıkararak devleti daha da zor durumda bırakmayı planlayan Ermeni silahlı unsurları olayları başkent İstanbul'a taşımışlardı. Mesela silahlı bir grup Ermeni ihtilalci unsurunun 1896 yılında Bab-ı Ali'yi basma teşebbüsü ve yine Taşnak komitesinin tertiplediği Osmanlı Bankası baskını bu meyanda İstanbul'da Ermeni komitecilerinin gerçekleştirdiği silahlı eylemlerdendir (Tansel 1991, C. 1, s. 106-107).

Anadolu cephesinde gerçekleştirmeye çalıştıkları eylemlerin devlet eliyle bastırılması yeni bir asra girerken Ermenileri amaçlarına ulaşma konusunda sabırsızlandırıyordu. Zira onlar bağımsız Ermenistan hayali konusunda kendi tasavvurlarında bir hayli mesafe almışlardı ama hayal bir türlü gerçekleşmiyordu. Ermeni komitacıları tasavvurlarının önünde en büyük engel olarak gördükleri ve "*Kızıl Sultan*" olarak niteledikleri Sultan II. Abdülhamit'i katlederek ortadan kaldırmaya karar verdiler. Bu maksatla derin bir hazırlık içine girdiler. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra Padişah'ın arabasına zaman ayarlı bombayı yerleştirmeyi de başardılar. Ermeni komitecilerinin bu suikast planı,

21 Temmuz 1905 günü Padişah'ın Şeyh'ul İslam ile yapacağı planlı görüşmenin ardından arabasına bindiği sırada, araca yerleştirilen zaman ayarlı bombanın infilakıyla gerçekleştirilmiş olacaktı. Plan son anına kadar başarılı bir şekilde işlemişti ama Padişah'ın Şeyhu'l İslam ile görüşmesi kararlaştırıldıktan biraz uzun sürünce zaman ayarlı patlayıcı, Padişah araca binmeden patlamış, 26 kişinin ölümüne ve 58 kişinin de yaralanmasına sebep olmuştu (Gürün 1985, s. 167).

Bu menfur olaydan sonra Osmanlı Ermenileri daha ağır bir takibat altına alınmışlardı. Bu ağır kabahat ve sıkı takibattan dolayı eylemlerine ara vermek zorunda kaldılar. Kısa bir süre sonra 23 Temmuz 1908 tarihinde İkinci Meşrutiyet ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin mimarı olan İttihatçılarla Ermeniler arasında görece bir yakınlaşma başlamıştı. İşledikleri suçlardan dolayı vaktiyle sürgün edilen Ermenilerin geri dönüşüne izin veriliyor, hatta onların düzenledikleri organizasyonlara İttihatçı yöneticilerden katılan dahi oluyordu. Böyle bir ortamda bir yandan Hınçak Komitesi Başkanı bir toplantıda "... Bundan sonra faaliyet-i ihtilaliyeye son vererek bütün güçlerimizle memlekete hizmet edeceğiz ..." şeklinde sözler sarf ederken diğer yandan Taşnak Komitesi başkanlarından biri de "... Meşrutiyet-i Osmaniye'yi muhafaza, anasır-ı Osmaniye'nin hüsn-i imtizacını temin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile teşrik-i mesai içinde olunacaktır. ..." diyordu (Birand 1983, s. 42).

Ermenilerin, meşrutiyetin ilanından sonra İttihatçılarla yürüttükleri teşrik-i mesaide samimi olmadıklarını sonraki fiilleri ortaya koydu. Zira onlar okullarında ve kendi toplulukları içinde meşrutiyetin sağladığı hürriyet ortamını ayrılıkçı hareketleri için sonuna kadar istismar etmekten geri durmadılar. Hatta 14 Nisan 1909'da Adana'da başlattıkları kalkışma pek çok masum insanın canından olmasına sebep oldu. Ayrıca Taşnakların 1910 yılında Kopenhag'da ve 1913 yılında da Köstence'de yaptıkları toplantılarda alınan kararların hepsi Osmanlı Ermenilerinin bağımsız Ermenistan'a kavuşmaları için yürütülecek çalışmaları kapsıyordu. Oysa meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı idaresinde etkin olan İttihatçı yöneticiler, Ermenilerin yanlış hareketlerine rağmen Doğu Anadolu'da Ermeniler için istenen ıslahatları da uygulama düşüncesindeydiler. Bu maksatla hükümet yetkilileri batılı devletlerin oluşturduğu müfettiş heyetleriyle, yapılacak ıslahata dair mukaveleyi 6 Şubat 1914'te imzalamıştı. Bu mukaveleye göre Trabzon, Erzurum ve Sivas vilayetlerinin müfettişliğine Hollandalı Westernenk, Van, Bitlis, Elâzığ ve Diyarbakır illeri genel müfettişliğine İsveçli Hoff getiriliyordu. Bu müfettişlere dörder yüz lira maaş bağlanması kararlaştırılmış, geniş yetkiler tanımlanmış ve ikametgâh bile ayarlanmıştı. Neyse ki Haziran 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine yapılan planlama uygulamaya geçememiştir.

Kafkasya'nın Anadolu cihetinde I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar ana hatlarıyla Türk Ermeni ilişkileri bu minval üzere cereyan etmişti. Kafkasya'nın Azerbaycan cihetinde ise Ermeniler, işgalci Rus ordusunun himayesinde Türklere karşı daha fütursuz bir şekilde hareket ettiler. Zira 19. Yüzyıl boyunca Rus idaresi marifetiyle İran'dan ve Osmanlı ülkesinden Azerbaycan şehirlerinden İrevan, Karabağ ve Nahçıvan'a göçürülen Ermenilerin sayısı bir milyonu geçmişti. Rus istilası altında olan bu Azerbaycan şehirlerinin arazisinden göçmen Ermenilere namütenahi topraklar tahsis edilmiş, Türkler işgalci zalimin bu adaletsiz uygulamasına boyun eğmek zorunda kalmıştı. Öyle ki Ermeniler, Kafkasya'nın mezkûr Azerbaycan arazisinde zaman zaman adaletle idarecilik icra etmeye çalışan Rus Genel valilerine karşı cephe almaktan geri durmadıkları görülür. 1896'da Çar tarafından Kafkasya Genel Valisi olarak tayin olunan Grigori Golitsin, Ermenilerin nüfuslarına göre (%50-90) memuriyetlerde oransız bir şekilde istihdam edilmelerini makul seviyelere çekmeye çalışmış, 1903'te Ermeni Gregoryen kilisesinin mülküne Rusya Devleti adına el koymuştu. Buna mukabil Türklerin Şarki Rus adlı gazeteyi çıkarmasına 1904'te izin vermişti. Bu uygulamalarından dolayı o da Ermeni terörünün hedefi olmuş, düzenlenen suikast girişiminden yaralı olarak kurtulmuş, bu olay üzerine ayrıldığı Kafkasya'ya bir daha dönmemiştir. Çar idaresi Golitsin ayrıldıktan sonra Kafkasya'ya bir süre Genel Vali atamamış, Rus yönetimi adına işler Bakü Valisi Mixail Nakaşidze tarafından yürütülmüştür. Nakaşidze de şimdiye kadar Rus idaresi tarafından Ermenilere tanınan ayrıcalıkların beşerî ve idari dengeyi bozduğunu görerek Golitsin gibi bunu dengelemeye çalışmıştı. Fakat bu dengelemeyi kısa bir sürede sağlamak mümkün değildi. Zira Ermeniler Ruslarla yakın ilişkileri sayesinde Azerbaycan'da özellikle de Bakü'de önemli derecede iktisadi ve siyasi güç elde etmişlerdi. Mesela Ermeniler, 1872 petrol imtiyazları ihalesinde Türklere 10 kat daha fazla hisseye sahip olmuşlardı. 1900 yılı itibarıyla Bakü Guberniyası'ndaki 115 endüstri firmasının %29'una Ermeniler

sahipken, Türkler bunun ancak %18'inin sahibiydiler. Çalışma hayatında da vasıf gerektiren işlerin %25'i Ermenilerin elindeyken Türkler ve diğer İslam unsurlar %70 oranında vasıfsız işlerde çalışmak zorunda bırakılmışlardı (Swietochowki 1988, s. 67).

Rusya'da gerçekleşen 1905 İnkılabı Azerbaycan'da Türk-Ermeni mücadelelerinin yeniden alevlenmesine sebep oldu. Bakü'de bir Türk'ün 6 Şubat 1905'te Taşnaklar tarafından katledilmesi üzerine başlayan olaylar, önce dalga dalga Bakü şehrinin bütün semtlerine ve daha sonra da bütün Azerbaycan şehirlerine yayıldı. Şubat ayının 6'sı ile 9'u arasında üç gün devam eden olaylarda yalnız Bakü'de bin civarında insan ölmüştü (Ordubadi 2007, s. 12-14). Bu olayların başladığı dönemde şehrin valisi olan Mixail Nakaşidze, Bakü ölçeğindeki olayları önlemek ve zarara uğrayanların zararını karşılamak üzere şehir dumasından bir heyet oluşturmuş, işin içine din adamları da katılarak çalışmalara başlanmıştı. Ancak Ermeniler adına olaylara Taşnak ve Hınçak örgütlerinin müdahil olması üzerine katliamlar Azerbaycan'ın pek çok yerine yayılmıştı. Mesela 11 Mayıs itibarıyla Ermeniler Nahçıvan'ı ateşe vermişlerdi. Mixail Nakaşidze de Bakü'de uygulamaya çalıştığı Türklerle Ermeniler arasında Türkler aleyhine oluşan dengesizliği giderme çabaları yüzünden Ermeni terörünün hedefi olmuştu. Olayları Bakü şehri sınırları dışına taşırmadan önlemeye çalışan Nakaşidze, tam da Nahçıvan'da yeni hadiselerin başladığı gün bir Taşnaksütyun üyesi olan Dro Kanayan tarafından düzenlenen bir suikast sonucu 11 Mayıs 1905'te yaşamını yitirmiştir.

Kafkasya'da Rus idaresinin 19. Asrın başından beri devam edegelmekte olan Ermeni yanlısı tutumunun Türkler aleyhine tamamen bozulan dengesi, 20. asrın başında Golitsin ve Nakaşidze gibi idareciler tarafından dengelenmek istenmiş ise de bu mümkün olmamıştır. Zira 1905 yılında Bakü'de Türklerle Ermeniler arasında olayların başladığı tarihte Vorondsov-Daşkov, Rus idaresi tarafında Kafkasya Genel Valiliği görevine tayin edilmişti. Onun göreve gelmesinden hemen sonra Mayıs 1905'ten itibaren Rus askerlerine, Türklere karşı "vur emri" verilmişti. Rusların Türklere karşı bu tavır değişikliği Vorondsov'un tercihiydi. Bu tavrını da Çar'a gönderdiği bilgilendirme raporunda şöyle ifade ediyordu: "*Macesteleri biliyorlar ki, Kafkasya'da Türklerle ilişkilerimizin tarihi boyunca, Büyük Petro döneminden bu yana Rus siyaseti savaşlarda yanımızda yer alan Ermenilere karşı dostane tutum takınmaktan yana olmuştur. Osmanlı Ermenilerinin savunulması konusunda da tavır almalıyız. Özellikle böyle bir zamanda askeri müdahalemize kolaylıkla sahne olabilecek bölgelerde yaşayan halkların bize olan dostça duygularını köreltmektense zinde tutmalıyız. ...*" Vorondsov, Kafkasya'da Ermeniler lehine tavrını açıkça ortaya koyarak düşüncesinin gereğini uygulamaya da koydu. Ağustos ayında, daha önce 1903 yılında Rus devleti adına mallarına el konan Ermeni kilisesinin mallarını onlara iade etti. Tiflis olaylarında Türkleri tamamen baskılamak üzere paramiliter milislere silah dağıtacak kadar düşmanca tavır almıştı. Rusların Ermenilerden yana olan tavrı herkesçe biliniyordu ama yine de Genel Vali Vorondsov-Daşkov'un hiçbir ölçü gözetmeyen tutumu Başbakan P. A. Stolipin tarafından kınanmak durumunda kalmıştı (Swietochowki 1988, s. 71-72).

Nahçıvan'daki olaylar sonraki aylarda da devam etmiş, 26 Kasım gecesi şehir halkı için adeta felaket gecesi olmuştu. Ermenilerle iş birliği eden Kazaklar Müslüman pazarını talan ettikten sonra yakmışlar, ayın 30'unda da şehri ateşe vermişlerdi. Rus idaresi adına İrevan Guberniyası yöneticisi Paskeviç, Nahçıvan'a gelerek şehir halkına yardım sözü verdiği halde hiçbir tedbir almadan İrevan'a geri dönmüştür. Bunun üzerine Türk ahali var gücüyle Ermeni çetelerine hücum ederek onları şehirden kovmayı başardılar. 1905 Mayısının sonunda da İrevan'da kanlı olaylar yaşanmış, tepeden tırnağa modern silahlarla mücehhez Taşnak Ermeni müfrezelerine karşı şehrin Türk halkı siperler oluşturarak karşı koymağa çalışmıştır. Bunun üzerine Gence şehrine yönelen silahlı Taşnak çeteleri 20'den fazla yerleşim yerini talan etmiştir. Aynı yılın Eylül ayında ise Taşnak silahlı teröristleri Cebayıl, Karyakın, Veyselli ve sair yerleşim yerlerine saldırarak pek çok cana ve mala zarar vermişlerdi (Bağırova 2017, s. 52-55).

Azerbaycan Türkleri, Taşnak Cemiyeti çatısı altında örgütlenecek silahlanmış Ermeni militanları karşısında, Rus idaresinin kendilerini koruma hususundaki isteksizliklerini görerek bu militanlara karşı daha derli toplu mücadele edebilmek için teşkilatlanma gereği duydular. 1905 yılı Şubat'ında başlayarak bütün ülkeye yayılan olaylar karşısında yıl boyunca koordinesiz bir şekilde birbirinden kopuk olarak verilen mücadeleler istenilen başarılı neticeleri vermiyordu. Bunun üzerine 1905 Sonbaharında yerel siyasi önderlerden Şafi Rüstem Bekov, İsmail Ziyadhanov, Nesib Yusufbekov, Halil Kesmenmedov gibi isimler Gence şehrinde bir araya gelerek Difâi adlı teşkilatı

kurdular. Ahmet Ağayev onlara Bakü'den katılmıştı. Bu teşkilatın kurulması ile birlikte Gence şehri Azerbaycan milli hareketinin merkezi oldu ve bu özelliğini sonraki yıllarda da korudu (Swietochowki 1988, s. 72).

Türklerle Ermeniler arasında yaşanan olayların büyümesi üzerine 1906 yılının 20 Şubat'ında Çar idaresinin Kafkasya Genel valisi Vorontsov-Daşkov Tiflis'te bir konferans düzenleyerek Türklerle Ermenileri barıştırma girişiminde bulundu. Türk delegasyonu olayların müsebbibinin Ermeniler olduğunu ve Çar idaresinin bölge yöneticilerinin olanlara göz yumduğunu ifade ettiler. Ermeni temsilciler Türkleri suçlamamakla birlikte uğradıkları maddi zararın ödenmesi talebinde bulunurken, onlarda olanlardan birinci derecede Çar idarecilerini sorumlu tutmuşlardır. Ayrıca Ermeni temsilci A. Hotisov'un, Ermenilerin güven içinde olmaları bakımından Taşnaksutyun teşkilatına müracaat etmeleri maksada uygundur sözleri üzerine Azerbaycan temsilcisi Adil Han Ziyadhanov, "Taşnaklar silah bırakmaz ise Müslümanlarda kendi silahlı kuvvetlerini oluşturacaktır" şeklindeki cevabı Kafkasya'da sonraki yıllarda yaşanacak olan olayların habercisi gibiydi. Bu barış görüşmelerine rağmen 1906 yılının kış ve bahar aylarında Şuşa ve Karabağ'ın tamamında kanlı olaylar yaşandı ve bu olaylar yılsonuna kadar kanlı bir şekilde devam etti. Karabağ Türk-İslam halkı silahlı Taşnak çeteleri karşısında savunmasız kaldı ve ağır kayıplar verdiler (Bağırova 2017, s. 55).

Sonuç

Türklerle Ermeniler arasında asırlarca devam eden birlikte yaşama kültürü, 19. Asırdan itibaren bozulma sürecine girmiştir. Bu süreci etkileyen en önemli sebebi daha ziyade dış dinamikler oluşturmuştur. Çar Petro'dan itibaren Rus Çarlığının izlediği sıcak denizlere inme politikası sürece etki eden dinamiklerin başında yer almıştır. Zira Çar Petro'dan itibaren Rus çarları bu hedefi gerçekleştirmek üzere politikalar oluşturmuşlardır. Sıcak denizlere kısa yoldan ulaşmak isteyen Ruslar, batıda Osmanlı topraklarından Balkanlar ve Boğazlar üzerine, doğuda da Kafkasya, İran ve Doğu Anadolu toprakları üzerine stratejik çalışmalar başlatmışlardır. Rus stratejisine göre, her iki cihette kendine yakın beşerî unsurlarla temasa geçerek onları kendi tarafına celp etme politikası izlenmesi gerekiyordu. İş başına gelen Rus idarecileri bu politik strateji doğrultusunda Balkanlarda "Panславизм" politikası izleyerek Slav kökenli toplumları kendi yanına çekmeyi büyük oranda başarmıştır. Kafkaslarda ve Doğu Anadolu'da da Rus politik stratejisinin çağrısına Ermeniler gönüllü olarak payanda olmaya razı olmuşlardır. Doğal olarak hem Balkanlardaki Bulgar, Sırp ve Rumların hem de Kafkaslar ve Doğu Anadolu'daki Ermenilerin Rusya'dan yana tavır almasında etken olan en önemli faktör bu milletlerin bağımsız devletlerini kurma arzusuydu. Rusya ise onlar üzerinden Boğazlara hâkim olmayı ve Basra Körfezi'ne inmeyi planlıyordu. Rus yönetimi 19. Asrın başından itibaren Kafkasya'da işgalci gücünü kullanarak Ermeniler lehine Azerbaycan topraklarında ciddi tasarruflarda bulunmuştur. Asrın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Ermenilerini de kendi yanına çekerek onlardan kendi amaçları doğrultusunda azami derecede yararlanma yoluna gitmiştir.

Rus Çarlığının Akdeniz'e inme girişimlerinden endişe duyan İngiliz hükümeti, 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra, o zamana kadar varlığını muhafaza etme siyaseti izlediği Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürecektaki takati kalmadığını görerek bu politikadan vaz geçmiştir. Yıkılacağını düşündüğü Osmanlı Devleti'ni kendisi parçalamak üzere planlar yapmaya başlamıştır. Bu yaklaşımdan hareket eden İngiliz yönetimi de çok uluslu bir devlet olan Osmanlı'nın hâkimiyeti altındaki milletler üzerinden politika üretmeye başlamıştır. Bu bağlamda İngiliz hükümetinin ilgi alanına giren milletlerden biri de Ermeniler olmuştur. Türklerle Osmanlı Ermenileri arasında asrın ikinci yarısında başlayan olaylarda İngilizler de rol oynamaya başlamışlardır. Dolayısıyla iki millet arasındaki kavgada arabulucu hiç olmamış ama sürece Ermenilerden yana tavır alan yeni destekçiler eklenmiştir. Bu süreç Birinci Dünya Savaşı öncesinde daha ziyade Ermeniler tarafından gerçekleştirilen şehir isyanları şeklinde tezahür ederken, savaş yıllarında itibaren isyancı silahlı çeteler marifetiyle katliamlara dönüşmüştür. Ermeniler bu cinayetleri, Bolşevik ihtilaline rağmen hem Azerbaycan Türklerine karşı hem de Anadolu Türklerine karşı işlemişlerdir. Rus ve İngiliz hükümetleri, savaşta yenilgiyi kabul etmek zorunda kalan Türklerin yaşadıkları zayıflıktan faydalanarak Kafkasya'da öz Azerbaycan topraklarını Ermenilere peşkeş çekerken, Mondros Mütarekesi ile Osmanlı idaresine dayatılmaya çalışılan Vilâyet-i Sitte (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Sivas) ile oluşturulacak sözde bağımsız Ermenistan'ı çok arzu etmişlerdir. Fakat Türk milletinin ortaya koyduğu istiklal mücadelesi karşısında başarılı olamamışlardır.

Kaynaklar

- ATTAR, Aygün, (2005). **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Ankara.
- BAĞIROVA, İrade, (2017). “1905-1906’ncı Yıllarda Bakı, Nahçıvan ve Karabağ’da Azerbaycanlılara Karşı Kütleli Kırğınlar”, **20. Asırda Türk-Müselman Halklarına Karşı Soykırımları 4. Beynel Halk İلمي Konferansın Materyalları**, Lenkeran.
- BAYKARA, Tuncer, (2003). “Rusların Doğu Anadolu’da Bir Ermeni Yurdu Yaratma Girişimi”, **8. Askeri Tarih Semineri (24-26 Ekim 2001-İstanbul)**, Ankara.
- BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 860.
- BOA, Cevdet Askeriye, nr. 12110.
- ÇAKMAK, Mehmet Ali, (1996). **Hanlık Devrinde Azerbaycan-Türkiye Münasebetleri (1723-1829)**, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DEDEYEV, Bilal, (2008). “Dağlık Karabağ Sorununun Tarihi Arka Planına Bakış”, **Dağlık Karabağ Savaşı: Siyasi, Hukuki, Ekonomik Analiz** (Edit: O. Nuri Aras), Qafqaz Üniversitesi Yayınları, Bakü.
- BİRAND, Mehmet Ali, (1983). **Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilaliyesi Tesavir ve Vesaik** (Bu çalışma Osmanlıca olarak belirtilen orijinal adıyla yazılmış, İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak da yayımlandığı göz önünde bulundurularak Mehmet Ali Birand tarafında günümüz Türkçesiyle “**Dört Lisanda Ermeni Terörü**” adıyla kitaplaştırılmıştır), Ant Kartpostal, İstanbul.
- ERASLAN, Cezmi, (1997). “Hamidiye Alayları”, **TDVİA**, C. 15, İstanbul.
- GENCER, Ali İhsan, (1991). “Ayestefanos Antlaşması”, **TDVİA**, C. 4, İstanbul.
- GENCER, Ali İhsan, (1992). “Berlin Antlaşması”, **TDVİA**, C. 5, İstanbul.
- GÜRÜN, Kamran, (1985). **Ermeni Dosyası**, TTK Yayını, Ankara.
- HACIYEVA, Zemfira, (2007). **Karabağ Hanlığı**, Bakı.
- HASANLI, Cemil, (2010). “Karabah: Poisk İstoriçeskoy Pravdi”, **Kavkaz i Globalizatsiya**, Tom 4, Vıpusk 3-4, god:
- KARAL, Enver Ziya, (1983). **Osmanlı Tarihi**, C. 8, TTK Yayını, Ankara.
- KURAT, Yuluğ Tekin, **Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği 1877-1880**, AÜ Basımevi, Ankara.
- MUSTAFAZADE, Tofiq, (2010). **Karabağ Hanlığı**, Bakı.
- ORDUBADİ, Mehmet Sait, (2007). **Kanlı Yıllar (1905-1906’ncı Yıllarda Kafkas’ta Baş Veren Ermeni-Müselman Davasının Tarihi)**, Qafqaz, Bakı.
- SWIETOCHOWSKI, Tadeusz, (1988). **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı 1905-1920**, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- TANSEL, Selahattin, (1991). **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C. I, MEB Yayını, İstanbul.

ÖZBEKİSTAN'IN JEOPOLİTİK ÖNEMİ*

Geopolitical Importance of Uzbekistan

Seyit Ali BUDULGAN*

Öz

Özbekistan toprakları tarihten günümüze jeopolitik ve jeostratejik bir öneme sahip olmuştur. Rusya 18. Yüzyılın başlarından itibaren günümüz Özbekistan sınırları içerisinde kalan Hive Hanlığı'na, Hokand Hanlığı'na ve Buhara Emirliği'ne sahip olmak istemiş ve 19. Yüzyıl içerisinde bu emeline ulaşmıştır. Çarlık Rusya'sının yıkılışı ve SSCB'nin kuruluşu ile Türkistan'da suni sınırlara sahip Türk devletleri oluşturulmuş ve Rusya Türk topluluklarını etnik olarak ayırıştırmaya çalışmıştır. SSCB'nin dağılışı sonrası Türk devletleri bağımsızlıklarını kazanmış olmalarına rağmen Rusya ve Çin'in baskısı ve hedefinde olmuştur. Uzun Çarlık ve SSCB hâkimiyeti sonrasında Rusya'dan çekinen bağımsız Türk devletleri aynı zamanda teknolojik olarak Rusya'ya bağımlı kalmışlardır. Çin ise ortaya çıkardığı Yeni İpek Yolu Projesi kapsamında Türkistan'a büyük bir önem vermektedir. Nitekim Yeni İpek Yolu Projesi'nin en önemli güzergahı Doğu Türkistan ve Batı Türkistan'dan geçmektedir. Özbekistan ise Batı Türkistan'da proje için hayati bir önem taşımaktadır. Gerek yer altı ve yer üstü zenginlikleri ve gerekse coğrafi konumu Özbekistan'ın jeopolitik olarak anahtar bir rol üstlenmesine sebep olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, Rusya, Çin, Yeni İpek Yolu Projesi, Jeopolitik.

Abstract

The territory of Uzbekistan has been of geopolitical and geostrategic importance since history. Russia wanted to have the Hive Khanate, Hokand Khanate and Bukhara Emirate from the beginning of the 18th century and has reached this goal in the 19th century. With the collapse of Tsarist Russia and the establishment of the USSR, Turkic states with artificial borders were created in Turkestan and Russia tried to ethnically separate the Turkish communities. Although the Turkish states gained their independence after the collapse of the USSR, they were under pressure and targets of Russia and China. After the long domination of Tsarism and the USSR, the independent Turkish states, who were afraid of Russia, were also technologically dependent on Russia. China attaches great importance to Turkestan within the scope of the New Silk Road Project. As a matter of fact, the most important route of the New Silk Road Project passes through East Turkestan and West Turkestan. Uzbekistan have vital importance for the project in Western Turkestan. Both underground and aboveground wealth and geographical location make Uzbekistan a key geopolitical role.

Keywords: Uzbekistan, Russia, China, New Silk Road Project, Geopolitic.

Giriş

Özbekistan'ın Türkistan için jeopolitik öneminden bahsetmeden önce Türkistan'ın coğrafi sınırlarından ve Özbek Türklerinin ortaya çıkışından bahsetmek gerekir. Merkezi bir konuma sahip olan Türkistan geniş bir coğrafi alanı kapsamaktadır. Güneyde; Gürgen Irmağı, Horasan dağları, Küpet Dağ, Kuhi Baba (Kara Dağ, Kohzâr-i Mescid), Mezdûran, antik Yunanların Paropamis olarak adlandırdıkları Topçak ve Akdağ (Kôh-i Sefid) dağları, Hindikuş sırtları, Mustağ-Küenlün sıradağları, doğuda; Doğu Türkistan'ın doğu sınırları, Sucav ve Moğol Altaylarındaki Burucan geçidi, kuzeyde; Cungarya ve Kazakistan'ın kuzey sınırlarını oluşturan İrtiş havzası ile Aral-İrtiş su ayırımının kuzey

* DOI: 10.34189/asyam.4.2.003

** Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, seyit.budulgan@hbv.edu.tr

yamaçları, batıda ise Ural Dağı'nın güneyi, Yayık Irmağı, Edil'in denize döküldüğü Bökey Orda ve Hazar Denizi, Türkistan'ın sınırlarını oluşturmaktadır. Türkistan coğrafyasının yüz ölçümü 5.340.066 km²'dir. Türkistan coğrafyasının Rusya hâkimiyeti altında kalan kısmı Batı Türkistan olarak adlandırılırken Çin hâkimiyeti altında kalan kısmı Doğu Türkistan olarak adlandırılmıştır. 19. yüzyılda Doğu ve Batı olmak üzere Türkistan'ın nüfusu da 17 milyon olarak hesaplanmıştır¹ (Togan, 1942; 1-2).

Günümüz Özbekistan topraklarının bir kısmı tarihte Maveraünnehir (Oxus) ve bir kısmı da Soğd ülkesi olarak bilinmekteydi. Kırgızistan ve Tacikistan coğrafyaları da Soğd ülkesinin önemli bir parçasıydı. Soğd ülkesinde ilk yerleşim merkezleri milattan önce 1000-500 yılları arasında ortaya çıkmıştır. Bölge önce Perslerin hakimiyeti altına girerken daha sonra Büyük İskender'in seferi ile ele geçirilmiş ve Baktria topraklarına dâhil edilmiştir. Milattan önce 209 sonrasında bölge Büyük Hun İmparatoru Mo-tun (Batur Tanrıkut) tarafından ele geçirilmiştir. Hunlar sonrasında bölgeye sırasıyla Yüe-chihler, Kuşan Devleti, Akhunlar (Eftalitler) ve 558 yılı itibarıyla Gök Türkler hâkim olmuştur. Gök Türk hakimiyeti altında Soğd tüccarlar Çin'den İtalya'ya kadar uzanan geniş çaplı ticari faaliyetler göstermişlerdir. 582 tarihli ve Soğd dilinde yazılmış Bugut yazıtı Soğdların Gök Türk devleti üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. 706-715 yılları arasında bölge Kuteybe b. Müslim komutasındaki Emevi ordularınca ele geçirilmiştir. Bölgede İslam hâkimiyetinin kurulması ile Soğdlu Maniheist rahiplerin bölgeyi terk etmeleri ve Uygur ülkesine gitmeleri sonrasında Uygurlar arasında Maniheizm yayılmaya başlamıştır. 9. ve 10. yüzyıllar itibarıyla bölgede Samani hâkimiyeti ortaya çıkmıştır. Samaniler döneminde Mâverâünnehir bölgesi ve Soğd ülkesi Türkleşmiştir. (Taşağıl, 2009; 348-349) Samaniler sonrası dönemde Mâverâünnehir bölgesi Gazneliler ve Karahanlılar arasında bir mücadele alanına dönüşmüş ve bölgeye Karahanlılar hâkim olmuştur. Karahanlılar döneminde Mâverâünnehir Selçukluların saldırılarına maruz kalmış ve bölge zaman zaman el değiştirmiştir. Sultan Sencer'in 1141-42 yıllarında Katvan savaşında Karahıtaylara mağlup olması üzerine bölge Karahıtayların eline geçmiştir. 1210 yılında Hârizmşahlar Mâverâünnehir'i ele geçirseler de kısa bir süre sonra 1220 yılında Moğollar bölgeye hâkim olmuştur. Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğu'nu oğulları arasında paylaşması ile Mâverâünnehir bölgesi Çağatay'a pay olarak düşmüştür. Çağatay hâkimiyeti sonunda bölgeye Timurlular hâkim olmuştur (Özgüdenli, 2003; 177-179).

Şeybaniler Devleti (1428-1599) Timurlularla gerçekleştirdikleri mücadeleler sonucunda Türkistan coğrafyasında önemli bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Şeybaniler, Safeviler ile giriştikleri mücadeleler sonucunda güçten düşmüş ve bölgede bir otorite boşluğu ortaya çıkmıştır. Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan otorite boşluğu Türkistan hanlıklarının ortaya çıkmalarına sebep olmuştur (Türkoğlu, 2010; 45-46). 1511 yılında Harezmi Özbekleri'nin² Safeviler tarafından Şeybanilerden alınan Vezir şehrinde isyan etmeleri ile İlbars, han seçilmiş ve böylece Harezmi (Hive) Hanlığı ortaya çıkmıştır. 1593 yılında Buhara tarafından istila edilse de Hive Hanlığı 1598 yılında tekrar bağımsızlığını kazanmıştır. (Hayit, 1975; 27) Şeybanilerden Abdullah Han 1583 yılında Buhara'yı merkez edinmiştir. Ancak Abdullah Han'ın ölümünden sonra 1599 yılında yönetimi Canoğulları Hanedanı ele geçirmiştir. Canoğulları 1747 yılına kadar Buhara'da bulunan göstermelik han yerine ülkeyi idare ederlerken, 1747 yılında Mangıt kabilesine mensup Atalık Muhammed Rahîm han ilan edilmiştir. Oğlu Mâsum Şah ise 1785 yılında han unvanını bırakarak Emîr unvanını kullanmaya başlamıştır (Şeşen, 1992; 366). Şeybanilerin zayıflaması sonrasında Fergana bölgesinde hâkimiyeti ele geçirerek aralarında bölüşen Hoca ailesi, Şahrüh tarafından ortadan kaldırılmıştır. Hoca ailesini ortadan kaldıran Şahrüh 1710 yılında merkezi Hokand olmak üzere Hokand (Fergana) Hanlığı'nı kurmuştur (Konukçu, 1998; 215). Rusya'nın Türkistan hanlıklarını işgali öncesinde, Buhara Emirliği, Zereşan vadisi başta olmak üzere, Kaşka, Karategin, Andican, Semerkand, Buhara, Karşi, Hisar, Kerki ve Cizak bölgelerine hâkimken, Hive Hanlığı, Harezmi vadisi başta olmak üzere, Aral Gölü'nün

¹ Saray, 19. Yüzyıl Türkistan'ın nüfusunun, Batı Türkistan'da 7 milyon ve Doğu Türkistan'da 3 milyon olmak üzere 10 milyon kişiden oluştuğunu ifade etmiştir. Bkz. (Saray, 1984; 1).

² Gündoğdu, Ebulgazi'den edindiği bilgilere göre ülkesini ve halkını İslam'a geçirdiğinden dolayı Özbek Han'dan başlanarak tüm Cuci ülkesine Özbek ülkesi adı verildiğini aktarmıştır. Bkz. (Gündoğdu, 2002; 607) Gündoğdu'nun aktardığı bilgilere göre İlbars Han, Arab-Şah ve Yedigâr Han soyundan gelmektedir. Bkz. Gündoğdu, (2007; 42-53) Bu nedenle İnakların iktidara geçişine kadar Hive (Harezmi) Hanlığı'nı yöneten hanedan, Yedigârhanlıları ya da Arabşahlar olarak adlandırılmıştır. Yedigâr Han soyundan gelmektedir. Bkz. (Gündoğdu, 2007; 42-53).

güneyinden Merv'e kadar uzanan sahayı, Hive, Kongrad, Ürgenç, Gazavat ve Hazerasp bölgelerini hâkimiyeti altında bulunduruyordu. Hokand Hanlığı ise Fergana vadisi başta olmak üzere doğuda Issık Göl'den batıda Sirderya'ya kadar uzanan ve güneyde Pamir Dağları'ndan kuzeyde Kazakistan bozkırlarına kadar uzanan bölgeyi ayrıca; Hokand, Taşkent, Margilan, Evliya Ata, Pişpek, Namangan, Türkistan (Yesi) ve Akmescid bölgelerini hâkimiyeti altında bulundurmaktaydı. Doğu Türkistan'da bulunan Kaşgar Devleti de başta Tarım havzası olmak üzere, Kaşgar, Yarkent, Aksu, Hoten, Turfan, Balasagun, Beşbalık ve Urumçi bölgelerine hâkimdi (Saray, 1984; 2).

Türkistan'da Rus İngiliz Rekabeti

Günümüz Özbekistan'ının ve Özbekistan coğrafyasının stratejik öneminin anlaşılması için Türkistan'da yaşanan Rus-İngiliz mücadelesini incelemek gerekir. Nitekim Rusya ve İngiltere arasında meydana gelen mücadele ya da bir başka isimle "Büyük Oyun" neticesinde, 19. yüzyılda bölgede bulunan Hokand, Hive Hanlıkları ile Buhara Emirliği Rusya tarafından ele geçirilmiştir.

İngiltere Türkistan'a iki yönlü bir ilgi duymuştur. Bu ilginin temeli ekonomik ve siyasi. İngiltere'nin Türkistan'a duymuş olduğu ekonomik ilgi 19. yüzyıl öncesine dayanmaktadır. Şöyle ki İngiliz tüccarlar 16. yüzyılda Çin ve İran ile transit ticaret yapmak istemişlerdir. Ticari isteklerini gerçekleştirmenin yolu ise Volga güzergâhını kullanmak ve böylece Türkistan ticari hayatına dâhil olmaktı. Bir Rus ticaret şirketinin ajanı olarak görev yapmakta olan Anthony Jenkinson 1558 yılında Volga nehrini izleyerek Hazar Denizi'ne inmiş ve buradan Hive ile Buhara'ya kadar ulaşmıştır. Ancak bu tarihlerde bölge ile Çin arasında etkin bir ticari ağın bulunmayışı ve bölgede yaşanan kargaşa nedeniyle Türkistan ticaretine girmek, Jenkinson tarafından geliri düşük bir aktivite olarak değerlendirilmiştir (Vernadsky, 2009; 136). Sir Hayward adlı bir İngiliz ise kendi istek ve imkânlarıyla Türkistan ile Hindistan arasında kalan bölgeleri incelemek amacıyla Türkistan'a bir seyahat gerçekleştirmiştir. Bölgede bulunan eski ticaret yolları dışında Hindistan'ın kuzey batısından direkt olarak Türkistan'a ulaşan bir ticaret rotası keşfetmeye çalışmıştır. Anthony Jenkinson gibi Sir Hayward da bölgede yerel şartların ticari planlarına uygun olmadığını görmüştür. Amacına ulaşamamasına rağmen Sir Hayward, bölge yolları hakkında bilgi toplayarak bir harita oluşturmuştur (Topal, 2014; 33).

19. yüzyılda Türkistan coğrafyasına sadece Rusya değil aynı zamanda İngiltere de yoğun bir ilgi göstermiştir. Türkistan'da Rusya ve İngiltere'nin giriştikleri mücadele "Büyük Oyun"³ olarak adlandırılmıştır. Rusya ve İngiltere'nin Türkistan'da giriştikleri hâkimiyet ve nüfuz mücadelesi esnasında yerli halkların siyasi, sosyal ve ekonomik durumları dikkate alınmamıştır. Yerli halkların bu mücadeleden nasıl etkileneceği göz önüne alınmadığı gibi Rusya ve İngiltere'nin ana hedefleri prestijlerini arttırmak ile bölgede daha fazla yayılmak olmuştur. (Sabol, 2002; 587) Rusya'nın Türkistan'da ilerleyişi karşısında, İngiltere bölgede faaliyetlerini geliştirmek ve çıkarlarını korumak noktasında nasıl bir yol izlemesi gerektiğini araştırmak üzere Türkistan'a pek çok elçi göndermiş, bununla beraber bölgeye giden seyyahlardan da yararlanmıştır. (Topal, 2014; 35) Levant Herald Gazetesi'nde 7 Kasım 1866 tarihiyle yayımlanan bir haberde İngiltere ve Rusya arasında yaşanan Türkistan pazar rekabetine değinilmiştir. Ayrıca Hindistan ve Afganistan'a kadar uzanan sahanın Rusya için iyi bir pazar olduğu belirtilmekle beraber İngiltere için önemsiz bir pazar görünümünde olduğu ifade edilmiştir. Türkistan pazarlarının İngiltere için önemsiz görünmesine rağmen Hoten ve Yarkend ticaretinin komisyon şefliği üstlenen Mr. T. Douglas Frosth tarafından yazılmış olan bir mektupta, İngiltere'nin bu pazarlardan vazgeçmemesi gerektiği ve İngiliz Hindistan'ı ile bölge arasındaki ticaretin teşvik edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Levant Herald Gazetesi'nde çıkan haberlere bakıldığında, İngiltere'nin Türkistan'da askeri olarak Rusya ile mücadele edebilecek konumda olduğu düşünülmesine karşın Rusya karşısında esas avantajı ticari, medeni ve kültürel faaliyetlerle sağlayacağı ifade edilmiştir (Uygun, 2017; 71-72). Bir İngiliz subayı ve politikacı olan Henry Rawlinson da bu düşünceye yakın olarak uluslararası ticaretin medeniyetin yayılması, barışın sağlanması ve toplumların sosyal statülerinin iyileşmesi konusunda en önemli araçlardan biri olduğunu ifade etmiş, bu nedenden dolayı Türkistan hanlıkları ile İngiliz Hindistan'ı arasında ticaretin

³ Sabol, "Büyük Oyun" ifadesinin 1820'li yıllarda Orta Asya'ya seyahatler gerçekleştiren Yüzbaşı Arthur Conolly tarafından kullanılmış olabileceğini aktarmaktadır. Sabol, bu ifadenin ilerleyen tarihlerde genel manada Orta Asya'da yaşanan hâkimiyet mücadelesi için kullanılmaya başladığını, Rudyard Kipling'in Kim adlı masalı ile kavramın popülerleştiğini de ifade etmektedir. Bkz. (Sabol, 2002; 593).

teşvik edilerek geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu düşüncesinin dışında İngiltere ve Rusya'nın bölgede ortak ticari faaliyetlerde bulunup bölge kaynaklarını birlikte kullanmayarak rekabet etmelerine anlam veremediğini de ifade etmiştir (Topal, 2014; 33-34). Rawlinson'un ifadelerinden, İngiltere ve Rusya'nın Türkistan'ı ortak bir nüfuz bölgesi haline getirerek paylaşmalarına dair bir düşünce içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

İngiltere'nin siyasi olarak Türkistan'a duyduğu ilginin temelleri, 18. yüzyılda Asya ve Hindistan sömürgelerine karşı Avrupalı devletlerin tehdit oluşturmasına kadar dayanmaktadır. 19. yüzyılda Fransızların İran'da faaliyet gösterme çabaları ve Rus-Fransız kuvvetlerinin başarısız işgal girişimi İngilizlerin sömürgelerini koruma noktasında bölgeye ilgisini arttırmıştır. 1815 yılında gerçekleşen Waterloo Savaşı'nda Napolyon Bonapart'ın (1804-1815) mağlup olması sonrası İngiliz Hindistan'ı ile Afganistan ve İran arasındaki ilişkiler yoğunlaşmıştır. İlişkilerin yoğunlaşmasıyla beraber İngilizlerin Türkistan hanlıklarına karşı ticari ve siyasi ilgisi de artmıştır. Ancak bu dönemde İngiltere Türkistan hanlıkları ile başarılı ilişkiler kuramamıştır. 19. yüzyıl başlarında İngilizlerin Türkistan'a yönelik Rus hedefleri ve faaliyetleri üzerine bilgisi sınırlı idi. Fakat İngiltere Türkistan'a yönelik sınırlı stratejik bilgisini ve bölgedeki Rus hedeflerini öğrenebilmek amacıyla bölgeye ajanlarını göndermiştir. Rusya ve İngiltere'nin bölgedeki faaliyetleri iki tarafı da endişeye düşürmüştür. İngiltere'nin Türkistan'a gönderdiği ilk ajanlardan biri olan veteriner William Moorcroft, Buhara ile Hindistan arasında gerçekleştirilebilecek ticari faaliyetleri araştırma konusunda bölgeye gitmeyi kendisi teklif etmiştir. Buhara Emirliği'ne giden Moorcroft, Buhara'ya gelen Rusya elçisi ile ilgili İngiltere'yi endişelendiren bir rapor hazırlamıştır. İngiltere Moorcroft'tan sonra da bölgeye ajanlar göndermeye devam etmiştir. İngiliz ajanları İran, Afganistan, Tibet ve Doğu Türkistan'a seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Aynı dönemde Rusya'nın Türkistan'a göstermiş olduğu ilgi de artmıştır. 19. yüzyıl başlarında İngiltere'nin öncelikli hedefi Rusya'nın güneye inme bahanelerini ortadan kaldırmak olmuştur. İngiltere köleliği ve köle ticaretini ortadan kaldırması konusunda Türkistan hanlarını ikna etmek amacıyla Buhara Emirliği'ne Albay Charles Stoddart ve Yüzbaşı Arthur Conolly'yi, Hive Hanlığı'na ise Teğmen Richmond Shakespear'ı göndermiştir. Teğmen Shakespear köleliğin kaldırılması konusunda kesin bir sonuç elde edememesine karşın Hive Hanlığı'nda bulunan yaklaşık 400 Rus kökenli kölenin serbest bırakılmasını sağlamıştır. Ancak Albay Stoddart ve Yüzbaşı Conolly başarısızlığa uğramışlardır (Sabol, 2002; 588-590). İngiltere tarafından Tahran'a gönderilen Henry Ellis burada herhangi bir Avrupalı gücün İran toprakları üzerinden Hindistan üzerine ilerlememesini garanti altına almak amacıyla bir anlaşma yapmıştır. İran bu anlaşmada Hive, Buhara ve Hokand hanlıklarını da Hindistan üzerine Avrupalı bir güç tarafından saldırı gerçekleştiği takdirde bu kuvvetleri önleme noktasında teşvik edeceğinin sözünü vermiştir (Doğan-Erdoğan, 2017; 844).

1820 yılında İngiltere'nin temsilcisi olarak Stoddart ve Conolly ile aynı dönemde Rus doğu bilimci Khanikof da Buhara'ya gelmiştir. Conolly ve Stoddart, Buhara Emiri'nin Ruslar tarafından kışkırtılması sonucu casusluk suçlamasıyla idam edilmişlerdir (Yalçınkaya, 2006; 5,40). Bu olaydan sonra da İngiltere'nin bölgeye elçilik heyetleri ve ajanlar göndererek ticari, siyasi hayat ve nüfus hakkında bilgi edinme çabaları devam etmiştir. 1831-1833 yıllarında Afganistan üzerinden Buhara Emirliği'ne giden Alexander Burnes bir elçilik heyetine başkanlık etmiş ve 1838 yılında Kâbil'e dönmüştür. Alexander Burnes Kâbil'e döndüğünde burada Rusya adına faaliyet göstermek üzere Orenburg Valisi V.A. Pervoskiy tarafından görevlendirilmiş Yüzbaşı İvan Vitkevich ile karşılaşmıştır. İvan Vitkevich ile konuşması sırasında Rusların üçüncü kez Buhara'ya bir heyet gönderdiğini öğrenen Alexander Burnes oldukça kaygılanmıştır (Sabol, 2002; 589). Bu dönemde hem İngiliz hem de Rus temsilcilerinin Buhara'da faaliyet göstermeleri ve sonuç olarak Buhara Emiri'nin Rusya etkisinde kalarak İngiliz temsilcilerini idam ettirmesi, bölgedeki Rus-İngiliz mücadelesini açıkça ortaya koymaktadır. I. Napolyon (Bonapart) döneminde İngiltere'nin Türkistan'a ilgisinin artışı Fransızların da Türkistan ile ilgili planlar yapması ile ilişkilendirilebilir. I. Napolyon İngiltere ile mücadelesi sırasında İngiltere'yi Asya sömürgelerinde vurmaya düşünmüştür. General Gardanne'in 1807 yılında yaptığı planlar bu sırada Tilsit Antlaşması'nın⁴ imzalanması nedeniyle hayata geçirilememiştir. Bu

⁴ Tilsit Antlaşması, Fransa ve Rusya ordularının 1807 Haziran'ında Fridland'da gerçekleştirmiş oldukları savaş sonucunda imzalanmıştır. Napolyon komutasındaki Fransız kuvvetlerinin galip gelmesi sonucunda Rusya barış istemek zorunda kalmış ve 9 Temmuz 1807 tarihinde Tilsit Antlaşması imzalanmıştır. Bkz. (Kartal, 2011; 55-57).

antlaşma ile Fransa'nın Türkistan planlarından vazgeçmesi Rusya'nın da Türkistan ile ilgili uygulamak istediği planların olduğunu ortaya çıkarmıştır⁵ (Roux, 2014; 401).

19. yüzyıl başlarında Rusya ile İran arasında gerçekleşen savaşlar sonucunda 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmaları imzalanmıştır. İmzalanan bu antlaşmalar sayesinde İran'dan ciddi oranda toprak kazanmıştır. İran üzerinde nüfuzunu arttıran Rusya, İran'ı Türkistan yönünde ilerlemeye teşvik etmiştir. İran, 1837 yılında Rusya'nın teşvikleriyle Herat'ı kuşatmış ancak İngiltere'nin müdahalesi ile İran Herat'a sahip olamamıştır. İngiltere'nin İran'ın Afganistan ve Türkistan yönünde ilerleyişini engellemek isteğinin ana nedeni ise Hindistan sömürgelerini korumak olmuştur. (Yalçınkaya, 2006; 40-41) Afganlar, Herat kuşatması nedeniyle Rusya'dan herhangi bir toprak parçası verilmeksizin koruma talep etmek üzere bir anlaşma yapmayı düşünmeye başlamışlardı. Bölgede bulunan Rus temsilcisi Simonich de Afganların isteklerine karşı garanti vermiştir (Topal, 2014; 37). Bu konuda, Afganların koruma taleplerinin bir düşünce olmaktan çıkarak Ruslara iletilmiş olabileceği akla gelmektedir. Rusya'nın bir yandan İran'ı Afganistan ve Türkistan'a karşı kışkırtması ve bir yandan da Afganistan'ın koruyuculuğu rolünü üstlenmeye hazır olması, İngiltere'nin Hindistan sömürgeleri için duyduğu endişenin yersiz olmadığını ortaya koymaktadır.

Rusya'nın Afganistan üzerindeki planları ve İran'ı kullanarak Afganistan'a sahip olma isteği Osmanlı arşiv belgelerine de yansımıştır. 21 Ocak 1859 tarihli bir belgede, Horasan tarafından alınan bir habere göre Rusya vatandaşı olan Mösyö Hanikof'un⁶, Tahran üzerinden hareket ederek Herat'ta bir Rusya konsolosluğu kurduğu ve Herat yöneticileri ile bir anlaşma imzaladığı aktarılmıştır. Ayrıca Rusya'nın, İran'ın Horasan idarecisi Hamza Mirza adlı kişiye 50 bin tümen olarak belirtilen bir meblağda para verdiği, İran'ın yardımı ile Hive ve Afganistan topraklarını ele geçirmek üzere planlar yaptığı ifade edilmiş hatta İran ile bahsi geçen planlarını gerçekleştirmek üzere gizli bir anlaşma yapmış olabileceği belirtilmiştir. Ancak yine de Rusya ve İran'ın aralarında gizli bir anlaşma yapılmış olması gerçekçi bulunmamıştır⁷. 6 Mart 1873 tarihli ve Tahran Maslahatgüzarı Ahmed Nazım imzasını taşıyan bir belgede ise benzer değerlendirmeler tekrarlanmıştır. Bu belgede, Rusya'nın İran'ı kışkırtarak Afganistan'a sahip olmak ya da en azından Afganistan'da İran eliyle sorunlar çıkararak İngiltere'yi Afganistan konusunda yıldırım istediği ifade edilmiştir. Hive Hanlığı'nın işgal edildiği bir döneme rastlayan bu belgede Hive Hanlığı'nın Rusya tarafından işgal edildiği takdirde Türkistan'da Rusya'nın üstünlüğünü sağlayacağı ve kısa bir zaman içerisinde Rus askerlerinin Hindistan sınırlarında görülebileceği vurgulanmıştır.⁸

19. yüzyılda İngiltere ve Rusya'dan herhangi birinin Türkistan için gerçekleştirdiği davranış diğeri tarafından düşmanca algılanmıştır (Sabol, 2002; 587). Rusya, 1837 yılında İran'ın Herat'a saldırmaya teşvik ederken İngiltere 1838 yılında Afganistan'ı işgal harekâtına başlamıştır. İngiliz Hindistan'ı valisi Lord Okland 20 Kasım-17 Ekim 1838 tarihlerinde Dost Muhammed Han (1826-1839) yönetimindeki Afganistan'a savaş açmış ve Afganlar ile İngilizler arasındaki çatışmalar 13 Temmuz-11 Ağustos 1839 tarihlerinde başlamıştır (Âtıf, 1999; 211). Afganistan'ı işgal etme girişimlerinde başarılı olamayan İngilizler, 1842'de Afganistan'a tekrar saldırsalar da Afganlar karşısında somut bir başarı elde edememişlerdir (Yalçınkaya, 2006; 45). İngiltere bu başarısızlık sonrasında Afganistan topraklarında işgal ettiği yerleri de 1842-1843 yıllarında boşaltmıştır. (Âtıf, 1999; 213) İngilizlerin Afganistan'ı işgal harekâtına başladığı 1839 yılında Ruslar da Hive Hanlığı'nı işgal etmek amacıyla bir harekât düzenlemişlerdir. General Perevoskiy kumandasında harekete geçen Rus kuvvetleri soğuk mevsim şartlarından dolayı seferlerini sürdüremeyip geri dönmek mecburiyetinde kalmışlardır (MacGahan; 1995, 152-153). Rusya 1839 yılında Hive Hanlığı üzerine hareket ettiğinde İngiltere de J. Abbot adlı bir elçi göndererek Hive Hanlığı ile siyasi ilişkiler kurmaya çalışmıştır (Togan, 1950; 255).

⁵ Rusya'nın İran üzerinde nüfuzunu arttırdığı dönemde İngiltere'de Tahran'da faaliyetlerini arttırarak İran'da nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır. İngiltere 1809 ve 1814'te İran ile bir dizi anlaşma imzalamasına karşın İran'da nüfuz kurma çabasında Rusya'nın gerisinde kalmıştır. Bkz. (Sabol, 2002; 589).

⁶ N.V. Hanıkov (Hanikof), 1858 yılında İgnatiev heyetinin gönderilmiş olduğu gibi keşif ve inceleme amacıyla İran'ın Horasan ve Herat bölgelerine bir seyahat gerçekleştirmiştir. (Çapraz, 2011; 59).

⁷ BOA, Hâriciye Nezâreti Siyâsi Evrâkı (HR.SYS.) D:1338. G:90. Lef. 2/1. 21 Ocak 1859 Tahran Maslahat Güzârı'ndan Hâriciye Nezâreti'ne.

⁸ BOA, İrade Hâriciye Evrâkı (İ.HR.) D:259. G:15477. Lef. 1/1 6 Mart 1873 Tahran Maslahat Güzârı'ndan Hâriciye Nezâreti'ne.

İngiltere'nin Afganistan'da başarısızlığa uğraması Türkistan'da ciddi bir prestij kaybetmesine neden olmuştur. Rusya'nın Türkistan hanlıkları hakkında bilgi toplamak üzere Türkistan'a İgnatiyev heyetini göndermesi, İngiltere'nin Türkistan'da prestij kaybettiği bu döneme rastlamaktadır (Hacıosmanoğlu, 2006; 21). 1843 yılında İngiltere'nin, İran Konsolosu Taylor Thomson'u Hive'ye göndermesi ise İngiltere'nin kaybettiği prestijini yeniden sağlama çabası içerisine girdiğini düşündürmektedir (Yalçınkaya, 2006; 45). 1850-1860 yılları arasında Rusya'nın dış siyaseti Türkistan üzerine yoğunlaşmıştır. Rusya'nın bu tarihlerde Türkistan üzerine daha fazla yoğunlaşmasının nedeni İngiltere'nin bölgedeki faaliyetleridir. İngiltere bu yıllarda İran, Afganistan, Buhara ve Hive ile ticari anlaşmalar imzalamaya çalışmıştır. İngilizlerin faaliyetleri Rusya da Türkistan'da üstünlüğü İngilizlere kaptırma endişesi uyandırmıştır. Daha önceki gelişmelerde olduğu gibi İngilizlerin Türkistan'da faaliyete geçmesi Rusları da harekete geçirmiştir. 1859 yılında Binbaşı Dandeville bölgedeki durumu öğrenmek üzere Türkmen topraklarına gönderilmiştir. Ayrıntılı bir rapor hazırlayan Dandeville Hazar Denizi sahilinde bulunan Kızılsu'nun (Krasnovodsk) Ruslar için önemli bir üs olacağını belirtmiş ve Türkmenler üzerine gerçekleştirilecek bir harekâta öncelikli saldırı noktalarını tespit etmiştir. Ayrıca bölgede yaşayan Türkmenlerin nüfusları hakkında da bilgiler aktarmıştır. Ruslar Dandeville'in raporunu dikkate almış olmalı ki bir süre sonra onun planlarını uygulayarak harekete geçmişler ve Kızılsu'yu (Krasnovodsk) işgal ederek bölgede daha hızlı ilerlemeye başlamışlardır (Necf, 2003; 259).

1850-1860 yılları arasında İngiltere'nin Ruslar karşısında bir başka faaliyeti de Türkistan hanlıklarını Rus işgallerine karşı birleştirme çabası olmuştur. Rusya'nın 1853 yılında Hokand Hanlığı'na ait olan Akmescit'i ele geçirmesi İngilizleri telaşlandırmıştır. İngiltere, bölgeye gönderdiği elçiler vasıtasıyla İslam'ın ve Müslümanların tehlikede olduğu, hanlıkların ve halklarının köleleştirileceğini fakat İngiltere'nin Müslümanların küçük düşürülmesine izin vermeyeceğini dillendirmiş bununla beraber hanlıkların bir konfederasyon oluşturarak Rusya'ya karşı mücadele etmeleri gerektiğini bölge hanlarına anlatmaya çalışmıştır. İngiltere tüm çabalarına karşın bölge hanlıklarının güvenini kazanamamıştır. Buhara Emiri böyle bir girişimin parçası olmayacağını ifade etmekle beraber İngiliz birliklerinin kendi topraklarından geçişine izin vermeyeceğini de belirtmiştir (Topal, 2014; 39-40).

Rusya ve İngiltere arasında yaşanan Türkistan mücadelesinde diplomatik manevralar önemli bir yer tutmuştur. Rusya Dışişleri Bakanı Prens Gorçakof tarafından 1864 yılında ülke dışındaki tüm Rus temsilcilerine gönderilmek üzere bir metin hazırlanmıştır. Bu metinde Rusya'nın Türkistan'da yayılma sebepleri açıklanarak Rusya'nın bölgedeki hareketlerine meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır. Prens Gorçakof tarafından hazırlanarak dış ülke temsilciliklerine gönderilen metni şu şekilde aktarmaktadır (Saray, 1984; 9):

“Rusya'nın Orta Asya'daki pozisyonu, muayyen bir sosyal organizasyona sahip bulunmayan, yarı vahşi, göçebe ahaliyle temasa geçen bütün medeni devletlerin durumuyla aynıdır. Bu gibi durumlarda, daha medeni olan devlet, kendi hudutlarının emniyeti ve ticari ilişkileri açısından, çalkantılı ve istikrarsız yapılarının istenmeyen komşular haline getirdiği bitişik ülkeler üzerinde belli bir nüfuz tesisine daima zorlanır. Önce, bastırılacak çapulculuk ve yağma hareketleri mevcuttur. Bunlara bir son verebilmek için, sınırdaki kabilelerin az çok itaat eder bir hale getirilmeleri gerekecektir. Devlet, onları bu tasallutlara karşı savunmak ve suçluları cezalandırmak mecburiyetindedir. Eğer haydutların cezalandırılması üzerine askerî harekât geri çekilirse, verilen ders kısa zamanda unutulur, geri çekilme zaaf olarak yorumlanır. Gözle görülür, elle tutulur kuvvetten başka bir şeye saygı duymamak Asyaluların özelliğidir. Devlet bu suretle iki seçenekten birini seçmek zorunda kalır; ya bu bitmeyen işten vazgeçecek ve bütün refah, emniyet ve medeniyeti imkânsız kılacak sınırların devamlı tecavüze terk edecek yahut da barbar ülkelerin içlerine doğru gittikçe daha derinlemesine dalacaktır. Kendini bu durumda bulan her ülkenin kaderi bu olmuştur. Amerika'da Birleşik Devletler, Cezayir'de Fransa, Sömürgelerinde Hollanda, Hindistan'da İngiltere hepsi karşı konulmaz bir şekilde mübrem ihtiyaçtan daha az bir istekle bu ileri harekete zorlanmışlardır. Burada en büyük güçlük, nerede duracağını bilmektedir.”

Türkistan'da yaşanan bu gelişmelere bakıldığında Rusya ve İngiltere'nin bölgedeki pozisyonlarını dikkatlice takip ettikleri ve sürekli bir rekabet içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Rusya Hive Hanlığı

üzerine gerçekleştireceği seferin hazırlıklarını sürdürürken İngiltere'nin de bu harekete karşılık olarak Afganistan'ı işgal etme girişiminde bulunabileceğine dair haberler basında yer almıştır.⁹ İki devlet arasında devam eden rekabetin birbirlerini harekete geçmeye teşvik ettiği de söylenebilmekle beraber fiili olarak harekete geçtiklerinde Rusya'nın kazanımlarının daha fazla olduğu ifade edilmelidir. Rusya Türkistan'da sürekli yayılarak kazanımlarını arttırırken İngiltere var olan topraklarını ve prestijini korumakla yetinmiştir.

Sovyet Yönetiminden Bağımsızlığa Özbekistan

Rusya'da gerçekleşen 1917 ihtilalleri sonrasında Bolşevikler, Rusya'nın yönetimini ele geçirmişler ve 1924 yılında Türkistan'ın suni Türk cumhuriyetleri ortaya çıkarılmıştır. 1924 yılındaki kuruluşu esnasında Tacikistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dâhil edilmiş ancak 1929'da Tacikistan'a cumhuriyet statüsü verilerek Özbekistan'dan ayrılmıştır. 1926 yılı nüfus sayımlarında Tacikistan ve Kırgızistan'da da ciddi bir Özbek nüfusu olduğu anlaşılmış; 1959 nüfus sayımlarında Özbekistan'ın nüfusu 6 milyon olarak hesaplanmıştır (Tika, 1995: 11). Özbekler ile Taciklerin önemli bir kısmının iki dilli olması, çok sayıda Tacik'in Özbekistan'da kalmasına karşın Tacikistan nüfusunu oluşturan Özbeklerin nüfusun %20'sini oluşturması iki ülke arasındaki bağları göstermesi açısından önemlidir (Okur, 2011: 44). 6 milyon nüfus içerisinde 1 milyonu bulan Rus uyrukluların şehirlerde çoğunluğu oluşturduğu 5 milyon Özbek'in ise ağırlıklı olarak kırsal kesimde yaşadığı tespit edilmiştir (Tika, 1995: 11).

20 Haziran 1990'da egemenliğini, 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan eden Özbekistan'ın bağımsızlığı, 29 Aralık 1991 tarihinde gerçekleştirilen referandum ile halk tarafından da onaylanmıştır. 29 Aralık 1991 tarihinde gerçekleştirilen referandumda oyların %86'sını alan İslam Kerimov Cumhurbaşkanı seçilirken, Erk Partisi lideri Muhammed Salih oyların %12'sini alabilmiştir. Erk Partisi 1993 yılında yasaklanırken, siyasi kaydı bulunmayan Birlik Hareketi ve İslami Rönesans Partisi 1992'de yasaklanmıştır (Tika, 1995: 12). Rusya SSCB'nin dağılması ile yaşadığı ekonomik-siyasi sıkıntılardan dolayı eski Sovyet Cumhuriyetlerine olan ilgisini geri planda tutarak öncelikle Batı ile ilişkilerine ağırlık vermiştir (Erol, 2009; 26). Kerimov döneminde ise Rusya ile Özbekistan ilişkileri gelişmeye başlamıştır. İslam Kerimov, siyasi olarak baskıcı bir yönetim ortaya koymuş, tasfiye edilen siyasi gurupların liderlerinden, kaçamayanlar tutuklanmış, mal varlıklarına da el konulmuştur. Siyasi baskılar ülkenin dış dünyadan izole olmasına sebep olurken ülke aynı zamanda Rusya ile yakınlaşmaya başlamıştır (Andican, 1996: 357).

Günümüzde nüfusu yaklaşık olarak 33 milyon olan Özbekistan'nın (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>) yüz ölçümü 447.400 km²dir. Para birimi "som"dur. Ülke nüfusunun %84'ünü Özbek Türkleri, %5'ni Tacikler, %5'ini Kazak Türkleri, %2,5'üğünü Ruslar, %2,5'üğünü Karakalpak Türkleri oluşturmaktadır. Özbekistan'ın üye olduğu uluslararası örgütler BM, ŞİÖ, BDT, AGİT, EBRD, ADB, IMF, FAO, İİT, EİT, AİGK, Dünya Bankası'dır. Özbekistan'ın GSMH'sı 50 milyar dolardır (<http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-kunyesi.tr.mfa>).

Özbekistan Ekonomisi

Özbekistan'ın başlıca yer altı kaynakları altın, alüminyum, doğal gaz, mermer, molibden, tungsten ve kömürdür. Dünyanın en kaliteli altını (%99,99 saflık), Özbekistan'da üretilmektedir. Yıllık üretim kapasitesi 70 ton civarındadır. Dünyanın en büyük 10 altın üreticisi arasında yer almaktadır. Özbekistan SSCB yönetimi altındayken Sovyet ihtiyacının üçte birini karşılamaktaydı. SSCB'nin 3. büyük doğalgaz üreticisi konumunda olan Özbekistan, kuruluşu sonrasında petrol ithalatı gerçekleştiren bir ülke olmasına karşın 1992 yılında açılan petrol kuyuları ülkenin ileride kendine yetecek, belki de petrol ihracatçısı olabilecek bir potansiyele sahip olduğunu göstermiştir. Özbekistan yaklaşık 800 milyon ton bakır rezervine sahip iken, eski SSCB'nin kaolin rezervlerinin %42'sine sahiptir (Tika, 1995: 13).

Özbekistan kurak bir iklime sahip olmasına karşın, tarımsal sulama sayesinde dünyanın dördüncü büyük pamuk üreticisi olmuştur. Ülkedeki tarımsal üretim değerinin %40'ını pamuk gelirleri oluşturmaktadır (Tika, 1995: 17,18). 1960 yılı sonlarında Özbek Bilimler Akademisine bağlı İktisat

⁹ Basiret. 4 Mayıs 1289. Nu: 929 (16 Mayıs 1873).

Enstitüsü tarafından Özbekistan'daki pamuk üretiminin arttırılmasına yönelik Pahta Programı oluşturulmuştur. SSCB yönetimi ülkedeki pamuk verimini arttırmaya yönelik çalışmalar yürütürken yerel pamuk üreticilerinin bir kısmı programın ileride pamuk üretimine zarar vereceğini dile getirmiştir. Üretilen projeler basın ile paylaşılmadığından programın içeriği tam olarak bilinmemektedir (Gleason, 1985; 1,10). Diğer önemli tarım ürünleri buğday, sebze, meyve, pirinç, badem, üzüm ve ipektir. Pamuk ve diğer tarımsal ürünlerin verimine karşı uygulanan aşırı sulama, su kaynaklarına ve toprak verimine ciddi zarar vermektedir. Özbekistan'da küçük ve büyük baş hayvancılık da yaygın olarak yapılmaktadır (Tika, 1995: 17,18). Özbekistan'ın pamuk üretimine verdiği önem Tarım Bakanlığı verilerine de yansımıştır. 2020 yılında Özbekistan'da 3,82 milyon ton pamuk hammaddesi hasadı gerçekleştirilmiş ve bu arın bir önceki yıla göre %9'luk bir büyüme kaydetmiştir. (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistanda-2020-yilinda-3-82-milyon-ton-ham-pamuk-hasat-edildi>).

Petro-Kimya'nın önde geldiği Özbekistan sanayisinde suni gübre üretimi önemli bir yer tutmaktadır. Ülkedeki kimya sanayisi pamuk üretimine bağlı olarak gelişmiştir. Ülkede pamuklu ve ipekli kumaş üretimi gerçekleştirilirken, makine halısı, hayvansal ve tarımsal ürünleri işlemeye yönelik pek çok tesis bulunmaktadır. Özbekistan, makine ve teçhizat üretiminde eski SSCB ülkeleri olan diğer Türkistan devletlerinden önde iken ülkedeki çimento üretimi eski SSCB içerisinde %4'lük bir pay oluşturmaktaydı (Tika, 1995: 19). 50 milyar dolarlık GSYİH'ya sahip olan Özbekistan'ın toplam ihracatı 14,3 milyar, toplam ithalatı 19,5 milyar dolardır. İhracat gerçekleştirilen başlıca ülkeler sırasıyla İsviçre, Çin, RF, Kazakistan, Türkiye iken ithalat gerçekleştirilen başlıca ülkeler sırasıyla Çin, Rusya Federasyonu, Güney Kore, Kazakistan, Türkiye'dir. (<http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>).

Özbekistan'da gerçekleşen enerji ve kaynak yatırımları son yıllarda da devam etmektedir. 2020 yılı planlamalarına göre ülkede 5.000 MW kapasiteli fotovoltaik santraller kurulması planlanmakta, Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası gibi kuruluşların yardımlarıyla yabancı yatırımcılar arası rekabet ortamı yaratılmaya çalışılmaktadır. 2021 yılı sonu itibarıyla ülkede iki adet 100 MW'lık PV enerji santralının devreye sokulması planlanmaktadır. Özbekistan Enerji Bakanlığı, Uluslararası Finans Kurumu'nun (IFC) katılımıyla kamu-özel ortaklığı temelinde güneş enerji santrallerinin inşası amacıyla "Scaling Solar" projesini yürütmektedir. (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistan-ulkede-toplam-5-000-mw-kapasiteli-gunes-enerji-santralleri-kurmaya-pl>).

2020 yılında Çin'den "China Gezhouba Group Corporation" (CGGC) şirketi Özbekistan'ın Sirderya bölgesinde 1.5 GW kapasiteli bir termik santral inşaatına başlamıştır. Özbekistan Yatırım ve Dış Ticaret Bakanlığı, "The International Company For Water and Power Projects" ve Suudi Arabistan'dan "Acwa Power" arasında gerçekleştirilen yatırım anlaşması çerçevesinde yürütülen proje sayesinde yıllık 10 milyar kwh elektrik üretilmesi planlanmaktadır. Santral ünitesinin tedarikçisi ise Japon "Mitsubishi Hitachi Power Systems" konsorsiyumu olacaktır. (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/sirderyada-yeni-termik-santral-insaatina-baslandi>) 2020 yılı Ocak-Ekim dönemi dış ticaret cirosu bilgilerine göre Özbekistan, 5,8 milyar dolar değerinde altın ihraç etmiştir. Bahsi geçen oran ise 13,3 milyar dolar değerindeki 10 aylık dış ticaret cirosunun %43,5'lik dilimine denk gelmektedir. (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistanin-ihracatinin-43unu-altin-olusturdu>).

Kerimov Dönemi Özbekistan Türkiye İlişkileri

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Özbekistan'ı tanıyan ilk ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Aynı yıl cumhurbaşkanı seçilen İslam Kerimov'un ilk ziyaret ettiği ülkelerden biri de Türkiye Cumhuriyeti'dir. Kerimov, ziyaretinde Türkiye Cumhuriyeti'ni lider bir ülke olarak görmüş ve Türkiye'den beklentilerini şu sözlerle ifade etmiştir (<http://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler>):

"Eğer Türkiye bize destek olursa, Özbekleri bundan sonra kimse boyunduruk altına alamaz... Atatürk İlkeleri, bizim Özbekistan'da yapmak istediklerimizle paraleldir. Ben Atatürk'e hayranım ve O'nun Türkiye'de başardıklarını Orta Asya halklarının da başaracağını ümit ediyorum. Ben, Türk halklarının birliği düşüncesini savunuyorum. Bu

birlik mutlaka gerçekleşmelidir. Politik bir birlikten ziyade, ekonomik bir birlik kurulabilir. Bunun adına Türk Ortak Pazar'ı da diyebilirsiniz."

1992 yılında Türkiye'nin ev sahipliğini yaptığı "Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirvesi"ne katılan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasında Ankara Bildirisi imzalanmış ve çeşitli konularda ortaklık ve dayanışmaya dair anlaşmalar yapılmıştır (Erol ve Çelik,2017;20). Kerimov'un Türkiye ziyaretinden kısa bir süre sonra dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel birer yıl ara ile Özbekistan'a gitmiş, iki ülke arasında ekonomik-iş birliği, sağlık, kültür, eğitim, bilimsel değişim, spor, haberleşme, ulaşım, turizm vs. pek çok alanda anlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca iki ülke arasında Türk-Özbek İş Konseyi kurulmuş, Türk iş adamları Özbekistan'da ciddi yatırımlar gerçekleştirmeye başlamıştır. İki ülke arasında gelişen bu olumlu ilişkiler, 1993 yılından itibaren bozulmaya başlamıştır. Bu gerginliğin sebebi daha önce bahsettiğimiz gibi Kerimov'un muhalifi olan Muhammed Salih'in, Turgut Özal'ın daveti ile Türkiye'de bulunması olmuştur. Salih'in Özbekistan'ın baskısı ile Türkiye'den ayrılması sonrasında Türkiye'de eğitim alan Özbekistanlı öğrenciler muhaliflikle suçlanmıştır (<http://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler>).

İki ülke arasındaki gerilimin diplomatik ilişkilere yansması da uzun sürmemiştir. Özbekistan'ın Türkiye Büyükelçisi Übeydullah Abdurrezakof 25 Şubat 1994 yılında geri çağırılmış, Türkiye'de okuyan öğrenciler ile ilgili bir toplantı sebebiyle gözaltına alınarak pasaportuna el konulmuştur. Aynı yıl içerisinde Kerimov'un, Moskova'ya giderek geniş çaplı anlaşmalar imzalaması ise dikkat çekicidir. Bu dönemde Özbekistan'da Özbeklerin Türk olduğuna dair söylemlere yoğun bir şekilde sansür uygulanması Özbekistan'da SSCB etkisini ya da Özbekistan'ın Moskova ile yakınlaşmasının basit bir örneğidir (Andican, 1995; 361,364).

1999 yılında Kerimov'a yönelik olarak düzenlendiği iddia edilen bombalı saldırıya ilişkin yapılan araştırmalarda faillerden birinin Türk vatandaşı olması Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin kırılma noktası olmuştur. Özbekistan yönetimi bu olaydan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde bulunan tüm Özbekistanlı öğrencileri geri çağırmıştır. 2003 yılında ise dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ilişkileri düzeltmek üzere Özbekistan'a gitmiş ancak 2005 yılında Özbekistan'da gerçekleşen Andican olayları nedeniyle Birleşmiş Milletlerin Kerimov yönetimini eleştiren raporuna imza atması ilişkileri uzun bir süre koparmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler 2012 yılında tekrar canlanmış ve Soçi Kış Olimpiyatları'nın açılış töreninde Özbekistan ve Türkiye hükümet liderleri 11 yıl sonra bir araya gelmiştir (<http://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler>).

Kerimov Dönemi Özbekistan Dış Politikası

1996 yılında Çin'in öncülüğünde Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımı ile kurulan Şanghay Beşlisi'ne 2001 yılında Özbekistan'ın katılımı ile üye sayısı altıya çıkmış ve örgütün adı Şangay İş Birliği Örgütü olarak değiştirilmiştir. Özbekistan'ın katılımı sonrasında 2004 yılındaki Taşkent Zirvesi'nde Moğolistan'a, 2005'te Astana Zirvesinde İran, Hindistan ve Pakistan'a, 2011 yılında gerçekleşen Astana Zirvesinde Afganistan'a gözlemci üye statüsü verilmiştir (Altundağ, 2016; 99-124).

Özbekistan, 2000'li yılların başında Rusya'nın başını çektiği Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne katılmış, Moskova yönetimi diğer Türkistan devletlerine sattığı gibi Özbekistan'a da uygun fiyatlarla askeri malzeme satmaya başlamıştır (Okur, 2011; 50-52). ŞİÖ'nün kuruluşundan kısa bir süre sonra 11 Eylül saldırılarını bahane eden ABD, Afganistan'a girmiş, Özbekistan ve Kırgızistan topraklarına sığınan İslam Hareketi, Ekremiye ve Taliban gibi terör örgütlerinin yarattığı karmaşadan faydalanarak (Purtaş, 2011; 48) 2001 yılında Özbekistan'da Hanabad, Kırgızistan'da ise Manas-Gansi askeri üslerini kurmuştur. Çin ve Rusya'nın çabaları ile Özbekistan-Hanabad askeri üssü 2005 yılında kapatılmıştır. Hanabad üssünün kapatılmasında ABD'nin Andican olayları nedeniyle Özbekistan'a yönelttiği eleştirilerde etkili olmuştur. 2009'da da Kırgızistan'da bulunan Manas-Gansi üssü kapatılmıştır (Altundağ, 2016; 99-124). Özbekistan'da, 2005 yılından itibaren ABD tarafından desteklenen 200'den fazla STK'da kapatılmıştır. Özbekistan'ın insan hakları ihlalleri üzerinden sürekli eleştirilere maruz kalışı, Rusya ve Çin'in Türkistan ülkelerinde gerçekleştirilen ayaklanma vs. faaliyetlerin ABD tarafından desteklendiğine dair propagandası, Özbekistan'ın Rusya ve Çin'e yaklaşmasında önemli etkenlerdir. ABD 2009 yılında Kırgızistan'ın Oş

şehrinde Müşterek Operasyonel Mukabele Kuvvetleri kapsamında üs açmak istediğinde Özbekistan şiddetli bir muhalefet sergilemiştir (Okur, 2011; 50-52). 2005 yılında meydana gelen Andican olayları sonrasında artan ABD karşıtlığının yanı sıra Özbekistan'a yönelik Çin yardımları da gerçekleşmiştir. Çin, Özbekistan'a 1,5 milyar dolar kredi verirken iki ülke arasında 600 milyon dolarlık enerji anlaşması imzalanmıştır (Purtaş, 2011; 20).

1997 yılında Çin, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın katılımı ile Asya Kalkınma Bankası kurulmuş daha sonra Afganistan, Pakistan, Tacikistan, Azerbaycan, Moğolistan ve Türkmenistan'ın katılımı ile üye sayısı arttırılmıştır. Özbekistan'ın Çin için önemi 2009 yılında faaliyete geçen Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin doğalgaz boru hattının güzergâhı ile bir kez daha ortaya çıkmıştır. Tarafsız kalmak istemesine karşın Türkmenistan ile ikili ilişkilerini geliştiren Çin, Özbekistan üzerinden geçirdiği doğalgaz boru hattını Doğu Türkistan'a taşımıştır (Purtaş, 2011; 11-21).

Özbekistan'ın Türkistan'daki ikili ilişkileri yalnızca Çin, Rusya ve Türk devletleri ile olmamıştır. Afganistan ile artan ticaret dolayısıyla 2011 yılında Hayratan'dan Mezar-ı Şerif'e bir demir yolu hattı yapılmıştır. Proje Asya Kalkınma Bankası tarafından finanse edilmiştir. Hayratan Mezar-ı Şerif hattı ile Afganistan-Kazakistan-Rusya arasında bağlantı sağlanmıştır. Hattın yıllık yük kapasitesi 90 milyon tondur. Pakistan'ın ŞİÖ'ne gözlemci olarak katılmasının ardından Özbekistan-Pakistan ilişkileri de gelişmeye başlamıştır. Pakistan'ın Gwadar limanının öne çıkmasına karşılık İran, Chabahar limanını etkin hale getirmek amacıyla Chabahar limanından başlayıp Afganistan üzerinden Özbekistan'ın Tirmiz şehrine ulaşan bir karayolu yapımına başlamıştır. Bu projeye destek veren Hindistan'ın da Türkistan pazarlarında etkin bir rol oynama arayışında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 2011 yılında Yeni Delhi'yi ziyaret eden Kerimov, Hindistan ile Stratejik Ortaklık Anlaşması imzalamıştır. İkili yakınlaşma sonrası Hindistan Özbekistan'da enerji yatırımları gerçekleştirmeye başlamıştır. Hindistan ile Özbekistan arasındaki ticaretin Özbekistan açısından önemi Hindistan'ın Türkistan'da gerçekleştirdiği ikili ticarete açık verdiği tek ülkenin Özbekistan olmasından da anlaşılmaktadır. Hindistan Özbekistan'dan yoğun şekilde pamuk ve altın ithali gerçekleştirmektedir (Purtaş, 2011; 26-46).

Yeni İpek Yolu Projesi ve Özbekistan

İpek Yolu tabiri 1877 yılında Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen'in kullanması ile yaygınlaşmış ve tarih boyunca Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan ticaret ve baharat yolu için yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. 1978 yılında "Reform ve Dışa Açılım" politikasının uygulamaya konması sonrasında Çin liberal politikalara yönelmiş ve ekonomik anlamda yükselişe geçmiştir. 2011 yılından sonra Çin ekonomisinde yaşanan iniş çıkışlar Çin'i yeni projeler üretmeye yöneltmiştir. 2013 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jin-Ping tarafından, Kazakistan Nazarbayev Üniversitesi'nde gerçekleştirmiş olduğu bir konuşmada Yeni İpek Yolu projesini ortaya konmuştur. Projenin ortaya çıkışında Çin'in ekonomik yavaşlaması, üretim fazlası mamullerin pazarlanması, enerji ihtiyacının karşılanması gibi sebeplerin yanı sıra ABD'nin Asya Pasifik stratejisi nedeniyle Çin'in Doğu ve Güneydoğu Çin denizlerinden kuşatılması, ABD'nin oluşturarak Çin'i baskı altına aldığı Trans Pasifik Ortaklığı (TTP), Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) gibi ticaret bölgelerinin faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Yeni İpek Yolu projesi ile hem Doğu Türkistan üzerinden karayolu ile Avrupa'ya ulaşan hem de Doğu Türkistan üzerinden Pakistan'a ve buradan deniz yolu ile Avrupa'ya ulaşan iki ticari kuşak oluşturulması hedeflenmiştir. Çin Yeni İpek Yolu projesi için güzergâh üzerindeki ülkelere gerek altyapı gerek ekonomi gerek ise proje güvenliğinin sağlanması amacıyla ciddi yatırımlar gerçekleştirmiştir (Çakan, 2017; 35-52).

Özbekistan, Yeni İpek Yolu projesinde hem kuzey-güney hem de doğu-batı güzergâhında bulunmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi Özbekistan, 2001' yılından sonra ABD'den uzaklaşarak Rusya'ya yaklaşmış ve 2005 yılında iki ülke arasında Özbekistan ve Rusya Arasında İttifak İlişkileri Anlaşması imzalanmıştır. 1999 yılında Kolektif Güvenlik Anlaşması'ndan çıkan Özbekistan, 2006 yılında anlaşmaya geri dönmüştür. 2011 yılında Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov, Brüksel'de AB ve NATO yetkilileri ile görüşmüş ve iş birliğinin geliştirilmesine yönelik memorandumlara imza atmıştır (Purtaş, 2011; 51-52). Bu faaliyetler göz önüne alındığında, Kerimov'un, 2001 yılında ŞİÖ'ne katılmasına rağmen Özbekistan'ı Batı dünyasına da entegre bir şekilde tutmaya çalıştığı söylenebilir.

Ancak ŞİÖ'ne giriş sonrası Özbekistan Çin ilişkileri giderek yoğunlaşmış ve Çin'in Özbekistan'a yönelik yatırımları artmıştır. Özbekistan, Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin doğalgaz boru hattı üzerinden Çin'e yılda 5 milyar metreküp doğalgaz satmaktadır. Çin şirketleri Özbekistan'daki doğalgaz varlığına özel bir ilgi göstermiştir. Özbekistan'ın doğalgaz yataklarının işletilmesine yönelik 25 protokol imzalanmıştır. Çin'in Özbekistan'a 5 milyar doların üzerinde yatırım gerçekleştirmesi öngörülmektedir (Purtaş, 2011; 51-52).

2017 yılında Pekin'de düzenlenen İpek Yolu Forumu'nda Yeni İpek Yolu Projesi'nin İş birliği öncelikleri; politikaların koordinasyonu, altyapı ve teknik standartların bütünleştirilmesi, ticaret engellerinin kaldırılması, finansal bütünlük ve proje ülkelerinin kamuoyu desteğinin sağlanması olarak belirlenmiştir. Türkiye de Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından forumda temsil edilmiştir. Proje kapsamında Orta Kuşak adı verilen güzergâhın da Türkiye'den geçmesi planlanmaktadır (Çakan, 2017; 35-52). Çin yönetimi proje için medyaya yönelik çalışmalar da yürütmüştür. 2019 yılında İtalya, Almanya, Pakistan, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Türkiye'de çekimler gerçekleştirerek "Ekonomik Kuşak" üzerine bir belgesel oluşturmuştur (Erol ve Çelik, 2019; 25). 2019 yılı Kasım ayı içerisinde Çinlilerin, İstanbul'un üçüncü köprüsünün hissedarlarından Astaldi şirketinin ve IC Holding'in hisselerine talip olduğu bilinmektedir. Çinli yatırım gurubu ile anlaşılması durumunda Astaldi hisselerinin tamamı olan %33'lük hisseyi elinden çıkarmış olacak, IC Holding ise hislerinin %20'sini elden çıkaracak böylece hak sahibi IC Holding ve Çinli yatırım firması %50'şer pay sahibi olacaktır (<https://www.haberturk.com/son-dakika-3-koprudeki-astaldi-hisselerine-cinliler-talip-2538753-ekonomi>). Çinlilerin son dönemlerde Türkiye'ye vermiş oldukları krediler ve yatırımları Yeni İpek Yolu projesinde Türkiye'ye verdikleri önemi göstermektedir. Türkiye'nin de Yeni İpek Yolu projesine verdiği önem Orta Koridor bağlamında gümrükler arası iş birliği amacıyla "Kervansaray Projesi", "Marmaray", "Avrasya Tüp Geçit'i", "İstanbul Havalimanı", "Çanakkale Boğazı Köprüsü", çeşitli liman inşaları ve "Edirne-Kars Hızlı Tren ve Bağlantıları Demiryolu Projesi" gibi projelerden de anlaşılmaktadır. Orta Koridor üzerinde gerçekleştirilen ve Avrupa'ya ulaşan ilk yük treni 6 Kasım 2019 tarihinde Çin'den Türkiye'ye ulaşmıştır. Çin Demiryolu Ekspresi Chang'an Treni, Orta Koridor üzerinden BTK¹⁰ demiryolu ve Marmaray'ı kullanarak Çin'in Xi'an kentinden Çekya'nın başkenti olan Prag şehrine 18 günde ulaşmıştır (http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulasirma-politikasi.tr.mfa). Bu sefer sırasında Türkistan cumhuriyetlerinin Orta Koridor'un en önemli stratejik unsurlarını oluşturdukları da unutulmamalıdır. Orta Koridor üzerinden Çin'in Xi'an şehrine ulaşacak olan ilk ihracat treni de 4 Aralık 2020 tarihinde İstanbul'dan yola çıkarılmıştır. Toplamda 8 bin 693 kilometre yol yapacak olan trenin toplam uzunluğu 754 metredir. 42 konteynerden oluşan ve Türkiye'de üretilen 1400 soğutucuyu taşıyan yük treninin yaklaşık 12 gün içerisinde hedefine ulaşması beklenmektedir (<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cine-giden-ilk-ihracat-treni-ankaradan-gecti/2067797>).

Çin devlet başkanı Xi Jin-ping projenin güvenliğini ve güvenlik için iş birliğini ön plana çıkarmıştır. Çin'in güvenlik vurgusu sonrasında Doğu Türkistan ve Arakan'da baskı ve şiddet olayları başlamıştır. Çin Yeni İpek Yolu projesi ile elbette yalnızca ticari kaygı güdüyor olamaz. Çin aynı zamanda iki kutuplu dünya sonrası güç dengelerinde yerini almak ve Orta Asya (Türkistan)'da ABD karşısında güç kazanmayı istiyor olmalıdır. Nitekim Çin'in bölgede uyguladığı "güvenlik" politikaları, yatırımları ve siyasi yaklaşımı Çin'in bölgede hâkim bir güç olma niyetini göstermektedir (Çakan, 2017; 35-52). Özbekistan ise gerek Orta Asya'nın (Türkistan) kilidi niteliğindeki coğrafi konumu, gerek yer altı ve yer üstü zenginlikleri ve gerekse bölgedeki politik konumuyla Yeni İpek Yolu Projesi ve ŞİÖ için önemli bir yer tutmaktadır.

Mirziyoyev Dönemi Özbekistan Dış Politikası

İslam Kerimov'un 2016 yılında hayatını kaybetmesinin ardından gerçekleştirilen seçimlerde Şevket Mirziyoyev cumhurbaşkanlığına gelmiştir. Mirziyoyev'in iktidara gelişi sonrasında Özbekistan'da ifade özgürlüğü açısından olumlu gelişmeler meydana gelmeye başlamıştır. Hükümeti eleştirenlere karşı uygulanan baskılar bir nebze olsun hafiflerken yine de hükümeti eleştirenlere karşı

¹⁰ Bakü-Tiflis Kars Demiryolu. 2017 yılında açılışı gerçekleştirilen Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu hattının açılışında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, "Demir İpek Yolu" olarak nitelediği hattın stratejik ve ekonomik değerine dikkat çekmiştir (<https://tr.euronews.com/2017/11/02/demir-ipek-yolu-nda-ilk-tren-yolculugu>).

gözetiler gerçekleştirilmektedir. Bu bir geçiş süreci olarak değerlendirilebilir (<https://tr.euronews.com/2018/11/01/ozbekistan-muhafif-gazeteciler-ifade-ozgurlugunun-artmasindan-umutlu>). Mirziyoyev'in iktidara gelişi ile Özbekistan eski Devlet Başkanı Kerimov'un kızı da yakın takibe alınmıştır. Yasadışı yollarla kamu mallarını özelleştirip yabancı şirketlere sattığı gerekçesiyle yargılanan Gülnara Kerimova'nın 1,2 milyar dolarlık mal variyetine de el konulmuştur (<https://tr.euronews.com/2019/08/20/yolsuzluk-sucundan-cezaevinde-bulunan-eski-ozbek-lider-kerimov-un-k-z-hakk-nda-yeni-dava>).

İç politikada radikal kararlar alan Mirziyoyev, Kerimov döneminde bozulan dış ilişkileri düzeltmeye ve yabancı yatırımcıları Özbekistan'a çekmeye çalışmaktadır. 2017 yılında Türkmenistan ve Kazakistan'ı ziyaret eden Mirziyoyev, Kazakistan ile çok sayıda anlaşmaya imza atmıştır. Aynı yıl Moskova'yı ziyaret eden Mirziyoyev, Rusya ile finans odaklı 60 anlaşma gerçekleştirmiştir. Pekin'de "Bir Kuşak Bir Yol" projesi için Özbekistan'a büyük önem veren Çin, Özbekistan ile 20 milyar doların üzerinde değeri bulunan anlaşmalar gerçekleştirmiştir. Mirziyoyev, ABD-Arap ve İslam Ülkeleri Zirvesi'ne katılmış, 2017 yılında Kırgızistan'a gerçekleştirdiği ziyaret sonrasında 2010 yılından beri Özbekistan'ın tek taraflı olarak kapattığı sınır kapıları Kırgızistan'a açılmıştır. Ayrıca iki ülkenin sınır sorunlarının çözümü için önemli adımlar atılmıştır. Tacikistan-Özbekistan sınırında bulunan Patar-Andarhan sınır kapısının da geçişlere açılması ve iki ülke arasında 30 gün vize muafiyeti getirilmesi dikkat çekicidir. Mirziyoyev'in başkan vekilliği döneminde Erdoğan'ın Özbekistan'a yaptığı ziyaret sonrasında ikili ilişkiler gelişmiş, iki ülke arasında 1,3 milyar doları bulan ticaret hacminin beş yılda 5 milyar dolara, on yılda 10 milyar dolara çıkarılması gibi hedefler belirlenmiştir. Mirziyoyev'in Ekim 2017 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etmesi ile 20 yıl sonra Özbekistan'dan Türkiye'ye cumhurbaşkanı düzeyinde ilk ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu görüşme ile sanayi, tarım, eğitim ve kültür vs. pek çok alanda 24 anlaşmaya imza atılmıştır (<https://insamer.com/tr/ozbekistan-dis-politikasinda-yeni-arayislar-1364.html>).

2016 yılı itibariyle dış politikada yeni ve daha açık bir politika izlemeye başlayan Özbekistan lideri Mirziyoyev, Rusya ile görüşmeleri sonucunda Özbekistan'ın ilk nükleer tesisinin kurulması için anlaşmıştır. Temeli 2020 yılında atılması planlanan nükleer santralin Rus nükleer enerji şirketi Rosatom tarafından 11 milyar dolara mal edileceği tahmin edilmektedir. Bahsi geçen nükleer tesisin 2028 yılında faaliyete geçirilmesi planlanmaktadır (<https://tr.sputniknews.com/asya/201810191035753886-rusya-vladimir-putin-ozbekistan-sevket-mirziyoyev-taskent-nukleer-santral-rosatom/>).

Mirziyoyev'in iktidara gelişi sonrasında Doğu Türkistanlı bir iş adamı olan 41 yaşındaki Halemubieke Xiaheman'ın Özbekistan'dan iadesi istenmiştir. Özbekistan'a sığınan iş adamı Taşkent Havaalanı'nda tutulurken, insan hakları savunucuları Özbekistan'a Xiaheman'ı teslim etmemeleri yönünde çağrıda bulunmaktadır. Çin'in bölgede gerçekleştirdiği yatırımları kaybetmemek adına Türkistan cumhuriyetleri Doğu Türkistanlı Türklerin ülkelerine sığınmalarına sıcak bakmamaktadır (<https://tr.euronews.com/2019/02/08/ozbekistan-a-dogu-turkistanli-is-adamini-cin-e-iade-etme-cagrisi>).

Son yıllarda Özbekistan uluslararası alanda etkinliğini artırarak ekonomik faydalar sağlama girişimlerinde bulunmaktadır. 2020 yılında Asya Kalkınma Bankası Fergana Vadisi'nde ekonomik kalkınmayı teşvik etmeye, ticari ve bölgesel bağlantıyı iyileştirmeye destek olacak Özbekistan'ın doğu bölgelerindeki demiryolu ağının modernizasyonunu gerçekleştirmek amacıyla 121 milyon dolarlık bir kredi onaylamıştır. Asya Kalkınma Bankası böylece 2017 yılından beri demiryollarına verdiği desteği 145,1 km'lik demiryolu hattının modernizasyonu ile sürdürmüş olacaktır (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/asya-kalkinma-bankasindan-ozbekistana-121-milyon-dolar-kredi>). Asya Kalkınma Bankası'nın demiryollarına ve bölgesel bağlantıların kuvvetlendirilmesine yönelik "yardımları"nın elbette Yeni İpek Yolu Projesi'nin Doğu-Batı ve Kuzey-Güney hatlarını desteklemeye yönelik olabileceğine dikkat edilmelidir. Özbekistan son dönemlerde pamuk toplama için zorunlu kotaların kaldırılması, zorla çalıştırmaların azaltılması ve pamuk toplayıcıların ücretlerinin iyileştirilmesi gibi iş gücüne yönelik gelişmeleri sayesinde ABD'ye gümrüksüz mal satma hakkını da korumuştur (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistan-abdye-gumruksuz-mal-satma-hakkini-korudu>).

2020 yılı başlarında ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Türkistan'a seyahat ederek bir dizi görüşmelerde bulunmuştur. Kazakistan'da Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev ve Nursultan Nazarbayev, Özbekistan'da Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev ile görüşen Pompeo, ardından Türkistan devletlerinin dışişleri bakanları ile bir araya gelmiştir. Pompeo ziyaretleri sırasında "Orta Asya'daki her bir ulusun bağımsız ve egemen olmasını istiyoruz; bölgedeki başka bir ülkenin himayesinde olmasını veya vasal devlet haline gelmesini değil" açıklamaları, ABD'nin bölgede kendi değerlerini teşvik edeceği ve bir denge unsuru olarak bölgede etkin rol üstleneceğini ortaya koymaktadır. ABD'nin bölge politikalarında en önemli aracı NATO'dur. Türkistan'da Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi üyesidir ve bu kurum aracılığıyla aralarındaki sorunlar hakkında diyalog kurmaktadır. Ayrıca bahsi geçen ülkelerin NATO'ya üyelik noktasında ilk adım olarak görülen "Barış İçin Ortaklık" programına dahil oldukları da göz önünde bulundurulmalıdır (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-nin-orta-asya-stratejisi-bagimsizligi-saglamak-mi-cevreleme-doktrini-mi-/1733938>).

Mike Pompeo, ABD bölgedeki yatırımları arttırdığında bölgede gerçek kalkınma ve ekonomik iyileşmenin yaşanacağını belirtmiştir. Bu çıkış sonrasında ABD'nin bölgeye yönelik ekonomik ilişkilerinde bir hareketlilik yaşanmıştır. ABD bölgeye 9 milyar doların üzerinde ekonomik destek, 50 milyar doların üzerinde kredi ve teknik yardım, 31 milyar dolar civarında ticari yatırım gerçekleştirmiş, bölgede 40 binin üzerinde öğrenciye eğitim desteği ve burs sağlanmış, sosyal ve kültürel projeler oluşturmuştur (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-nin-orta-asya-stratejisi-bagimsizligi-saglamak-mi-cevreleme-doktrini-mi-/1733938>).

Mirziyoyev döneminde yaşanan özgürleşme ve iyileştirmeler sayesinde Özbekistan Avrupa Birliği'ne de çeşitli malların gümrük vergisiz ihracatı konusunda imtiyazlar kazanmıştır (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistan-avrupa-birligine-malların-gumruk-vergisiz-ihracati-icin-yeni-imtiyazla>).

Erdoğan'ın 2018 yılında Özbekistan'ı ziyaret etmiş ve iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi (YDSK) kurulması için kararlar alınmış ayrıca 25 anlaşmaya imza atılmıştır. Geliştirilen ikili ilişkiler ve gerçekleştirilen anlaşmalar sonucunda iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2017 yılında 1,5 milyar, 2018 yılında 2 milyar doları bulmuş, günümüzde Özbekistan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının sayısı ise 500'e yaklaşmıştır (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>). 2020 yılında Türkiye'nin "JFC Enerji Yatırım Sanayi ve Ticaret A.Ş." ile Özbekistan Yenilikçi Kalkınma Bakanlığı arasında 229,6 milyon dolarlık bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bahsi geçen Türk şirketi, endüstriyel kenevir tohumlarının işlenmesiyle gıda, kozmetik, tekstil ve inşaat ürünlerinin geliştirilmesi ve üretiminde uzmanlaşmıştır. Ayrıca Güney Kore'nin "Tov Clean Co Ltd." adlı çevre dostu ev kimyasalları üreten şirketi, Hindistan'ın "Zen Technologies Limited" şirketi ve Portekiz'in "Take The Wind" şirketi ile teknoloji transferlerine dair çeşitli anlaşmalar gerçekleştirilmiştir (<https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/innoweek-2020-230-6-milyon-abd-dolari-degerinde-mutabakat-zapti-imzalandi>).

Türkiye'nin Özbekistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler; temizlik maddeleri, ilaç, römork, plastik ürünleri, gıda işleme makineleri iken, ithal ettiği başlıca ürünler; bakır, bakır alaşımları ve bakır ürünleri, levhalar, pamuk ipliği, işlenmemiş çinko, petrol yağları, gübre, konserve, altın, işlenmemiş kurşun, ipektir (<http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa>). Özbekistan ve Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi iki ülkenin birbirlerine yakınlaşmaları açısından büyük bir öneme sahiptir.

Türk Konseyi ve Türk Dünyası

SSCB'nin dağılışı sonrasında Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'ın katılımıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri süreci başlamıştır. 1992 yılında Türkiye'nin girişimleriyle başlayan süreçte Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Nahcivan'da gerçekleştirilen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 9. Zirvesi'nde sürecin kurumsallaşması amacıyla Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi ya da kısaca Türk Konseyi olarak adlandırılan yapı Nahcivan Anlaşması ile kurulmuştur. 2009 yılında oluşturulan yapı içerisinde Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve merkezi

İstanbul'da bulunan Sekretarya bulunmaktadır. Konseyin ana hedefleri Türk dünyasında karşılıklı güven ortamının sağlanması, siyasi, ekonomik ve teknik iş birliğinin geliştirilmesi, tarihi ve kültürel birikimlerin paylaşımı olarak özetlenebilir. 15-16 Eylül 2010 tarihinde İstanbul'da düzenlenen 10. Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi ile Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi resmi olarak hayata geçmiştir. Türk Konseyi'ne bağlı ya da ilişkili kurumlar TÜRKSOY, TÜRKPA, Türk İş Konseyi, Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı'dır (<http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>).

Özbekistan 14 Eylül 2019 tarihinde Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi'ni kuran Nahcivan Anlaşması'nı onaylamıştır. Bu gelişme sonrasında Özbekistan resmi olarak Türk Konseyi'nin üyesi haline gelmiştir (<https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-ozbekistan-cumhuriyetinin-turk-konseyine-uyeligine-iliskin-aciklamasi> 1880). 14-15 Ekim 2019 tarihinde Bakü'de düzenlenen Türk Konseyi 7. Zirvesi'ne, ev sahibi Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in yanı sıra Kazakistan Cumhuriyeti Birinci Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sooronbai Zheenbekov, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev, Macaristan Başbakanı Viktor Orban, Türkmenistan Bakanlar Kurulu Başkan Yardımcısı Purlı Agamyradov ve Türk Konseyi Genel Sekreteri Bağhdad Amreyev katılmıştır. Zirvenin temel gündemi "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Desteklenmesi" konusu olurken zirveye üye ülkelerin ticaret ve sanayi odaları başkanları da katılmıştır. Zirvede siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda iş birliğine dayalı konular ele alınırken, Barış Pınarı Harekâtı ve Suriyeli mülteciler konusu gibi güncel siyasi konularda tartışılmıştır (<https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-7-zirvesi-bakude-duzenlendi> 1907).

Sonuç

Türkistan'ın stratejik ülkelerinden biri olan Özbekistan hem kuzey-güney hem de doğu-batı yönünde bir geçiş güzergâhı üzerindedir. Bu nedenle bölgede anahtar bir konuma sahiptir. 18. ve 19. yüzyıllarda gerek Çarlık Rusya'sı ve gerekse İngiltere'nin dikkatini çeken günümüz Özbekistan toprakları, Rusya'nın sürekli saldırılarına maruz kalmış ve 19. yüzyıl sonlarında Çarlık Rusya'sı tarafından hâkimiyet altına alınmıştır. Bölgenin stratejik öneminin yanı sıra sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleri Özbekistan'ı hedef ülkelerden biri haline getirmiştir. SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan Özbekistan gerek Rusya gerek Çin ve gerekse ABD'nin stratejik ve ekonomik olarak hâkimiyet kurmak istediği ülkelerden biri haline gelmiştir.

Özbekistan kuruluşu ile başa geçen ilk cumhurbaşkanı İslam Kerimov döneminde batıya karşı temkinli, Rusya ile Çin'e karşı ise daha yakın bir politik yaklaşım izlemiştir. Çin ve Rusya'nın bölgede siyasi ve ekonomik bir rakip olarak gördükleri ABD'ye karşı Türkistan ülkelerinde göstermiş oldukları faaliyetler, Türkistan ülkelerine yapmış oldukları yatırım ve yardımlar sonuçlarını göstermiştir. Buna karşın Kerimov döneminde ŞİÖ'ne katılarak Çin ve Rusya'ya yaklaşmış olan Özbekistan ve Batı ile ilişkilerini de belirli bir noktaya kadar geliştirme çabası içerisinde olmuştur.

İslam Kerimov'un yönetimi altındaki Özbekistan'da dışarıda tutucu ve içeride baskıcı yönetimi 2016 yılında vefatı ile son bulmuş görünmektedir. 2016 yılında cumhurbaşkanlığı görevine seçilen Şevket Mirziyoyev gerek Çin ve Rusya gerekse Batı ülkeleri ile sıkı diplomatik ilişkilere girmekte ayrıca ülke içerisindeki baskıcı yönetim hafiflemektedir. Buna karşın Çin'in Özbekistan'a yapmış olduğu kredi yardımları, Çin ve Rusya'nın bölgede gerçekleştirmiş oldukları yatırımlar ve Yeni İpek Yolu Projesi Özbekistan'ın Çin ve Rus etkisinden kurtulması noktasında zorlayıcı etkenler olarak ortaya çıkmaktadır. Özbekistan'ın Türk Konseyine katılımı da Mirziyoyev'in dış politika da denge unsurları aradığını göstermektedir. Ayrıca son dönemde ABD ve AB ile ilişkilerin geliştirilmesi de Çin ve Rus etkisinin dengelenmesine yönelik politikalar olarak değerlendirilebilir. Günümüzde bölgede oluşan stratejik ortamda Rusya eski tabii olan Özbekistan'ın kendisinden uzaklaşmasını istemeyecektir. Çin ise ŞİÖ'ne katılmasından sonra Yeni İpek Yolu Projesi kapsamında Türkistan'da kilit bir rol oynayan Özbekistan'ın bağımsız bir dış ve iç politika izlemesinden rahatsız olacaktır.

Türkiye'nin de Yeni İpek Yolu Projesi'ne dâhil edilmesi, projenin önemini arttırmakla beraber bu proje üretim gücü düşük Türk devletleri için olumsuz sonuçlar doğurabilir. İş gücü maliyetlerinin düşük ve üretim gücünün yüksek olduğu Çin, ulaşımın ve iletişimin güçlenmesi ile Çin mallarını

rahatça Batı'ya taşıyacak ancak Türkistan devletleri ve Türkiye bu mal akışı karşısında yeterli karşılık veremeyecektir. Uluslararası ticari faaliyetlerden kazançlı çıkmanın temeli karşılıklı alışverişe dayandığından Türk devletlerinin bu proje kapsamında kârlı çıkmak için teknoloji, sanayi, hammadde vb. alanlarda üretimlerini arttırmaları gerekmektedir. Ancak projenin hızla ilerlemesi karşısında Türk devletlerinde, “projeden fayda sağlamaya yönelik” herhangi bir gelişim ve üretim çabası gözlemlenmemektedir.

Gerek Türk Konseyi ve gerekse ikili ilişkiler aracılığıyla Türk devletlerinin hızlı bir şekilde teknoloji ile sanayi alanlarında iş birliğine gitmeleri, ortak projeler üretmeleri ve hızlı bir şekilde üretime geçmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde Çin mallarının, Türk ülkelerinin kırılğan ekonomilerini giderek bozabileceği, ekonomik yapıları bozulan Türk devletlerinin giderek Çin ve diğer güçlere bağımlı hale gelebileceği göz önüne alınmalıdır. Ekonomik bağımlılığın siyasi tavizleri, siyasi tavizlerin ise hâkimiyetin kaybedilmesine yol açabileceği unutulmamalıdır. Çin'in proje kapsamında tek taraflı kâr elde ederek Türk devletlerinin pazarlarına hâkim hale gelmesi, Çin'i bölgede ABD ve Rusya karşısında ezici bir güç haline getirecektir.

Kaynaklar

Kitaplar ve Süreli Yayınlar

ALTUNDAĞ, Z, (2016). “Geçmişten Günümüze Şanghay İş Birliği Örgütü”, **Avrasya Etüdləri Dergisi**, (49-1).

ANDİCAN, A, (1996). **Değişim Sürecinde Türk Dünyası**. Emre Yayınları, İstanbul.

ÂTIF, M, (1999). **Kaşgar Tarihi Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garibesî**. (Haz. İsmail Aka, Vehbi Günay ve Cahit Telci), Eysi Kitap ve Yayın., Kırıkkale.

ÇAKAN, V, (2017). “Yeni İpek Yolu Projesi: Beklentiler Sorunlar ve Gerçekler”, **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, (1-1).

ÇAPRAZ, H, (2011). “Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (24).

DOĞAN, O. ve ERDOĞAN, A, (2017). “XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, (16-3).

EROL, M. S, (2009). **Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasya'sı, Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun**, Der. Mehmet Seyfettin Erol, Barış Platin Kitabevi, Ankara.

EROL, M. S. ve ÇELİK, K. E, (2017). “Türk Dünyası'nda İş Birliği Denemesi: Türk Keneşi ve Kazakistan”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, (17-2).

EROL, M. S. ve ÇELİK, K. E, (2019). “Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi”, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, (3-2).

GLEASON, G, (1985). **Pahta Programı Özbekistan'da Pamuk Ekimi Politikası**, Orta Doğu Üniversitesi Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayın No:17, Ankara.

GÜNDOĞDU, A, (2002). “Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusunun Teşekkülü”. H. Celal Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, **Türkler**, Cilt: 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

GÜNDOĞDU, A, (2007). **Hive Hanlığı Tarihi (Yadigâr Şibaniler Devri:1512-1740)**, (1. Baskı), Tutubay Yayınları, Ankara.

HACIOSMANOĞLU, E, (2006). **Rusya'nın Orta Asya Hanlıklarını İşgalinin Son Safhası (1864-1884)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

HAYİT, B, (1975). **Türkistan, Rusya ile Çin Arasında**, (1. Baskı), Otağ Yayınları, Ankara.

KARAL, E. Z, (2011). **Osmanlı Tarihi V. Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, (9. Baskı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- KONUKÇU, E, (1998). “Hokand Hanlığı”, **DİA**, (C. 18., S. 215), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- MACGAHAN, I. A, (1995). **Hive Seyahatnamesi ve Tarihi Musavver**, (Çev: Kolağası Ahmed), (Haz. İsmail Aka ve Mehmet Ersan), (Eserin orijinali 1876’da yayımlandı), Akademi Kitabevi, İzmir.
- NECEF, E. N, (2003). **Hazar Ötesi Türkmenleri**, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- ÖZGÜDENLİ, O. G, (2003). “Mâverâünnehir”, **DİA**, (C. 28. s., 177-180), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- OKUR, M. A, (2011). Yeni Çağın Eşiğinden “Avrasya’nın Kalbi”ne Bakmak-Tarihten Geleceğe Orta Asya’nın Jeopolitiği Üzerine Değerlendirmeler, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., Ankara.
- PURTAŞ, F, (2011). **Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi-Afganistan, Pakistan ve Hindistan’ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri**, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., Ankara.
- ROUX, J-P, (2014). **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, (Çev. Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- SABOL, S, (2002). “Orta Asya’da Rus-İngiliz Rekabeti”, H. Celal Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- SARAY, M, (1984a). **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)**, (1. Baskı), İstanbul Matbaası, İstanbul.
- ŞEŞEN, R, (1992). “Buhara”, **DİA**, (C. 6. s., 366), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (1995). **Tika Özbekistan Ülke Raporu**, Türk İş Birliği ve Kalkınma Ajansı Yayınları, Ankara.
- TAŞAĞIL, A, (2009). “Soğd”, **DİA**, (C. 37. s., 348-349), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- TOGAN, Z. V, (1942). **Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi C: I Batı ve Kuzey Türkistan**, (1. Baskı), Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevi, İstanbul.
- TOGAN, Z. V, (1950). “Hârizm”, **İA**, (C.5, K.1), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- TOPAL, K, (2014). **19. Yüzyılda İngiltere’nin Türkistan Siyaseti**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- TÜRKOĞLU, İ, (2010). “Şeybânîler”, **DİA**, (C. 39., s.45-46), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- UYGUN, E, (2017). **İngiliz Gazetesi “Levant Herald”a Göre Rusların Türkistan’ı İşgal Siyaseti (1859-1878)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- YALÇINKAYA, A, (2006). **Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında Türkistan**, Lalezar Yayınları, Ankara.
- VERNADSKY, G, (2009). **Rusya Tarihi**, (Çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, (Eserin orijinali 1969’da yayımlanmıştır), İstanbul.

Arşiv Belgeleri ve Süreli Yayınlar

BOA, Hâriciye Nezâreti Siyâsi Evrâkı (HR.SYS.) D:1338. G:90. Lef. 2/1. 21 Ocak 1859 Tahran Maslahat Güzarı’ndan Hâriciye Nezâreti’ne.

BOA, İrade Hâriciye Evrâkı (İ.HR.) D:259. G:15477. Lef. 1/1 6 Mart 1873 Tahran Maslahat Güzarı’ndan Hâriciye Nezâreti’ne.

Basiret. 4 Mayıs 1289. Nu: 929 (16 Mayıs 1873).

İnternet Kaynakları

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Erişim: 13.12.2020

<http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-kunyesi.tr.mfa> Erişim: 13.12.2020

- <http://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa> Erişim: 13.12.2020
- <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ozbekistanla-inisli-cikisli-iliskiler> Erişim: 13.12.2020
- <https://www.haberturk.com/son-dakika-3-koprudeki-astaldi-hisselerine-cinliler-talip-2538753-ekonomi> Erişim: 13.12.2020
- <https://tr.euronews.com/2018/11/01/ozbekistan-muhalik-gazeteciler-ifade-ozgurlugunun-artmasindan-umutlu> Erişim: 13.12.2020
- <https://tr.euronews.com/2019/08/20/yolsuzluk-sucundan-cezaevinde-bulunan-eski-ozbek-lider-kerimov-un-k-z-hakk-nda-yeni-dava> Erişim: 13.12.2020
- https://insamer.com/tr/ozbekistan-dis-politikasinda-yeni-arayislar_1364.html Erişim: 13.12.2020
- <https://tr.sputniknews.com/asya/201810191035753886-rusya-vladimir-putin-ozbekistan-sevket-mirziyoyev-taskent-nukleer-santral-rosatom/> Erişim: 13.12.2020
- <https://tr.euronews.com/2019/02/08/ozbekistan-a-dogu-turkistanli-is-adamini-cin-e-iade-etme-cagrisi> Erişim: 13.12.2020
- <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Erişim: 13.12.2020
- <http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa> Erişim: 13.12.2020
- https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-ozbekistan-cumhuriyetinin-turk-konseyne-uyeligine-iliskin-aciklamasi_1880 Erişim: 13.12.2020
- https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-konseyi-7-zirvesi-bakude-duzenlendi_1907 Erişim: 13.12.2020
- <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cine-giden-ilk-ihracat-treni-ankaradan-gecti/2067797> Erişim: 13.12.2020
- <https://tr.euronews.com/2017/11/02/demir-ipek-yolu-nda-ilk-tren-yolculugu> Erişim: 13.12.2020
- http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-terafli-ulastirma-politikasi.tr.mfa Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistan-ulkede-toplam-5-000-mw-kapasiteli-gunes-enerji-santralleri-kurmayi-pl> Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistanin-ihracatinin-43unu-altin-olusturdu> Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/sirderyada-yeni-termik-santral-insaatina-baslandi> Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistanda-2020-yilinda-3-82-milyon-ton-ham-pamuk-hasat-edildi> Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/innoweek-2020-230-6-milyon-abd-dolari-degerinde-mutabakat-zapti-imzalandi> Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/asya-kalkinma-bankasinnan-ozbekistana-121-milyon-dolar-kredi> Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistan-abdye-gumruksuz-mal-satma-hakini-korudu> Erişim: 13.12.2020
- <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/ozbekistan/ozbekistan-avrupa-birligine-malların-gumruk-vergisiz-ihracati-icin-yeni-imtiyazla> Erişim: 13.12.2020
- <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-nin-orta-asya-stratejisi-bagimsizligi-saglamak-mi-cevreleme-doktrini-mi-/1733938> Erişim: 13.12.2020

EMPERYALİZMİN YENİ AKTÖRÜ: ÇİN VE ÇİN'İN AFRİKA ÜLKELERİYLE OLAN İLİŞKİLERİ*

A New Actor in Imperialism: China and Its Relations with African Countries

Onur ONULAY*

Öz

Geçtiğimiz 400 yıl boyunca, üstün askeri güce ve yayılmacı bir anlayıőa sahip olan ülkeler, diğer bölgeler ve ülkeler üzerindeki etkilerini artırmıő ve kendi ülkelerini/ imparatorluklarını güçlendirmek için bu bölgelerdeki kaynakları sömürme yoluna gitmişlerdir. Emperyalist ülkelerle sömürülen ülkeler arasındaki fark giderek daha açılmış ve daha belirgin bir hale gelmiştir. Afrika kıtası, birden fazla Avrupa ülkesinin odağı haline gelmiştir. Portekiz, İspanya, Fransa, Britanya ve Hollanda, Afrika'daki zengin doğal kaynakları cezbedici bulmuş ve üstün askeri güçlerini bu bölge üzerinde kullanmıştır. Çin ise, kısmi olarak milli kimliğine bağı olan ve bu ülkelerden farklılaőan bir strateji benimsemiştir. Bu makale, okuyuculara farklı bakış açılarından Çin'in ve Batılı ülkelerin aksiyonlarını harmanlayarak, Çin'in Afrika'daki emperyalist arzularını ve bunun kıta ülkeleri üzerindeki etkilerini resmedecektir.

Anahtar sözcükler: Emperyalizm, Çin, Afrika, ABD, Britanya, Kültürel Boyutlar.

Abstract: Throughout the last four centuries, some countries with advanced military power and expansionist ambitions have been increasing their influence over other states and regions in order to exploit the resources available in these geographies to strengthen their own nation or empire. The division between imperialist states and exploited ones has become more visible and the gap has been becoming wider. Africa has been suffering from the attacks and invasions of numerous European states. Countries such as Portugal, Spain, France, Great Britain and the Netherlands have been attracted by rich natural reserves in the continent and they were advantageous in terms of relative military strength. China, however, adopted a different strategy, partially linked to its national identity and cultural dimensions. This article will introduce different lenses to the readers by combining the Western and Chinese points of view and will try to picture the extent of China's imperialist ambitions within the continent and their implications on African states.

Keywords: Imperialism, China, Africa, USA, Great Britain, Cultural Dimensions.

1. Introduction

Throughout the last four centuries, some countries with advanced military power and expansionist ambitions have been increasing their influence over other states and regions in order to exploit the resources available in these geographies to strengthen their own nation or empire. The division between imperialist states and exploited ones has become more visible and the gap has been becoming wider. Africa has been suffering from the attacks and invasions of numerous European states. Countries such as Portugal, Spain, France, Great Britain and the Netherlands have been attracted by rich natural reserves in the continent and they were advantageous in terms of relative military strength. China, located far away from Africa, has been less exposed to threats of the European states (yet still was exploited by some such as Portugal – Goa can be a good example of it). However, it did not mean that China was safe from the ambitions of more advanced countries. Japan

* DOI: 10.34189/asyam.4.2.004

** Doktora Öğrencisi, Altınbaş Üniversitesi, onur.onulay@gmail.com.

has invaded some regions of China and other Asia-Pacific countries. Hence, it can be claimed that both African states and China has shared a common destiny for some period of time, the mutual agreements could be justified for these states.

Following the Bandung Conference in 1955, China has started building strong relations with various African states (Ucheara, 2009, p. 95-111). As the time passes, China became significantly stronger and became the second largest economy after the US. China's various strategies to close the gap and become one of the leading countries in the last 50 years have yielded positive results, including the African relations. Some resources claim that China's imperialist ambitions within the African continent have contributed to that, while others mention that China has played an inevitable role in the continent's development (Sun, 2004). This article will introduce different lenses to the readers by combining the Western and Chinese points of view and will try to picture the extent of China's imperialist ambitions within the continent. It would probably be wrong to think China's investments and actions in the region were carrying completely humanitarian and non-profit ambitions, yet the country's actions in the continent were softer and friendlier compared to the actions taken by other leading countries both in Africa and elsewhere. The measurement will yield a result between the former and the latter, yet the exact result can only be found after a comprehensive evaluation.

The existing literature is mostly emphasizing that China is interested in the African continent due to its possession of vast natural resources (oil, gas, minerals etc.) and its potential for China's exports (Hanauer, Morris, 2014). These articles are often bringing a "Western lens" to the problem and fail to identify the contributions of China in the continent such as infrastructure investments. These articles only state that these investments contribute to the foreign exports to the region and reduce transportation costs for Western economies. Some others blame China for acting as "self-serving" and pursuing "immediate short-term gains" (Ucheara, 2009, p. 95-111). However, investing in infrastructure and development can hardly be classified as a short-term gain in the context of economics, since the return for the investments usually take more than 20 years. Some researchers had a more comprehensive overview of the relations and could address to the social and political dimensions of China-Africa relations and could identify the support of China on African groups seeking for liberalisation, and their implications on the current state of relations, including some African countries' concerns on China's "neo-colonist" approach (Globalsecurity.org, 2018). While these researchers cover most of the political and social subjects, they fail to measure the economic implications of this partnership. There are only a few articles covering political, social and economic dimensions of the relations between China and Africa yet fail to come up with detailed analysis on these subjects and comparing it with the actions of other imperialist states. These studies try to answer whether China is "a predator or an investor" in Africa, yet the degree of so-called "predation" is not analysed in these articles (Lafargue, 2015, p. 61). Thus, this article will be covering the different dimensions of the China-Africa relations and contrasting it with the relations of other imperialist states on different geographies in order to reveal the key differences in those relations and to classify China's actions in Africa with respect to the common international relations concepts.

In terms of a theoretical point of view to be adopted, studies on identity in international relations will be leveraged in order to explain the key differences between the motivations of the Western states and China. Many scholars like Wendt and Wæver have contributed to this notion and utilized the identity in different subjects such as foreign policies and securitization theories (Vucetic, 2017). The basic summary of these studies would be to describe "who [the countries] are and who they are" in a given time and space. Geert Hofstede's cultural dimensions will also be utilized in contrasting some of the key differences in Western countries' and China's approaches (Hofstede, 2020). The two key dimensions will be focused in particular, which are "masculinity" and "long term orientation". While masculinity indicates the country is driven by competition, achievement and success, long term orientation signals the importance given on long-term gains rather than quick wins.

Hofstede has published his cultural dimensions model following his research that covered more than 50 countries and took almost a decade to complete. In total, he identified six dimensions to explain the differences between cultures. "Power distance" refers to the degree of inequality existing

between people with presence/ absence of power. Lower scores on Power Distance suggests the society is less hierarchical and inequalities are minimized. “Individualism” measures the degree of interdependence among the members of the society. Higher scores imply that the individuals take care of themselves and their immediate family rather than a larger group. “Masculinity” indicates whether competition, achievement and success are taken as key drivers within the society. “Uncertainty avoidance” refers to society’s ability to cope with anxiety and welcome changes or innovations. Low scorers are more comfortable with unknown situations. “Long term orientation” refers to the time horizon that is valued by the society. Countries with low scores, such as the US, gives importance to short-term gains and quick results and display strong sense of nationalism. The last dimension, “Indulgence” measures the extent to which individuals control and suppress their desires and impulses. Countries with lower scores tend to have more controlled behaviour and put little emphasis on personal emotions.

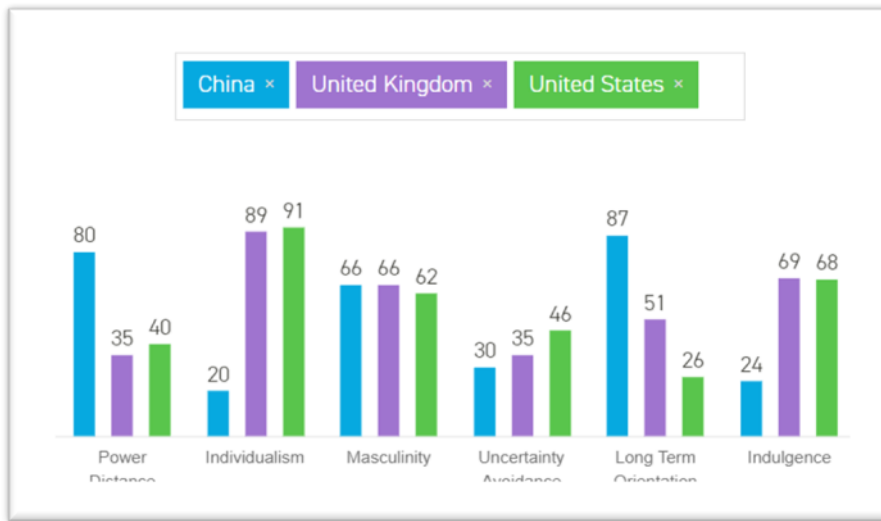

Figure 1: Hofstede's cultural dimensions for China, the Great Britain and the US

Source: Hofstede Insights

2. Western imperialism: Cases of the Great Britain and the US

The Great Britain and the US have been particularly selected as they are the leaders of liberalist thinking and the key actors of imperialism for the last two centuries. However, the form of imperialism has been evolving throughout these centuries. The Old Imperialism, which lasted until 1800s, was mostly focused on controlling the global trade routes while exploiting the local natural and human resources of invaded regions. However, New Imperialism has begun after the Age of Enlightenment and Industrialization in the Western countries, and the new wave of imperialism had a mixture of the following reasons: economic, military and political, humanitarian goals, and technological advancements (Webb, 2014). The New Imperialism methodologies of the Great Britain and the US will be examined with some cases provided from their spheres of influence.

While describing the imperialist movements of the Great Britain and the US, “modernization” and the “nation-building” terms are often mentioned (Omvedt, 1969, p. 130-151). Hence, both Great Britain and the US have been legitimizing their imperialist movements by tying their motivation to the modernization of the state that they intervened or to the construction of a modern and sovereign state. While Great Britain was controlling various regions in the world including the Suez Channel in Egypt, South Africa and India, the goal was not entirely developing a modern state. The country was mostly hoping to use the land and the products available as a means of profit for their own nation and their expansionist ambitions.

The Great Britain, of course, tried to establish similar institutions and governance structures to what they have in their homeland, yet they were mostly used to impose the same system in colonized countries and strengthen the control over these societies. They have applied numerous unfair policies such as uneven trade duties and considerably low-price setting for raw

materials in favour of the British government (Kwatiah, 2016). In exchange, the capital owned by British has injected in infrastructure projects, mining projects and industrial investments in various consumer goods industries. The main rationale behind those investments was to ease and increase the level of colonial exploitation by the country. It can be claimed that the Brits were modernizing the Indian institutions, yet they were doing this to serve Great Britain's own agenda. The modernization was beneficial for the Britain – the investments allowed them to increase control over the region and maximize the goods/ services exploited by implementing industrial solutions to increase the output. The US, on the other hand, is identified itself as a liberator that saves the countries from the governance of old-fashioned leaders that are against the democratic approaches. Contrary to the Great Britain and other Western European countries who had controlled the captured regions for multiple decades, the US tends to encourage self-governance and independence in the intervened region as soon as practicable (Heiss, 2002). This fact should not be misinterpreted, since the US has similar interests with other Western countries such as Great Britain in terms of benefiting from the resources available. For instance, US-led invasion of Iraq enabled western oil companies to access the country's oil resources at considerably lucrative terms (Jamail, 2012).

The instances of Great Britain's and the US's imperialist movements can be populated with various cases. Great Britain often tried to build a ruling class and control those in the exploited regions such as India. Britain was also giving importance to “develop” them slowly in order to justify their actions with modernization (Porter, 2006). However, the US often has different set of actions to implement in the regions it intervenes, although both countries leveraged modernization theory to justify their actions. Modernization theory suggests that there is a unilinear path to modernization for all countries, less developed countries are at the earlier stages and they need to adapt similar and social structures with more developed countries in order to embrace modernization and advancement (Dunn, 2013). Imperialist states like Great Britain often imposed Western systems in Africa and Asia and defended their actions by linking them to “freedom” and “advancement” that they promise. The US also links their actions to modernization and liberalization themes (the US often refers to “spreading liberty”), yet it has no desire to rule any people living in exploited regions in a direct/ formal way. The US was focusing on the results instead of a proper progression plan. The Iraqi invasions plan was about “showing [Iraqis] the blessings of liberty” and it was estimated that the US forces could leave afterwards, which would take 30 days.

When the ambitions and actions of the Great Britain and the US are analysed, it can be inferred that the US have been mostly focusing on short-term actions rather than long-term relationship building, while Great Britain was giving somewhat more importance on longer-term interactions and benefits as well. The emergence of intergovernmental organizations such as NATO and the United Nations after 1950s could be one of the key reasons behind the differences in two countries' expansionist approaches. Another key differences between the Great Britain and the US were the post WWII world order and the decolonization wave in Asian and African states, which were formerly exploited by the European nations. Imperial states such as the Great Britain and France were perceiving colonies as a part of their international prestige, and the colonization was an acceptable norm before the World War II throughout the world. However, after the 1945, the US has taken the predominant position in the world order. Contributed by the international organizations such as IMF and the UN, the concept of nation-states has been promoted across the third world countries, which were underdeveloped and under the influences of colonial powers such as Great Britain. Although colonial powers resisted to this fact, the pressure from the leading powers and the UN has ignited a decolonization wave throughout the Asia and Africa. The US had a mission to establish democratic nation-states, and the country pictured itself as the leading power that can teach the lessons to the countries that need transformation and modernization (Berger, 2002). Hence, the external conditions were not the same during the times when the Great Britain and the US were the hegemonic powers, and it has influenced their imperialist actions. At the time of the Great Britain, modernization was not

necessary to justify imperialist actions, yet following late 1940s, the imperialism had to be justified with the modernization mission.

It should also be mentioned that the national identities of the US and Great Britain were different, which partly explains the differences between the US's and Great Britain's expansionist movements. The US was founded after a war against the Great Britain, which was the imperial controller of its territory. Hence, the US was usually not considering building an empire that controls other nations. Instead, the US was positioning itself as the saviour of the colonized states and can be classified as "expansionist" rather than "imperialist" with respect to some scholars (Heiss, 2002). Even in the 1800s, the US supported the decolonization of Latin American states during the first wave of decolonization. Considering both the differences in the national identities between the US and Great Britain, and the changes in the world order after 1940s, the differences between expansionist ambitions and the application of these ambitions between two countries can be contrasted and justified. Especially, the influence of the US's core values and its national identity in its perception of imperialization is a key asset to illustrate the impact of identities on the ideology and actions of the states.

In addition to the findings mentioned above, when Hofstede's cultural dimensions are taken into consideration, one can notice that the scores of two countries (see Figure 1) are roughly similar except one: long term orientation. According to the scores of the countries, it can be inferred that the US mostly focuses on short term, which means the individuals within the country (which might be affecting the national identity) do not sacrifice short-term material or social successes for long-term gains. The Great Britain, however, is focusing more on longer-term benefits compared to the US (UK is taken as representative). When these facts are considered, the differences in Great Britain's and the US's expansionist movements and interventions could be partially explained given the differences in their national identities. The national identity can have impacts on states' approach towards similar subjects, as outlined in Peter Katzenstein's "The Culture of National Security". He claims that the state interests are "constructed through a process of social interaction" (Katzenstein, 1996). The interests of states and its actions are dynamic, and Soviet Union's withdrawal from the Eastern Europe only in later stages of the Cold War rather than previous years can be taken as an example for the dynamism even within a state. Germany and Japan's cultural shift following the WWII from militarization to commerce is another instance where collective purpose had an influence on a state's actions in international arena. Understanding, and not ignoring, the impacts of culture and national identities, and perceiving the states as regional, cultural and institutional complexes is more useful than traditional dimensions such as power.

At this very point, the following question should be posed in order to support the hypothesis: Considering similar levels of "hunger for success and expansion" with Great Britain and the US, does the considerable difference in "long term orientation" change China's attitude towards African states, which had faced exploitations for centuries?

3. Long-term orientation of China and its implications on China-Africa relations

Most of the studies assessing China's relations with African countries begin with China's energy needs and their interests in natural resources held by African nations (Albert, 2017). Particularly, those articles state that China needs oil and gas products extracted in the continent. The fact on Angola being China's third largest oil supplier is supporting the argument. It should be noted that natural resources were critical for China to literally "fuel" its growth. However, if China's only will had been to benefit from these natural resources, it could have followed the lead of the US and the UK and tried to colonize the relevant African states to exploit their natural resources. However, they have taken a different approach since the very beginning considering the new world order that discouraging colonization of states and supporting the independence of nation-states. China was not one of the superpowers back then, and could not easily adopt a colonization strategy. It is also important to emphasize that Mao Zedong, the leader of People's Republic of China, was a supporter of

self-determination of peoples and was trying to establish pragmatic relations between countries and people while enabling harmony (Lai, Lu, 2012). China was willing to invest in long-term relations with African countries based on mutual gains, which marked with 1955 Bandung Conference. During this conference, China and the African states agreed on multiple terms, including mutual respect for independence and mutual benefits. This agreement and China's actions from this date up until now reflects a totally different approach than top imperialist states of pre-WWII world order such as the Great Britain. China was willing to establish a long-lasting relationship with these states and offering them win-win opportunities which enabled the growth and development of African states, including USD 12 billion Coastal Railway in Nigeria and USD 4.5 billion Addis Ababa-Djibouti Railway. The growth and prosperity missions were similar to the ambitions of imperialist states, yet the methodology was significantly different. China assisted African states in progressing and contributed to multiple infrastructure projects to enable well-developed logistics network across the continent without conquering or invading any of these nations, which suffered significantly from exploitation for centuries. To explain the key differences between the imperialism of the US, Great Britain and China's actions, the key differences between those will be identified and these will be leveraged to justify the divergence of China's imperialist movements.

The most visible difference that comes into the mind when these countries are considered is the political orientations of the countries. China has been under the influence of communism, whilst the UK and the US were the key supporters of liberalism and capitalism. As a part of communist ideology, China's non-invasive actions in the African continent could partly be explained by the mission of liberalizing nations. Russia's view on liberating non-Slavic nations after World War I can be used to support this argument. However, the USSR's actions in the Eastern Europe following the World War II hinders the reliability of communist approach in explaining the key differences between China and Western nations. Coup d'état in Czechoslovakia in 1948 and intervention to Hungary in 1956 are the examples of USSR involvement to different nation states in order to protect their interests and reach their ambitions. Regardless of the ideology and motives behind these interventions, communism and its influence on countries is not merely enough to explain why China did not take any military actions or invade a country rich in oil, gas and other natural resources.

Perhaps it is time to revisit the cultural dimensions studied by Geert Hofstede. According to him, there was a significant difference in "long-term orientation" dimension between China and the UK and US. The long-term orientation might have led China to consider long-term gains while building the relations with African countries. Yet, what were these long-term gains for China? For China, the progression of the continent and establishing good relations were far more important than some natural resources, since the progress would enable China to benefit more than just exploiting some resources of African states. China has invested in mega infrastructure projects such as Tanzania-Zambia railway starting from 1960s and increased the number of its diplomatic missions within the continent (Albert, 2017). Chinese investments also helped various African nations such as Ethiopia to reduce unemployment and enjoy prosperity. China has provided relevant know-how and funding for infrastructure and manufacturing projects within Ethiopia. The investments enabled Ethiopia's transfer to an industrialized country and reduce unemployment rates, which contributed to peace and security within the country (Kim, 2013, p. 181-194) China has contributed to maintenance of peace throughout the continent in addition to its investments in industrialization and development. Since early 1990s, China has been steadily increasing the resources allocated to UN's peacekeeping operations within the continent (Kuo, 2020). Overall, these actions are suitable to the pillars of Chinese model of expansionist policy – respect for the sovereignty, political stability and mutual economic development. China's infrastructure-and-industrialization focused approach and its insistence in building sustainable long-term relations with African states enabled it to become an alternative for mainstream Western model for development and peace throughout the world.

Thanks to both material and intangible investments, China has gradually become an important actor in the region and the world stage – the role of China in the United Nations has become more

critical. In addition to those, Africa has become a viable market for Chinese exports and manufacturing operations, hence China both marketed its cheaper solutions in the continent, which suitable for African countries, and started to shift its manufacturing to African states in order to remain cost competitive. These facts have boosted the bilateral trade between China and Africa, and China has become the largest trade partner of African nations in 2009.¹⁸ According to the research made in 2016, 63 percent of Africans believe China's influence on the continent has been positive, hence it can be inferred that both China and African states benefited from this cooperation. China has followed a different approach than typical imperialism widely adopted by Western states and gained both regional and global advantage without seizing the control of African nations or undertaking a military intervention. It's cultural dimensions and long-term focus can be stated as the key differentiator, and it has enabled China to become a global superpower in less than a century.

On the other hand, these actions of China have been facing resistance from the citizens of various African countries. China provides the capital and delivers the projects that enable progress in most of the African states, yet it mainly leverages its own resources such as contractors, manufacturers and workforce to deliver those projects (Jalloh, Wan, 2019). This allowed China to develop its own footprint in the Africa with the utilization of its own skills and capabilities, which limited the development of local knowledge and skills. The jobs that could be filled with Africans were instead offered to Chinese workforce, hence the employment rates of local African workforce were capped at certain levels (Lyman, 2010). As a consequence of these actions, Africans were entitled to the debt of the projects completed entirely by Chinese resources, and they could not enjoy the development of their human capital, which is a key step towards development and prosperity for their states. In addition to this, Africans observed the expansion of Chinese culture within their states due to the existence of Chinese corporations and Chinese employees staffed in both manufacturing and construction sites. All of these facts triggered an aggression towards Chinese footprint in various African states, and their contributions to the continent have been questioning more than before.

4. Conclusion

When the findings throughout the sections are analysed, it can be claimed that China had some interests while building relations with and investing in African states, and those interests were sharing some commonalities with the Western imperialists, such as Great Britain and the United States. However, each of these countries were adopting different strategies to realize their expansionist ambitions. While the US was looking for short-term outcomes, China was aiming for establishing long-term influence over the African markets and taking relevant actions to contribute to the development of the continent, which differs from typical Western imperialists. The key reason of this difference is China's national identity shaped by Confucian beliefs supporting long-term orientation, and People's Republic of China's approach on self-determination of states coupled with its ambitions on building long-lasting relations. In addition to these cultural dimensions, its suffering from expansionist states such as Japan have had impact on China's foreign relations and enabled the country to successfully expand its area of influence and compete with global champions like the US. The China could successfully develop a model based on long-term gains and replaced the US as the key power in the African continent. However, imperialist movements, regardless of their magnitude and severity on a region, usually lead to some resistance within the exploited societies, and China has been facing problems throughout the continent on problems such as low wages paid to local workers in manufacturing plants located in Africa. China's mutually beneficial and differentiated strategy in Africa has yielded positive results so far, yet the country needs to revisit its strategy once again in order to mitigate reactions from its "partners" and replace the US as the biggest economy in the world.

References

ALBERT, Eleanor, (2017). **China in Africa**. Retrieved from: <https://www.cfr.org/backgrounder/china-africa>.

BERGER, Mark T, (2002). “Decolonisation, Modernisation and Nation-Building: Political Development Theory and the Appeal of Communism in Southeast Asia, 1945–1975”, **Journal of Southeast Asian Studies**, 34 (3).

DUNN, Thomas M, (2013). **The Failings of Liberal Modernization Theory**. Retrieved from: <https://www.e-ir.info/2013/06/26/the-failings-of-liberal-modernisation-theory/>.

Globalsecurity.org, (2018). **China’s Foreign Relations – Africa**.

HANAUER, Larry; MORRIS, Lyle J, (2014). **China in Africa: Implications of a Deepening Relationship**.

HEISS, Mary Ann, (2002). “The Evolution of the Imperial Idea and U.S. National Identity”, **Diplomatic History**, Vol 26 No 4.

Hofstede Insights, (2020). **Compare Countries**. Retrieved from <https://www.hofstede-insights.com/product/compare-countries/>.

JALLOH, Abu-Bakkar; WAN, Fang (2019). **Resistance growing to Chinese presence in Zambia**. Retrieved from <https://www.dw.com/en/resistance-growing-to-chinese-presence-in-zambia/a-47275927>.

JAMAIL, Dahr, (2012). **Western oil firms remain as US exits Iraq**. Retrieved from: <https://www.aljazeera.com/indepth/features/2011/12/2011122813134071641.html>.

KATZENSTEIN, Peter J, (1996). **The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics**.

KIM, Yejoo, (2013). “Chinese Investment and African Peace and Security: The Case of Ethiopia” [in], **China-Africa Relations: Governance, Peace and Security**, 181-194.

KUO, Steven C. Y, (2020). **China’s approach to peace in Africa is different. How and why**. Retrieved from <https://theconversation.com/chinas-approach-to-peace-in-africa-is-different-how-and-why-129467>.

KWATIAH, Natasha, (2016). **Colonial Exploitation in India: Forms and Consequences**. Retrieved from: <https://www.economicdiscussion.net/india/colonial-exploitation/colonial-exploitation-in-india-forms-and-consequences/19005>.

LAFARGUE, François, (2005). **China’s Presence in Africa**. **China Perspectives [Online]**, 61.

LAI, Hongyi; LU, Yiyi, (2012). **China’s Soft Power and International Relations**, Routledge, London.

LYMAN, Princeton (2010). “China’s involvement in Africa: A view from the US”, **South African Journal of International Affairs**, Vol 13:1, 129-138.

OMVEDT, Gail, (1969). “Imperialism and Rural Modernization”, **Berkeley Journal of Sociology**, Vol 14, 130-151.

PORTER, Bernard, (2006). **British and American ‘Imperialisms’ Compared**. Retrieved from: <https://historynewsnetwork.org/article/27021>.

SUN, Yun, (2004). **Africa in China’s Foreign Policy**.

UCHEARA, E. Kieran, (2009). “China-Africa Relations in the 21st Century: Engagement, Compromise and Controversy”, **Uluslararası İlişkiler**, Volume 6, No 23, 95-111.

VUCETIC, Srdjan, (2017). “Identity and Foreign Policy”, **Oxford Research Encyclopedia of Politics**, DOI:10.

WEBB, Ken, (2014). “Age of Imperialism”, **Nelson Modern History**.

MODERNİZMİN TÜRK DEVLET ALGISINA ETKİSİNDE BİR KÖKEN TASAVVURU OLARAK NİZAM-I ÂLEM ÜLKÜSÜ*

The Idealism of Nizam-ı Âlem as a Concept of Origin in the Effect of Modernism on the Turkish State Perception

Muhammet MAĞAT*

Öz

Bu çalışmada, Türk devlet ve toplum hayatında önemli bir yer tuttuğu ve yapılan hatırlı çalışmaların henüz tam olarak açıklayamadığı düşünülen bir köken tasavvuru olarak nizam-ı âlem ülküsüne değinilmektedir. Çalışma içeriğinde, bir arayış olduğu düşünülen bu ülkünün ne olduğu ve nasıl anlaşıldığına dair çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Erdem merkezli ideal Türk devletinin operasyonel kodu olarak nizam-ı âlem ve adalet-düzen-egemenlik ilişkisi çerçevesinden nizam-ı âlem kavramı ele alınmıştır. Modernitede kurumsallaşan nizam-ı âlem ve yeni fetih anlayışı, nizam-ı âlem ve Türk milliyetçiliği ve son olarak, tasavvuf ve nizam-ı âlem başlıkları altında analizler yapılmıştır. Araştırma bulgularına dayanılarak modernizmin Türk devlet algısına etkileri yelpazesinde, nizam-ı âlemin nasıl bir köken tasavvuruna dair olduğu anlaşılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nizam-ı Âlem, İdeal Devlet, Operasyonel Kod, Adalet, Egemenlik, Meşruiyet.

Abstract

In this study, it is mentioned as a concept of nizam-ı âlem's origin which is thought to have an important place in the life of Turkish state and society and that the remembered and respected studies have not been fully explained it yet. It will be tried to make inferences about what this ideal, which is thought to be search, and how it is understood. As the operational code of the virtue-centered ideal Turkish state, the concept of nizam-ı âlem will be discussed within the framework justice-order-sovereignty relationship. Institutionalized nizam-ı âlem within the modernity and new conception of conquest, nizam-ı âlem and Turkish nationalism, and finally sufism and nizam-ı âlem analysed under headings. On the basis of the research findings, it will be tried to understand that how nizam-ı âlem as a thinking of origination.

Keywords: Nizam-ı Âlem, Ideal State, Operational Code, Justice, Sovereignty, Legitimacy.

Giriş

Tarih boyunca, Türklerin devlet olabilme teşebbüslerinin, olağanüstü bir engel ya da engeller dizisi mevcut değilse, çoğunlukla başarıyla sonuçlanabildiği değerlendirilmektedir. Birey, toplum ve devlet düzleminde, Türklük ve idamesi, bir bütünlük çerçevesi içerisinde tarihi seyir içerisinde gelişmiş ve kalıcılığı sağlayabilmiştir. Bu kalıcılığın sağlanmasında, mülkî ve dinî anlamda her iki kanadın da büyük etkileri olduğu söylenebilmektedir. Devlet hayatının en önemli katalizörlerinden biri olarak bilinen “toprak parçası”, maddi anlamda bir “egemenlik” konusu olduğu gibi, manevi anlamda da Türk mutasavvıfların öğretileri yörüngesinde şekillendirilmektedir. Gerek şehirlerin kurulup ihya edilmesi gerekse de bir başkentte siyasi ve idari faaliyetlerin temerküz etmesi, geleneksel ve modern

* DOI: 10.34189/asyam.4.2.005

** Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Bursa/Türkiye, muhammetmagat34@gmail.com

zamanlarda Türk devletinin bekası (devamlılığı) için önemli kıstaslar olarak belirginleşmiştir. Özellikle, “devlet ricali” olarak tanımlanan devlet başkanı ve maiyeti, bakanlar ve daireleri çoğu zaman bir semboller dizisine rabita yapmak durumunda kalmışlardır. Bu rabita rotasında, birincil dayanağın ise “liderlik” kavramının doğru tipolojilere yaslanması olduğu anlaşılmaktadır. Türklük şuur ve hassasiyeti içerisinde ve İslam dininin kodlamış olduğu düsturlarla devlet olgusu Türklerde asırlar boyunca “kutsiyet” arz etmektedir. Bu “kutsiyet” teması çoğu zaman “devletin belirmesi” olarak anlaşılabilmektedir. Devletin belirmesinin en ayırt edici ontolojik ifadelerinden biri “nizam-ı âlem” olmuştur. Literatürde, hakkında az sayıda çalışmanın yapıldığı düşünülen bu “ülkü ya da mefkûre” kavramının ortaya çıkışından günümüze değin Türk devlet geleneğinde kendine önemli bir yer bulduğu yorumlanabilmektedir. Bununla birlikte, “nizam-ı âlem” ülküsünün günümüz modernite anlamı doğrultusunda bir operasyonunun bulunmadığı, ancak yansımalarının olduğu anlaşılabilmektedir. Çalışma, temelde “nizam-ı âlemin ne olduğu ve nasıl anlaşıldığı” ve “İslam düşüncesi içinde Türklerin geleneksel ve modern anlamda nizam-ı âlem ile vazifeli olup olmadığı” sorularına cevap aramaktadır.

Nizam-ı Âlem Nedir ve Nasıl Anlaşılmıştır?

“Nizam-ı âlem”, anlamı içeriğiyle herhangi bir siyasallık ima etmeden “dünyanın düzeni” kavramını karşılamaktadır. Osmanlı’daki siyasal kültürün ana temalarından biri olarak ifade edilen “nizam-ı âlem” ülküsünün bir “toplumsallık” ve “siyasallık” ürettiği değerlendirilebilmektedir (Demirhan 2019, 7). Nizam-ı âlem kavramı çoğu kaynakta muğlak bırakıldığı gibi tam olarak ne anlama geldiğiyle ilgili de çalışmalar yapılabilmektedir. Birbirinin devamı veya şerhi olarak anlaşılan bu çalışmaların “nizam-ı âlem” in aynı zamanda bir “arayış” olduğunu düşündürdüğü söylenebilir. Burada önemli bir husus; “nizam-ı âlemin neden mesele edinildiği” olarak anlaşılmaktadır (Demirhan 2019, 7). Bu anlamda, köken itibariyle, Türklerde “devletin dinsel inancın içinde yer aldığı” aktarılmaktadır (Keskintaş 2016, 120).

Nizam-ı âlem, aslında bir “devlet birliği” şuurunun birey nezdinde bir bütünsellik yörüngesi olarak da anlaşılabilmektedir. Bu bağlamda, nizam-âlem ülküsünün bir kimlik anlayışını da mesele edindiği söylenebilir. Var olma ile siyasal olma ilişkisi içerisinde, devlet anlayışı gerek geleneksel gerekse de modern anlamda bir sembolizm etkisinde kalabilirken, evrensel devlet fikrinin örtüsü olan “nizâm-ı âlem” kavramının, gök gibi sınırsız mekânı yönetme ilhamı verdiği ifade edilmektedir (Keskintaş 2016, 121). Nizam-ı âlem’in meşruiyet yöneliminin ise tamamıyla “insan odaklı” olduğu söylenebilir. Bu ülkünün, “iman çerağı” ve “hâl diline münhasır inanç sistemi” ile “gönül inşası” sürecini “ılay-ı kelimetullah” (Allah’ın kelamını yüceltmek, savunmak ve O’nun emrettiği şekilde yaşamak) gayesini ortaya koyduğu düşünülmektedir.

Bu anlamda, “Allah’a kul eksenli” hürriyet anlayışının ve devlet yöneticilerinin insanlara gerçek anlamda hürriyet ve refah şartlarını sağladığı ortamın asıl “fetih” olabileceği savunulabilir. Türk hükümdarlarının cihan hâkimiyeti ve dünya nizamı mefkûreleri ve velilik sıfatları, onları milleti ve tebaalarını korumak, beslemek ve umumî ziyafetler vermek vazifesi ile mükellef kılmaktadır (Turan 2005, 125). Bunun için öncelikli sorumluluk, birey ve toplum düzleminde, nefsi ruha, ruhu da Allah’a tâbî kılma insicamında her bir bireyin “kendi içindeki fethi” gerçekleştirmesidir. Nizam-ı âlem ülküsü, bazen nefsin ruha tâbî olması sonucu hâsıl olan saadet ve müreffeh olma olarak anlaşılabilmek; toplum ve devlet düzleminde hakikat arayışındaki *fena fi’l-devlet* derecesine ulaşmak olarak da anlaşılabilmektedir. Bu bağlamda, ülkünün hakikate dönüşmesi için “bütünleşik toplum” belgisiyle öncelikle “toplum nizamı” ve “toplum inisiyatifi”nin sadece bir durum ya da düşünce olmalarının ötesinde bir “hareket ve etki alanı” oluşturmalarına odaklanılması gerektiği savunulabilir.

Bu bağlamlarda, en kâmil halini Osmanlı’da bulunduğu düşünülen bu dava ya da ülkü, “şuur ve irade”yle, Osmanlı’ya “siyasi istikrar”, “içtimai adalet”, “bünyesinin sağlamlığı”, “çok yüksek ve ince idare makinesi”, “kudretli ordu”, “yüksek askeri teknik”, “geniş hukuki faaliyet” ve “edebiyat, sanat ve mimaride vücuda getirdiği ihtişamlı eserler” sağlayan bir mefkûredir (Demirhan 2019, 11). Buradan anlaşılacağı üzere, nizam-ı âlem ülküsü, esasen ‘iç meseleleri’ daha fazla odak haline getirmektedir. Nizam-ı âleme dair bilinç ve onun anlaşılmasına münhasır yönelimler, “siyasallaşma” ve “toplumsallaşma” doğrultusunu işaret ederken, diğer yandan “bürokratikleşme” ve

“sanatsallaşma”yı da ifade etmektedir. Bu anlamda nizam-ı âlem ülküsü, bir kimlik inşasının da en önemli parçalarından biri sayılabilir.

Erdem Merkezli İdeal Türk Devletinin Operasyonel Kodu Olarak Nizam-ı Âlem: Siyasal ve Yönetmel Kültür

Osmanlı Devleti'nin kuruluş felsefesinde, “iman zırhı”, “adalet pusatı” ve “nizam-ı âlem hedefi” gibi ‘ilke sözler’ birer “operasyonel kodu” ifade ederken, aslında “erdem merkezli ideal devlet” merkezi etrafında bir çevrelenme olduğu yorumlanabilir. ‘Bin yıl sonrası ve bin yurt ötesi’ belgisince hareket edildiği düşünülen devlet hayatında siyasal ve yönetmel kültürün varlığı önemli bir yer tutmaktadır (Günay 2019). Bu bağlamda, operasyonel kodun ne olduğuna değinilecek olunursa; operasyonel kod, siyasal eylemin klasik problemine dayalı temel meseleler ve sorunlara çözüm getirmeye çalışan, bilişsel inançlar seti ile siyasal aktörün de inançlarını, görüşlerini ve davranışlarını etkileyen ve kimliklendiren bir yaklaşım tarzı olarak ifade edilebilir. Bunun yanında, operasyonel kodun bir “siyasal eylem” için karar alıcılar tarafından çalıştırılan bir karar alma mekanizmasını ‘çarkı’ olduğu kanaati oluşmaktadır (Mağat 2019, 15-16).

Operasyonel kodların; “ussal, bilişsel ve güdüsel yanlılık eğilimi” oluşturduğu da ifade edilebilmektedir (Katzenstein 1996, 49). Alexander George’a göre “operasyonel kod”; tarih ve siyaset ikizlerinin dayandığı aktörlerin, siyasal eylem algılarının tanımlanmasını sağlamaktadır. Onların taktik ve stratejilerini normlar ve standartlar kanalında, değerleyerek ve yapılandırarak etkileyen bir prizma formatındaki “genel inanç sistemi” ve “alternatif politika yöneylemi” tarzıdır (George 1969, 190-222). Bu doğrultuda, “herkese adalet, âleme nizam”, “mazluma Yunus, zalime Yavuz” gibi ilke sözlerin de genel inanç sisteminin ve politika yöneyleminin yansımaları olarak ortaya çıktığı değerlendirilmektedir. Öte yandan nizam-ı âlem ülküsü, yönetme sanatından yönetim zihniyetine doğru idealize edilen bir köken tasavvuru ve devlet aklının yöneyleminde bir “yönetimsellik” olarak anlaşılabilir.

Türk devlet tarihinde devlet olgusunu yeniden tanımlama süreçleri, mitler ve gerçekler doğrultusunda bir meşruiyet zemini oluşturma gayretlerini yansıtmıştır. Kutsal olduğu düşünülen geçmişin anlatılarına dayanılarak oluşturulan metinlerin de “operasyonel kod” bağlamında devlet ve siyaset hayatının “ülkü çerçevesi”nin günümüze taşınmasında rol oynamaktadırlar. Erdem merkezli ideal devlette, adalet esasına göre; devlet ve iktidarın devamı ve devlet ve halk arasındaki sosyal ilişkiler bir karakteri ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, bir “hukuk ve düzen” düzlemi bir dinamizm oluşturmaktadır. Devlet düzeninin sağlanması, nizam-ı âlem ülküsünün en kayda değer tikeli olarak anlaşılmaktadır (Keskintaş 2016, 448).

“Nizam-ı âlem” kavramı, Osmanlı'nın kendi toplumuna ilişkin olumlu bir yargıyı içermektedir. Bu olumlu yargının temelinde, adalet pratikleri yer almaktadır. Kamu düzeni anlamına da gelen nizam-ı âlem, Osmanlı'nın uluslararası ilişkilerde merkez olduğuna dair gerçek algısıyla birleşince, nizam-ı âlem, dış sınırları da etkileyen ve onunla bütünleşme arzusu taşıyan bir ilkeye dönüşmektedir. Dolayısıyla, varlıkla etkileşim halinde düşünülen nizam fikri, kamu düzeni anlayışını aşır dünya düzenini hedefleyen bir ülkünün en önemli kaynağıdır (Keskintaş 2016, 469).

Bu vesileyle Jale Parla'ya göre de Tanzimat'ın; bir Batılılaşma hareketi olmadığı, devletin nizam-ı âlemin dönemine geri dönüşünü içeren bir hareket olduğu, nizam-ı âlem için “baba” tasvirinin kullanıldığı; amacın “babayı diriltmek” olduğu anlaşılmaktadır (Demirhan 2019, 9). Nizam-ı âlem ülküsü, ideal bir düzenin devam ettirilmesini ve bir inanç odağını temsil etmektedir. Ayrıca bu ülkü, “yitirilmiş altın çağa” ulaşmayı hedefleyen bir hareket olarak da değerlendirilmektedir.

Adalet-Düzen-Egemenlik İlişkisi Çerçevesinden Nizam-ı Âlem

Müşahhas bir nizamın yegâne ölçüsünün “adalet” olduğu düşünülmektedir. Adaletsiz bir nizamın zulme kapı açabileceği gibi nizamsız bir adaletin de zulme hizmet edeceği ifade edilebilir. Bu anlamda, ahlak kıstasının; adaleti bir kefeye, nizamı bir kefeye yerleştirip devleti ve milleti “ilelebet payidar” kılmak olduğu düşünülmektedir. Adalet ve nizamın bekası “ahlak zırhını” üzerine geçirmek, nizamı tesis etmek için “adalet mülkün temelidir” ilkesini düstur edinmektir. Milletler ve devletler, destansı ve bazen kutsiyet ihtiva eden tarihçelerini, “adalet nizam ve ahlak” üzerine bina ederek

yazmaktadırlar. Adaletsiz ve nizamsız bu yola çıkanların, ahlaklarını yitirip; zulümleri sebebi ile de sıkıntıya düşebilecekleri savunulabilir. Emine Vuslat Özke, adalet ve nizam-ı âlem ilişkisini yöneten-yönetilen arasındaki diyalektik itibariyle, İslamî adalet nosyonuyla çakışması açısından, “ahde vefa” ilkesiyle örtüştürmenin mümkün olacağını ifade etmektedir (Özke 2010, 73-75).

Bu anlamda adalet, “bütün erdemlerin en başı” olarak düşünülmektedir. Adalet ve düzen hem dinî hem mülkî anlamda egemenliğin en önemli öğeleri olarak belirmektedir. Egemenliğin dışa dönük yüzü anlamında, egemenlik, modern devletin en önemli bir unsuru olduğu ve içe dönük anlamda ise, devlet egemenliğinin ‘iddiası’ ve ‘kapasitesi’sinin büyüklüğü ve doğasının olduğu ileri sürülmektedir (Pierson 2015, 69-72). İslam dininin de beşeriyeti “saadete, adalete ve insanlığa” erdirmek için ilan ettiği yüksek esaslar ve dünya nizamı mefkûresinin aktarıldığı üzere nizam-ı âlem ülküsüne münhasır olduğu anlaşılmaktadır (Görgün 2000, 180-188). Bu anlamda, Ahmet Demirhan’ın Parla’dan aktardığı üzere, nizam-ı âlemin ‘nizâmında’, “İslam düşüncesinin egemen olduğu” ifade edilmektedir (Demirhan 2019). Kur’an-ı Kerim’de de düzeni bozmak isteyenlere karşı gerçek nizamı kurmaya dair rumuzlar bulunmaktadır. Bunlardan biri; “ ‘Bunlara, yeryüzünde fesat çıkarmayın’ denildiğinde, ‘biz ancak ıslah edicileriz’ derler” ayetidir (Altuntaş ve Şahin, 2011, s. 4).

Diğer yandan, varlığın yapısı sebebiyle, “kudret ve ilim sıfatlarının yeryüzü egemenliğinin ve nizamının” kaynağını teşkil ettiği ifade edilebilmektedir (Öztürk 2017, 98). Bu vesileyle, egemenliğin, bir hal diline uyarlı olarak icra edilmekte olduğu ve bir anlamda toplumsallığa dayalı olduğu düşünülmektedir. Öztürk’ün Bursevi’den aktardığına göre de; Hazret-i Âdem de fertten aileye, aileden kavme, kavimden devlete ilk toplumsallık aşamasını gerçekleştirmeyi ve toplumsallık alanında zuhur eden siyasi fiillerin her birinin üstünde sultan olarak var olmayı; ilk devlet teşekkülünü gerçekleştirmiştir (Öztürk 2017, 182).

Hegel’e göre de devletin yönetimi, “üstün bir bilgelik işi”dir. Bu bilgelik, devleti oluşturan bütünü iyiliğini amaçlayarak devletin kendine özgü menfaatlerinin peşinde olmaya dayandığı ortaya konulmaktadır (Kutlu ve Koç, 2017, s. 333-354). Aynı zamanda hükümdarın ya da beyin bilgeliği kuta dayanmaktadır.

“Kut ve devlet, erdeme bağlı olarak varlığını devam ettirir. Türkler erdemi, siyer ve menakib, yani gidişat, iyi-örnek hayat olarak açıklıyordu. Erdem bir siyer yani yol ve gidiştir. Devletli yani kutlu olma, kişide sürekli bir hal ve durum değildir. Çünkü kut, Tanrı tarafından verilmesine rağmen, onun beyde kalması tamamen beyin yönetim biçimine ve erdemine bağlanmıştır” (Keskintaş 2016, 103).

Modernitede Kurumsallaşan Nizam-ı Âlem ve Yeni Fetih Anlayışı

Osman Turan’a göre, “cihan hâkimiyeti” ile aynı olan “nizam-âlem” ülküsü, bütün dünyayı sadece silah ile fethetme amacına münhasır bir mefkûre olarak değil; kendi mülkü olmayan alanlara da nizam verecek kadar yüksek bir hâkimiyet telakkisi içinde olmak anlamına alınması gerektiği yorumlanabilir. Şimdi kullanılan şekliyle bir ‘dünya düzeni’ telakkisi olarak da görülebilir olmasına rağmen, Türklerin tarihteki başarılarına ait ne varsa onları da içerdiği ifade edilmektedir (Demirhan 2019, 11). Nizam-ı âlem ülküsünün bir gereği olarak görülen, yöneticilerin “zenginliği toplayan değil dağıtan taraf” olmaları ve böylece ülkeye giden yolun, gücün ve ganimetin yeniden dağılımından geçtiği; nizam-ı âlemin, iktidarın keyfi ve bencil doğasına getirilen ‘kısıtlardan’ biri olabildiği anlaşılmaktadır (Özke 2010, 73-74).

Bürokratik aygıtın işleyişinde, ‘vergi ödeyen nüfusu tehlikelerden koruyan iktidar’ ve bunun bir ‘sözleşmeye’ dayandırılması, ‘akla dayanılarak hükümdarın koyduğu nizam’ çerçevesinde, nihai amaç olarak nizam-ı âlemin korunmasına atfedilmektedir (Özke 2010, 74). Varlıkta adalet, nizam ve hikmet, saltanatın teorik zemini olarak vahdet bilgisi düzeyi yaklaşımıyla gerçekleştirilmekte ve bu bilginin siyasal alanın teorik temellerine kurucu ilke oluşturduğu savunulabilmektedir (Öztürk 2017, 349). Öztürk, âlem nizamının, ilahi bilgi nizamına uygun olması için ilahi isimlerin, siyasetin merkezini oluşturan “temel iktidar motifleri” olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedir (Öztürk 2017, 157).

Tarihçi Wittek’in “çekirdek” metaforu, iktidara münhasır siyasallığı “gaza” ile kurmaktadır (Demirhan 2019, 161). Osmanlı var olma nedeni, İstanbul’un fethiyle “gazi ruhunun” devlet nezdinde

kemale ermesine hamledilmektedir (Demirhan 2019, 160). Tarihi seyir içerisinde Türkiye, Wittek'in gaza tezine uygun şekilde "Gazi ünvanı verilmiş Mustafa Kemal liderliğinde yürüttüğü bağımsızlık savaşını kazanmakla kalmamış, kendisini Cumhuriyet'e dönüştürecek seferberliği, "Osmanlı kuruluşundakine benzer bir "gaza ruhuyla" yürütmüştür (Demirhan 2019, 162). Wittek, "gaza" terimine "fütüvvet" yaklaşımıyla yaklaşmakta ve "savaş veya mücadele anlamından daha geniş, kültürel, toplumsal, ahlaki, hatta duygusal bir karakter" kazandırmaktadır (Wittek 2013, 10).

Burada, "fütüvvet geleneği" şöyle açıklanmaktadır:

"Ortak savaş çağrısına ve sınır boylarının kendine özgü toplumsal ve bireyselliğine ek olarak, gazilerin, kendilerini diğer cemiyetlerden ayrı olduklarını hissetmelerini sağlayabilecek ve örgütlenmelerine dâhili istikrarı verebilecek ve bir Gazi devleti kurmada önemi haiz olabilecek "özümler kurumlar ve düzenlemeler" ile nitelendirilebilmektedir. Fütüvvet, mistik eğilimleriyle birlikte İslam'ın anladığı anlamda "erdemli" bir hayatın yaşanabileceği "kurallar kanonu"dur. Çeşitli İslami teşekküller, ahlaki rehberleri olarak aldıkları fütüvvet'e dayanırdı. Örneğin, gazilere ek olarak, zanaatkar ve tüccarlardan oluşan bir kardeşlik olan, Ahiler adı verilen bir fütüvvet teşekkülü (corporation) olduğu görülmektedir" (Wittek 2013, 55).

Ortak çalışma, büyüğe saygı, hırsızlıktan, cinsel tacizden ve başkası aleyhinde kötü söz söylemekten kaçınma, eline, beline, diline hâkim olma ve yiğitlik (*alperenlik*) gibi fütüvvet namelerinde telkin edilen "ideal insan" sıfatları, "sosyal dayanışma" ve "özveri" geleneğine temel görülmektedir. Nizam-ı âlem ülküsünün bir kurumsal düzen karşılığı bulması ve bunun ideal devlet belgisine göre temellendirilmesi modernitede "kurumsallaşma" ve "yeni fetih anlayışını" da beraberinde getirmektedir. Yukarıda anlatılanlar ışığında, yeni fetih anlayışına münhasıra, modern Türk devletinin sınıraşan askeri harekâtlarında, medyaya yansıdığı haliyle, askerlerin kullandığı jargon, nizam-ı âlem ülküsünün halen bir "operasyonel kod" olduğunu ortaya koymakta ve bunun meşruiyet zemini de karar alıcılar tarafından modern çağda "düzen kurucu aktör" olma rolüne atfedilmektedir.

Öte yandan hem yeni fetih anlayışı hem de kurumsallaşma temayülünde, modern Türkiye Cumhuriyeti devletinin "Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı" (TİKA) ve "Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı" (YTB) gibi teşkilatlar, kurumsallaşan nizam-ı âlem bağlamında "modern fütüvvet aygıtları" olarak görülebilir. Yeni diplomasi kanalı mahiyetindeki bu iki kurumsal yapı, kültür, gelenek ve eğitim gibi araçlarla hariciye çalışmaları yaparken, modern Türk devletinin de dünya sathında kendisini, kadim olana analogi yaparak dünya siyasetinde vurgulamaktadır. Yumuşak güç aygıtı olarak ön plana çıkan TİKA ve YTB, iletişim ve etkileşim aygıtları olarak öne çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin dünyanın birçok bölgesinde tarih boyunca egemenlik sürmüş olması dünya coğrafyasında birçok Türk vatandaşın halen yaşamını devam ettirmesine temel oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'nın küllerinden doğan ve onun mirası olarak kabul edilen bu bölgelerdeki ülkeler ve buralarda yaşayan soydaşları ile irtibatını kesmemiştir. Türkiye, son yıllarda sergilediği gelişme ile dünyada saygınlığını artırmaya devam eden bir ülke olarak dikkat çekmektedir. Bu gelişme ülke vatandaşlarını da olumlu etkilemektedir. Türk kültürü ve örf ve adetleri dünyanın neresinde olursa olsun her Türkün kendi toprağında yaşadığını kabul etmeyi gerektirmektedir. Bu sebeple Türk devlet geleneğinde dünyadaki her soydaşa gerekli önem ve ilginin gösterilmesi zorunlu kabul edilmektedir (Yıldırım ve Yıldırım, 2017, s. 203-219).

Buradan da anlaşılacağı üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun miras bıraktığı "bölgesel nizam ve hâkimiyet tahatturu"nun, modern Türkiye'ye de bu anlamda bir mesuliyet yüklediği düşünülmektedir. Fütuhat ve fütüvvetin sadece kılıç tahakkümüyle olmadığı, modern anlamda Türk İş Birliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumların Türkiye ve dünyada yürüttüğü barışçıl çalışmalarla kodlanabildiği yorumlanabilir. Stratejik kültürün inşasına ve ihdasına yönelik uygulamalar, devlet aklının rasyonel anlamda siyaset üretmesinin; değişmekte olan dünya sistemi üzerinden jeopolitiğe ve jeokültüre yansımaları bulunduğu değerlendirilmektedir. İki kurumun faaliyetleri noktasında geniş bir yelpazenin bu çalışmada ele alınamayacağı aşikârdır. Nizam-ı âlem ülküsünün "sosyal adalet" anlamında pratik dönüşmesi, onun uygulamada bir "yüksek idare makinesi" olduğunu zaten ifade etmekteydi.

Nizam-ı âlem fikri, zannedildiği gibi bütün dünyayı fethetme amacına matuf bir mefkûre olarak değil, kendi mülkü olmayan alanlara da nizam verecek kadar yüksek bir hâkimiyet telakkisi içindedir (Demirhan 2019).

Türk Milliyetçiliği ve Nizam-ı Âlem

Nizam-ı âlem ülküsünün gerçeğe dönüşmesinde, “damardaki kan ve kemikteki ilik” betimlemesine münhasıran “Türk, Zülcelâl’in Zülfikârı’dır” ve “Türk askerinin postal izi nizam-ı âlemin mührüdür” gibi kod ifadelerin, Türklük şuurunu vurguladığı düşünülmektedir. Nizam-ı âlem ülküsünün gerek geleneksel gerekse de modern çağda, nasıl bir bilinç ve değişkenlerle inşa edildiği ve varlığını tarihi bağlama dayandırması önem arz etmektedir. “Osmanlı tecrübesi” ve “Türklerin İslam tasavvuru”, Türk milliyetçiliğinin gelenekler ve birikimler bağlamında yeniden düşünülmesine zemin sağlamaktadır (Çalen 2017, 12). Bu bağlamda, kimlik meselesinin halen siyasi ve fikri hayatı şekillendiren başat amil olduğu vurgulanmakta; nizam-ı âlemin hangi kimlikte merkezileştiği noktasında bir mutabakat düşüncesinin kurulamadığı ifade edilmektedir (Çalen 2017, 13).

Türk milliyetçiliğinin doğuşu, tabii olarak Türk modernleşme süreci içerisinde aranmaktadır. Türk milliyetçiliği, 1. Dünya Savaşı yıllarında, resmî ideoloji ve devlet politikası üzerinde etkili olmaya başlamıştır (Çalen 2017, 22). Bu noktada meselenin, “devletin kuvvetini bulması” olduğu anlaşılmaktadır. İç sorunların çözümlenmesinden sonra en önemli yörünge, devletin nizamının sağlanmasıdır. Dilde, fikirde ve işte birlik doğrultusundaki bütünleşme insicamı “nizam ve ittihat” ifade etmektedir.

Osmanlı halkı, Avrupa’da “Türk” adıyla bilinir olmalarına rağmen, ancak 1789’dan itibaren milliyetçi akımların da etkisiyle, “milliyetçilik duygularının” oluşması sonucu Türklük şuurunu belgiselleştirmeye başlamışlardır (Demirhan 2019, 83). Cumhuriyet dönemine şeklini veren, ancak geçmişi Tanzimat sonrasına dayanan Türk milliyetçiliğinin; Osmanlı’nın teokrasisine ve patrimonyalizmine rağmen, nüvesinde “Türk unsuru”nun var olageldiği görüşü bulunmakta; “çekirdek” olarak kuruluş ve hâkimiyet telakkisinin bulunduğu değerlendirilmektedir. Öte yandan, Avrupalı kamuoyunda da Osmanlı’nın hâkim olduğu toprakların Türk ile özdeşleşen bir adlandırmaya tâbî tutulması söz konusudur. Bir diğer yandan, Avrupa nazarında bu toprakların bir süreçten sonra Türkiye olarak adlandırılması da Türk kimliğinin bir eksene oturtulması açısından önemli görülmektedir (Demirhan 2019, 137).

Nizam-ı âlem ülküsünün bir arayış çerçevesinde, bir kamu düzenini ve bürokratik olgunlaşmayı da ihtiva etmesi anlamında, siyasal iklimin ve devlet teorisinin iyi anlaşılması bağlamında milliyetçilik vurgusu önem arz etmektedir. Türklerin ülküsü tarihten beri Allah tarafından verilen görevle dünya hâkimiyeti kurmak ve dünyaya nizam vermektir. İslamiyet’ten sonra Türkler bu ülkünün adını “i’lâ-y-ı kelimetullah” (Allah’ın adını yüceltmek) koymuştur. İslamiyet’ten önce ve sonra bu ülkünün genel adı “Türk Cihan Hâkimiyeti” dir (Köse 2019, 42). “Eski Roma’da, İran’da, Cengiz Han ve İskender’de, Çin’de var olan dünyaya egemen olma ve düzen verme ülküsü Türk tarihinde de zengin bir içerikle yaşamıştır” (Köseoğlu 2013, 178).

Yakın Türk tarihinde “kutsal milliyetçiliğin doğuşu” ise İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne dayandırılmakta; cemiyetin misyonu kutsallaştırılmaktadır (Zürcher 2010, 278). Cemiyet, 1908 devriminden sonra izlediği politika projeksiyonunda, Türk milliyetçiliğine müstenit nizam-ı âlem ülküsünü takip etmiştir. “Allah, vatan, bayrak, namus, ittihat” kodlarıyla cemiyet; devlet, millet ve hâkimiyet telakkisini aynı zamanda seküler bir kutsallıkla çevrili “kanun” sütunuyla “nizami devlet” tefekkürüne dayanmaktadır (Atalay 2019, 171). Toprakların geri alınması arzusunun da Türkçülüğe kutsal bir intikam tezi kazandırdığı yorumlanmaktadır (Kuran 1997, 243).

Hususen, Cumhuriyet’in ilanında Türk milliyetçiliğinin fikir öncülerinden Mehmet Emin Yurdakul’un yaptığı konuşmada da yeni kurulan devletin nizam-ı âlemin operasyonel kodlarını taşıdığı anlaşılmakta ve meşruiyet zeminini te’sis etmektedir. Konuşmada Yurdakul; “*Adsıza şeref, esire hürriyet, zayıfa hak, sefile saadet verdirecek bir Allah’ın hükümetini kurdu ve bunun adı Cumhuriyetti. Ondört asır sonradır ki, ey arkadaşlar! Allah, yine böyle bir ilahi hükümet kurdurmak, ikinci bir mucizesini yaptırmak için en müntehap, en büyük bir milleti intihab etmiştir, bu millet Türk milletidir*” ifadelerini kullanmıştır (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi 1339, 96).

Mehmet Saffet Engin'in *Ülkü* dergisindeki şu ifadeleri de milliyetçi anlayışın nizam ülküsüne vurgu yapmaktadır: “*Hakiki din, ulûhiyetin cemiyette ve mutlak ideal nefiste tecelli ettiği inandırıcıdır. Yani Allah; cemiyetin manevi nizamıdır... Genç muallim namzetleri! Çocuklarımıza bu milli ruhu siz aşılayacaksınız*” (Engin 1934, 414-415)

Bu bağlamlarda, gerek Meşrutiyet dönemleri ve ilk Cumhuriyet dönemi *Nizamnameleri* gerekse de mecliste, gazete ve dergilerde aydın görüşleri, Türk milliyetçiliğinin devlet eliyle kutsanması, Türk tarih tezinin ortaya konulması ve yeni milli ahlak anlayışının inşa edilmesi bir “nizam hareketi”ni ifade etmekte ve Parla'nın “babanın dirilmesi” tasvirini işaret etmektedir (Atalay 2019, 194-223). Aslında bu tasvir ile “beka” anlayışı da çerçevelenmektedir. Karakuş, “Ahmed Rıza örneği”ni kullanarak; aslı olanın Türk milleti olduğunu, Türk unsurunu muhafaza etmenin aslı görev olduğunun beyânını Ahmed Rıza'dan şöyle aktarmaktadır: “*Türkler askerlikte kaim ve daim oldukça Osmanlı Devleti kıyamete kadar baki kalır*” (Karakuş 2018, 91).

Tasavvuf ve Nizam-ı Âlem

Dünyanın düzene rabtedilmesi, “zâhir ve bâtının birlikteliği” ile mümkün görülmektedir. Devlettaki zafer ve nizâmın gerçekleşmesi de manevi sultanların sırrından haberdar olmaya dayandırılmakta; devlet teşkilâtının düzen tutması ve halkın huzurunun, devletin manevî inşacısı rolündeki mutasavvıfların tasarrufunda olduğu ifade olunmaktadır. Savaşlarda nusret ve başarı da ‘zamanın kutbu’ olan evliyanın gayretine bütünüştür (Öztürk 2017, 327).

Ahi teşkilatının fikri mimarı olan Ahi Evren Hâce Nasıreddin Mahmud, 1257 yılının Zi'l-hicce ayında Sultan II. İzzeddin Keykavus'a sunduğu bir siyasetname olan 'Letaif-i Hikmet' adlı eserinde sultana: Anadolu'daki Hristiyan halka karşı iyi davranmasını ve devlet bütçesinden onları da faydalandırmasını tavsiye etmektedir. ...I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında ortaya çıkan bu devlet felsefesi ve huzurlu, mutlu toplum inşa etme düşüncesi zamanla Osmanlılara da intikal etmiştir. Şüphesiz bu düşüncenin Osmanlılara intikalinde Anadolu'daki tasavvufi zümreler rol oynamışlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve devletin yapılanmasında rol oynayan üç dini ve fikri akım: Ekberîyye..., Ahi ve Bacı teşkilatı, ...Bektaşî hareketidir. ...örgütlerin mensupları Selçuklular zamanında mevcut olan yukarıda bahsini ettiğimiz yüksek devlet düşüncesini Osmanlılara intikal ettirmişlerdir. Osmanlılarda bu düşünce çeşitli dinden ve etnik zümrelerden olan teb'a arasında adaleti tevzi etmek suretiyle huzurlu ve güvenli bir toplum yaratma şeklinde kendini göstermektedir. Buna ilave olarak devleti tasavvufdaki 'Kudbiyyet Nazariyesi' esasına göre inşa ederek devlete kudsiyyet ve ebed-müddet vasfı verilmeye çalışılmıştır” (Bayram 2007, 61).

Bayram'dan aktarılan doğrudan alıntıda da ifade edildiği üzere, devlet felsefesinin huzurlu, mutlu toplum inşa etme veya “**güvenli bir toplumun ihdası**”nda nizam-ı âlemin bağlamının “insanın halifeliliğine ihtiyaç” ile açıklandığı aktarılabılır (Öztürk 2017, 38). Bu ilahi ‘yetkilendirmenin’ ise hem iç hem dışa nizam verme sayesinde kabil olabileceği düşünülmektedir. Osmanlı Beyliğinin kuruluşunda da tarikatların rolünün ve beylik topraklarında Türkmen şeyh ve dervişlerinin faaliyetlerinin yerli-yabancı birçok araştırmacının üzerinde tartıştığı konuların başında geldiği ifade edilmektedir (Döğüş 2015, 61-86). Dervişler, 13.ve 14. yüzyılda Anadolu’da toplumsal ve siyasi açıdan önemli bir yer teşkil etmişlerdir. Bu Türk dervişleri Anadolu’da Türkler arasında İslamiyet’in yayılmasında önemli faaliyetlerde bulunmuş, özellikle Anadolu Selçuklularının dağılma süreciyle beraber nüfuzlarını arttırmışlardır. Osmanlı Beyliği, kuruluşunda bu Türk dervişlerini kullanmış, Anadolu’nun siyasi ve iktisadi birliğini de bu suretle sağlamıştır. Osmanlı’da dervişler çeşitli zaviyeler ve tarikatlar kurarak İslamiyet’i yaymaya muvaffak olmuştur. Osmanlı’nın kalıcı olmasını sağlayan en büyük etkenlerden biri dervişlerdir (Demir 2019).

Osmanlı’nın uç bölgelerinde Osman Gazi’nin “manevi destekleyicisi”, “hukuki ve sosyal hayatı örgütleyici olarak Ahi ve Fakı dervişleri önemli faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. İslam hukuku ve kurumsal düzenini iyi bilen bu dervişlerin yönlendirici bilgilere vukufiyetleri bulunmakta idi. sosyal dayanışmanın birlik ve beraberliğin, iktisadi kalkınmanın, siyasi istikrarın en önemli unsurlarından birisi olarak ahilik teşkilatı kabul edilir (Demir 2019). Osmanlı Beyliği teşekkül ederken İslâm dünyasının dört bucağında tekevün eden dinî ve içtimai cereyanları, bilgi ve tecrübe sahiplerini ve “manevi kuvvetleri”, kendi arkasında “destek kuvvetleri” olarak bulmuştur (Özköse 2018). İran,

Mısır ve Kırım medreselerine mensup âlimler, değişik tarikatlara mensup dervişler, Selçuklu ve İlhanlı saraylarına mensup bürokratlar uç beyliklerinde etkili olmuşlardır (Barkan 1942, 11).

Dervişlerin devlet hayatındaki rolleri sadece dini anlamda kalmamış, kuruluş ve devam felsefesinde de sosyo-kültürel anlamda önemli güç sağladıkları söylenebilir. “Hankâh koduna” münhasıran dervişler, devletin özellikle uç vilayetlerinde “sosyal devlet” işlevselliğini yerine getirmişlerdir. “Hankah” kelime anlamı itibariyle, ‘büyük tekke’ ve ‘merkez dergâh’ gibi çağrışımlarla anlaşılabilirken; “kervansaray, ev, mabed, sultan, oda, sofrâ” gibi anlamları da karşılamaktadır. Bağdat’ta Ma’ruf Kerhi, Sırrı Sakati, Cüneyd-i Bağdadi Bistam’da Bayezid-i Bistami hankahları tanınmış olanlardır. Horasan, Belh, Erdebil, Kirman, Buhara gibi şehirlerde de hankâhların varlığı bilinmektedir. Hankâhlara kütüphane, hastane gibi birimler de zaman içerisinde eklenmiştir. Bir disiplin ahenginde işleyen hankâhlar tasavvuf eğitiminin yanı sıra tefsir, hadis, fıkıh, akâid, Arapça gibi ilimlerin de üsleri olarak vazife görmüşlerdir (Uludağ 1997).

Türk devlet aklında, nizam-ı âlem ülküsü kökenine dayalı olarak devletin “manevi inşacısı” belgisindeki mutasavvıfların rolü, “devlet inşası” ve “devlet olabilmek”de temerküz etmektedir. “Kutlu devlet” anlayışına atfen ‘kut almış devlet’in inşası, “irfan anlayışı”, “kurumsal düzen” ve “manevi dinamikler” aracılığıyla bir ‘bütünleşik yönetime’ müstenittir. Sufî görüşlü ideal devlette, zahirde ve batında tek olan kutb-ı vücud, “zıllullah” ve “medâr-ı âlem” olarak tanımlanmaktadır. “Zıllullah” ifadesinde, gölge sahibinden kastın ulûhiyet mertebesindeki ilahi hakikatlerin tamamı olduğuna dayanılarak bunların mutlak mazharının da kutub olacağı ifade olunmaktadır. Bu sebepten ötürü kutub, “varlığın bekası”, “nizam-ı âlemin sebebi” olarak ve huzurun dayanağı mahiyetinde görülmüştür (Öztürk 2017, 211).

Sonuç

Devletler ve milletler, onları motive edecek bir arayış ve ülkü düzleminde “nev’i şahsına münhasır” denilebilecek temayüller göstermekte ve görevler üstlenmektedirler. Bu noktada toplumsal olanın ve siyasal olanın ideal düzen yörüngesinde tezahür etmesine dair beklentiler kimi zaman “görev ahlaki” kimi zaman “ahlak nizamı” ve çoğunlukla da “politik meşruiyet” etrafında çevrelenmektedir. Görüş kapasitesinin kapsayıcılığının temini için diyalektiğe duyulan ihtiyaç, klasik ve modern çağda etkisini göstermektedir. Bu bağlamda, arayış ve ülküler, “ahlaki” ve “politik” olan ayrımında politik toplumu sağlamlaştırmaktadır. Bu doğrultularda, erdem merkezlilik, adalet, meşruiyet, düzen, egemenlik, kurumsallaşma gibi kavramların devlette cisimleşmeyi işaret ettiği ifade edilebilir. Bu cisimleşmenin, İslam düşüncesinde, gaye olarak nizam ve adaletin bütünleşikliği devlet sonucuna; Osmanlı Türk düşüncesinde de devlet gayesinin düzen ve adalet sonucuna ulaştırdığı yorumlanabilmektedir. Bu durumda, düzen ve ilerlemenin ontolojik ve epistemolojik yansıması *nizam-ı âlem ülküsü* şeklinde görülmektedir.

Nizam-ı âlem, çağdaş literatürde bir hâkimiyet telakkisi olarak yorumlanmakta ve “*ebed-müddet devlet anlayışı*”nın ana arteri olarak belirlemektedir. Nizam-ı âlem ülküsünün tarih boyunca varlığını devam ettirmiştir. Millettin saadeti için mücadele vazifesinin bir ideal devlet düzeni ve kamu hukuku doğrusallığında bulunduğu anlaşılmaktadır. Burada, “din, devlet, mülk, millet” unsurları, nizam-ı âlemin “edille-i şer’iyyesi” betimlemesinde meşruiyet zeminini temin etmektedir. Nizam-ı âlem ülküsünde İslam düşüncesinin egemen olduğu anlaşılmakta ve İslam düşüncesi çerçevesinde geleneksel ve modern anlamda Türklerin nizam-ı âlemi sağlamakla vazifeli oldukları yorumlanmaktadır. Mülkün (vatan) sınırları içinde öncelikli nizam vazifesi siyasal güvenliğin sağlanmasıdır. Millettin irfan anlayışı ise önce ona selamet; sonra milletin devletine beka olanağı sağlamaktadır. Bu noktada da başarılı bir politika sistemi ve düzeninin sağlanabilmesi için de İslam mayası hususiyetinde din önemli bir katalizör role münhasırdır. Dünyanın düzeni için hikmetli yolun en öncelikle barış ve huzurun sağlanması olduğu anlaşılabilir. Buradan nizam-ı âlemin sadece bir “kılıç hareketi” olmadığı çıkarılabilir. Öncelikle hem zahirde hem batında “iç düzeni” öngördüğü düşünülen nizam-ı âlem, ideal devlete vasıl olmada önceliğin “ideal insan” belgisine mütemayil olmakta vurgulamaktadır.

Devlet güvenliğinin sağlanmasında ve menfaatlerinin korunmasında öne çıktığı düşünülen “operasyonel kod”, nizam-ı âlem ülküsünü de merkeze almaktadır. Nizam ontolojisi bir siyasallığı vurgularken, “Türk İslam istisnacılığı” kodu ile “birliğin” de ifade eder. Güvenliğin, özgürlüğün ve

refahın, devlet, millet, hâkimiyet üçlüsü eşgüdümünde adalete yaslandığı ifade edilebilir. Düzen kurucu aktörlük bağlamında, “ahlak esaslı” bir “bütünleşik toplumsallık”, nizam-ı âlem ülküsünü siyasal düzlemde “toplum yönetimi” paradigmasında modellemektedir. Diğer yandan, nizam-ı âlem ülküsü, “Türk kimliği ile irtibatlı kılınan bir hüviyet” ve “bir devlete sahip olma pratiği içindeki diyalektik ilişkilerde bir etkileşim” olarak yansıtılmaktadır. Bu noktada, “devlet şemsiyesi” altında meşrulaştırma ve modernlik ayraçları, nizam-ı âlem ülküsünün modern siyaset alanında kendisini yeniden inşa etmesi noktası tutmaktadır. Nizam-ı âlemden başlayan ardalanın nizam-ı cedit, Tanzimat ve Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi Nizamnameleriyle devam eden tarihsel süreç, yeniden inşa ve tasvirin ana geliş hatlarını ifade etmektedir.

Son olarak, çalışmada değinilen tüm başlıklar kompaktlığında, nizam-ı âlem ülküsünün sadece siyasal düzeni ifade etmediği yorumlanabilir. Nizam-ı âlemin toplumsal hayatın tüm katmanlarında bir karşılık bulduğuna inanılmaktadır. İlk anlayışta, “politik teoloji” kavramı olarak işaret edilebilen bu köken tasavvurunun, Osmanlı-Cumhuriyet süregeliminden de dayanak bulunduğu ifade edilebilir. Karakuş, “yeniden teolojikleştirme” kavramını kurarak, üzerine düşünülebilecek bu hususu, Carl Schmitt’in “Modern devlet kuramının bütün önemli kavramları, dünyevileştirilmiş ilahiyat kavramlarıdır” ifadesine dayandırmaktadır (Karakuş 2018, 35). Diğer yandan, nizam-ı âlemin tasavvufi anlamda da karşılığı sufi varlığın anlayışındaki gibi iktidarın bilgiye tabi oluşunun, dünyadaki düzenin temeline yaslandığı yorumlanabilmektedir. Bu bilgililik hali için, “kendinden muhbir” olma ya da “kendini tasvir etme”yle doğrusallık kurulabilmektedir. Modernizmin Türk devlet algısına etkisi yelpazesinde, nizam-ı âlemin nasıl bir köken tasavvuruna dair olduğu; nizam-ı âlem ülküsünün bir kimlik inşasının en önemli parçalarından biri sayılmasına ve bu ülkünün ideal bir düzenin kurulmasında ve devam ettirilmesinde bir “inanç odağını” temsil ettiğine bağlanabilir. Erdem, adalet ve egemenlik, nizama müstenit olduğunda ideal devlet tasvir edilebilecektir. Nizam-ı âlemin anlaşılabilirliği, bu anlamda “vazife”ye ve edinilmesi beklenen “erdem”e atfedilir. Böylece, “vazife ahlaki” ve “erdem şuuru” ile tasarlı “nizam-ı devlet”, nizam-ı âlemin simülasyonu olarak yörünge kaydedebilir.

Kaynaklar

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, (1339, Teşrinievvel 29). 2. Dönem. 3.

ALTUNTAŞ, H. ve Şahin, M, (2011). Bakara Suresi 11. Ayet. **Kur'an-ı Kerim Meali** (s. 4). İçinde Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

ATALAY, O, (2019). **Türk’e Tapmak: Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul.

BARKAN, Ö. L, (1942). **Kolonizatör Türk Dervişleri**, Hamle Yayınları, Ankara.

BAYRAM, M, (2007). “Anadolu Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi”, **Cogito**, 4(29), 61-74.

ÇALEN, M. K, (2017). **Osmanlılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

DEMİR, G, (2019). “Osmanlı’nın Kuruluşunda Dervişlerin Rolü”, **Türk Ocakları Genç Kalemler**: <https://www.turkocaklari.org.tr/genc-kalemler/osmanlinin-kurulusunda-dervislerin-rolu-9504>.

DEMİRHAN, A, (2019). **Kuruluş Sarmalı’ndan Kurtulmak: Osmanlı ve Hakimiyet Telakkileri**, Dergah Yayınları, İstanbul.

DÖĞÜŞ, S, (2015). “Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahi Zaviyeleri ve Şeyh Ede Balı Meselesi”, **OTAM**, 37, 61-86.

ENGİN, M. S, (1934). “Milliyetçiliğin Felsefi Esasları”, **Ülkü**, (12), 414-415.

GEORGE, A, (1969). “The Operational Code: A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision-Making”, **International Studies Quarterly**, 190-222.

GÖRGÜN, T, (2000). “Osmanlı’da Nizam-ı Alem Fikri ve Kaynakları Üzerine Bazı Notlar”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, 13 (2), 180-188.

- GÜNAY, M, (Yöneten), (2019). **Diriliş Ertuğrul** [Sinema Filmi].
- KARAKUŞ, G, (2018). **Cumhuriyet'in Politik-Teolojisi: Türkiye'de Kurucu İdeolojinin Sivil Din İhdası**, Cedit Neşriyat, Ankara.
- KATZENSTEIN, P. J, (1996). **The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics**, Columbia University Press, New York.
- KESKİNTAŞ, O, (2016). **Osmanlı Devleti Döneminde Yazılan Siyasetnamelerde Adalet, Ahlak ve Nizam Düşüncesi Üzerine Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÖSE, F, (2019). **Dilaver Cebeci'nin Hikaye ve Şiirlerinde Milli Kültür Unsurları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÖSEOĞLU, N, (2013). **Türk Olmak Ya Da Olmamak**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- KURAN, E, (1997). "Fuad Köprülü'nün Milliyetçiliği", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (3), 243.
- KUTLU, A. ve KOÇ, F, (2017). "Devlet Akli Kavramında 'Devlet Adamı' Figürü", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 72 (2), 333-354.
- MAĞAT, M, (2019). **Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Ulusal Güvenlik Sistemlerinin İncelenmesi: Türkiye İçin Öneriler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZKE, E. V, (2010). **Osmanlı Siyasetname Geleneğinde Değişim**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZKÖSE, K, (2018). "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Zemin Hazırlayan Kan ve Kol Kuvvetleri Dervişler", **Somuncu Baba Dergisi**, (207).
- ÖZTÜRK, Ö, (2017). **Siyaset ve Tasavvuf: Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri**, Dergah Yayınları, İstanbul.
- PARLA, J, (2012). **Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PIERSON, C, (2015). **Modern Devlet**, (Çev: N. KUTLUĞ ve B. ERDOĞAN) Chiviyazıları Yayınevi, Ankara.
- TURAN, O, (2005). **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi: Türk Dünya Nizâmının Millî, İslami ve İnsani Esasları**, Ötüken Neşriyat, Ankara.
- ULUDAĞ, S, (1997). "Hankah", **TDV İslam Ansiklopedisi**: <http://islamansiklopedisi.org.tr/hankah#1>.
- WITTEK, P, (2013). **Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu**, (Çev: F. BERKTAY), Pencere Yayınları, İstanbul.
- YILDIRIM, K. E. ve YILDIRIM, A, (2017). "Türkiye'nin Yumuşak Güç Sembollerinden Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na Genel Bir Bakış", **Karadeniz** (33), 203-219.
- ZURCHER, E. J, (2010). **The Young Turk Legacy and Nation Building: From the Ottoman Empire to Ataturk's Turkey**, I. B. Tauris.

YÜKSELEN GÜÇ ÇİN'İN GENÇLİK POLİTİKALARI VE ÇİN GENÇLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

China's Youth Policy as a Rising Power and An Evaluation about The Today's Chinese Youth

Selim Han YENİACUN*

Öz

Uluslararası politikanın tek kutuplu dünya düzeninin sonuna gelindiği 2010'lu yıllarda, Uzakdoğu Asya'dan bölgesel bir güç olarak doğan ve küresel aktör olma yolunda pek çok adım atan Çin günümüz çok kutuplu yeni dünya düzeninin bir kanadını temsil etmektedir. Çin devleti bağımsızlık mücadelesi, devrim, dışa açılım politikası ve üretim ekonomisi gibi mühim süreçlerin altından başarıyla kalkmasında toplumun dinamizmini temsil eden Çin gençliğine çok şey borçludur. Ulusal ve uluslararası pek çok yenilik ve gelişmeden etkilenen Çin gençliği (10-25 yaş) son 30 yıl içerisinde toplam Çin nüfusu pastasında büyük bir paya sahiptir. Nitelik bakımından ise hem yönetsel hem de kalifiye iş gücü açısından önemli yeterlilikler kazanmıştır. Öyle ki; Çin'i ve Çin'in yükselişini anlamlandırmak isteyen pek çok çalışmanın ortaya çıktığı bu dönemde Çin gençliğinin bugününe bir nebze de olsa ışık tutmak Çin'in yükselişinin mimarı olan Çin toplumunun içindeki dinamizmi, eksileri ve artularıyla, değerlendirmemizi sağlayacaktır. Çin gençliği ve ilgi alanlarına ilişkin yapılan bu çalışmada, Çin resmi makamlarının ve uluslararası kuruluşların verilerinden faydalanılarak objektif ve nitel bir gözlem yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Gençlik, ÇKP, Eğitim, Siyaset.

Abstract

In the 2010s, when the international politics reached the end of the unipolar world order, China, which was escalating as a regional power from East Asia and took many steps towards becoming a global actor, represents a wing of today's multipolar new world order. The Chinese state owes a lot to the Chinese youth population, who represent the dynamism of the society in successfully overcoming important processes such as the struggling for independence, revolution, proactive foreign policy and production economy. Influenced by many national and international innovations and developments, Chinese youth (10-25 years old) have a large share in the total Chinese population pie in the last 30 years. In terms of quality, Chinese youth population has gained important qualifications in terms of both administrative and qualified workforce. Such that; Shedding some light on the present of Chinese youth in this period, when many studies have emerged that want to make sense of China and its rise, will enable us to evaluate the dynamism in Chinese society, the architect of China's rise, with its pros and cons. In this study on Chinese youth and their interests, an objective and qualitative observation was made by using the data of Chinese official authorities and international organizations.

Keywords: China, Youth, CCP, Education, Politics.

* DOI: 10.34189/asyam.4.2.006

** PhD Candidate, Shanghai University, selimhanyeniacun@gmail.com

Giriş

Çin Halk Cumhuriyeti 1949 yılında Mao Zedong önderliğinde gerçekleşen Komünist Devrim sonrasında kurulmuş bir Uzak Doğu Asya ülkesidir. “Çin” adı pek çok dilde olduğu gibi Türkçede de antik Çin (Qin) hanedanının atıfla kullanılıyor olsa da Çince de Çin’i belirtmek için, Çin kültürünün kendini dünyanın merkezinde tanımlamasına atıfla, Zhōngguó (中国) yani orta ülke kelimesi kullanılmaktadır. Yüz ölçümü bakımından üçüncü, nominal ekonomik göstergeler bakımından dünyanın en büyük ikinci devleti olarak Çin, nüfus bakımından en kalabalık ve sermaye birikimi endeksli satın alma paritesine bağlı ekonomik değerler bağlamında ise dünyada ilk sırada yer alan bir devlettir. Kuruluşundan itibaren yetmiş yılı geride bırakan Çin devleti, 1921 yılında kurulan Çin Komünist Partisi tarafından yönetilmektedir. Bugünkü mevcut devlet yönetiminin son hali ise 1982 anayasası ile belirlenmiştir. ÇHC’nin en üst idari mekanizmasını oluşturan kurumlar ise ÇHC Devlet Başkanlığı, Devlet Konseyi, Merkezi Askeri Komisyon, Ulusal Halk Kongresi (UHK), Çin Halkının Siyasi Danışma Konferansı (ÇHSDK) ve ÇHC Yüksek Mahkemesidir.

Mao döneminde sosyal ve ekonomik anlamda sıkı bir komünist anlayışla yönetilen devlet 1978 yılından itibaren Deng Şiaoping yönetimi altında her anlamda dışa açılma politikalarını devlet yönetimine entegre etmeye başlamıştır. Son elli yılda artış gösteren ekonomik veriler ve refah seviyesi devletin uluslararası arenada etkisini arttırdığı gibi Çin toplumunun uluslararası sisteme daha çok entegre olmasını sağlamıştır. Çin tarzı sosyalist bir yönetim ve yine Çin tarzı sosyalist bir ekonomi ile yönetilen bu büyük gücün günümüzde dünyanın pek çok bölgesindeki ekonomik, kültürel ve siyasi etkilerini görmezden gelmemiz imkansızdır. Çin’in günümüz dünya siyasetindeki dengeleri değiştiren bir aktör olarak tanımlanmasına etki eden pek çok faktörü sayabilmemiz mümkünken bunlardan en önemlilerinden birisi genç ve dinamik nüfusunu etkin bir şekilde kullanabilme kapasitesidir. Bu çalışmada ele alınacak olan asıl konu ise Çin gençliği ve devlet-toplum ilişkilerinin bu nüfus gücünü yönlendirebilme kapasitesi olacaktır.

Çin’in nüfus çokluğu bakımından dünyada birinci sırada olması kendisine insan gücünde eşsiz bir fırsat oluştururken bu devasa nüfusun cinsiyet, yaş, ırk, din ve dil bakımından çeşitlilik göstermesi nüfus üzerindeki idari uygulamaların da dünya üzerinde sıklıkla rastlanamayacak bir biçimde farklılaşmasına sebebiyet vermektedir. Çin Milli İstatistik Bürosunun (National Bureau of Statistics of China, 2019) 2018 yılı verilerine göre yaklaşık 1 milyar 390 milyon, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonunun (United Nations Population Fund, 2020) güncel 2020 verilerine göre ise yaklaşık 1 milyar 400 milyon nüfusa sahip olan Çin gerek miktar gerekse çeşitli sınıflandırmalar açısından devasa bir veri havuzu oluşturmaktadır. Nüfusunun %48,7’si kadın, %51,3’ü erkek olan; yine toplam nüfusunun %59,7’si şehirlerde yaşayan Çin halkı hem büyük nüfus kapasitesi hem de dengeli şehirleşen/kırsal nüfus oranıyla nüfusunu materyal, bilim ve teknoloji kapsamında etkin bir üretim kaynağı olarak kullanabilmektedir. Çin tarzı sosyalist ekonomisi ve toplumsal değerler kapsamında hayatın pek çok alanında cinsiyet eşitliğinin gözlemlenebileceği Çin’de, kadın ya da erkek fark etmeksizin genç nüfusun (10-24 yaş arası) incelenmesi ise günümüz Çin’inin mevcut yükselen gücünü değerlendirebilmemiz açısından önemli bir değerlendirmeyi ortaya çıkaracaktır.

Çin nüfusunun %17’lik dilimini oluşturan genç nüfus (10-24 yaş aralığı) 241.440.000 kişi ile büyük bir dinamizmi sembolize etmektedir (UNICEF, 2019). Nüfus dağılımına paralel bir şekilde 110.000.000’a yakın genç kadın nüfusa sahip olan Çin, 130.000.000’un üzerinde genç erkek nüfusa sahiptir. 2015 yılında yayınlanan BM verilerine göre 15-24 yaş arası Çinli gençlerde evlenme oranı %11,5 ile 20.180.000 kişi ile hesaplanırken genç nüfusun büyük bölümünün zorunlu eğitim ve iş hayatında bekar olarak bulunduğu söyleyebiliriz. Yine aynı rapora göre hayatında hiçbir eğitim kurumuna gitmemiş Çinli genç sayısı ise 756.000 kadardır. Genç nüfusun en az 55.000.000’u ise en az üniversite seviyesinde eğitim almaktadır. 15-24 yaş arası gençlerde en az 65.640.000 kişi herhangi bir işte çalışırken, bunlardan en az 56.000 kişisi Çin Komünist Partisi ve partiye ilişkin kurumlarda görev almaktadır. Bu önemli rakamlardan da anlaşılacağı üzere nicelik ve nitelik açısından güçlü değerlere sahip Çin gençliğinin mevcut durumunu ve Çin sosyalizmi altında örgütlenmelerini incelemek; Çin’i

daha yakından tanımak ve Çin'in gelecekteki politikalarına ilişkin senaryoları anlamlandırmakta büyük bir fayda sağlayacaktır. Çin gençliğinin mevcut durumunu ve Çin hükümetinin gençlik politikalarını değerlendirmek için yapacağımız incelemeleri üç ana başlık altında sınıflandırabiliriz. Eğitim, siyasal katılım ve sosyal yaşamın Çin gençliği açısından ele alınması Çin gençliği hakkında kapsayıcı bir fikre sahip olmamıza yardımcı olacaktır.

Çin Gençliği ve Eğitim

Çin gençliğinin temel özelliklerini tasvir edebilmemiz ve ÇHC hükümetinin gençlik politikaları daha yakından değerlendirebilmemiz için öncelikle 15-25 yaş arası gençliğin temel uğraşlarının başında gelen eğitim-öğretim sürecini ele alalım doğru olacaktır. Çin'de anaokulundan üniversite eğitimine kadar geniş bir okullaşma ağı bulunmaktadır (Tanrısevdi & Kıral, 2018). Bu ağ anaokulu, ilköğretim, ortaöğretim ve lise seviyesinde eğitim alan yaklaşık 250 milyon öğrenci, 15 milyon öğretmen ve 844.504 eğitim kurumunu kapsamakla birlikte 18-24 yaş aralığına hitap edecek olan 2.663 yükseköğretim kurumunu da bu ağa dahil edebiliriz (National Bureau of Statistics of China, 2019). Gerek 1949-1979 dönemindeki kalkınma hamleleri gerekse 1979'den sonraki dışa açılım sürecinde iş gücünün Çin ekonomisindeki yeri pek çok faktöre göre daha önemli olmuştur. Genç ve çalışan nüfusun üretimdeki etkisi ülke ihtiyaçları doğrultusunda vazgeçilmez bir etmen olsa da özellikle 1980'lerden itibaren Çinli gençlerin eğitim fırsatlarına erişimini garanti altına almak için pek çok yasa yürürlüğe konulmuştur. Zorunlu eğitim kanunu, milli eğitim kanunu, öğretmenlik kanunu, mesleki eğitim kanunu ve yüksek öğretim kanunu gibi yasalarla Çinli gençlerin nitelikli iş gücüne olan katılımına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Xi, 2003). Çin eğitim sisteminin Çinli gençlere vermek istediği manevi değerleri ve eğitim sisteminin kalıplarını şu şekilde özetleyebiliriz: 1995 yılında Çin Eğitim Sistemine ilişkin yasal değişikliklerde eğitimi Çin halkının ahlaki, fiziksel ve entelektüel gelişimi açısından temel bir araç olduğu benimsenmiştir. Marksizm ekseninde ve Mao Zedong öncülüğünde ortaya konulan Çin Sosyalizmi yine bu eğitim sisteminin öncül yapı taşıdır (Tanrısevdi & Kıral, 2018, s. 225). Çin tipi sosyalist değerlere ve bireyin eğitim hayatından sonra toplum içinde bulunacağı pozisyonun, moral değerler çerçevesinde, belirlenmesi odaklı uygulanan eğitim sistemi, Çinli gençleri ideolojik normlar çerçevesinde "model birey" olarak yetiştirmeyi amaçlamaktadır.

Çinli gençler, zorlu bir süreçle, 6 yılı ilköğretim 3 yılı da ortaöğretim olmak üzere toplam 9 yıl süren zorunlu eğitimin ardından 3 yıllık lise eğitimi, lise bitirme sınavı ve üniversiteye giriş sınavlarının ardından yükseköğretim kurumlarına devam edebilme hakkına sahip olmaktadır. Çin'de genel ve meslek lisesi olmak üzere 2 lise tipi bulunmakla birlikte meslek liseleri kendi arasında da farklı kategorilere ayrılabilir. Üniversiteler ise liselerde olduğu gibi iki kategoriye ayrılmışlardır. Bunlar 4 veya 5 yıllık eğitim döneminde lisans eğitimi veren üniversiteler ve 3 yılda diploma/sertifika eğitimi sağlayan yüksek okullardır. Genç nüfus ve öğrenci sayısı ile doğru orantılı olarak Çin'de bulunan eğitim kurumlarının fazlalığı göze çarparken bu kurumların nüfusa göre dağılımını da göz önünde bulundurduğumuzda fayda vardır. Örneğin; toplamda 2663 adet üniversite ve dengi kuruma sahip olan Çin'de 550.000 kişiye 1 yükseköğretim kurumu düşmektedir (National Bureau of Statistics of China, 2019). Bu durum Hindistan ve ABD gibi bölgesel ve küresel ölçekte rekabette olunan ülkelere göre daha azdır (Statista (a), 2020). 2.663 kurum; üniversite ve dengi okullar kategorisinde yer alırken bu kurumların bazılarının da içinde bulunduğu 815 enstitü ise sadece yüksek lisans, doktora ve doktora sonrası eğitim/araştırma üzerine odaklanmıştır. Yüksek öğretim kurumlarının neredeyse 1/3'üne tekabül eden bu rakam ileri teknoloji ve bilimsel uzmanlık alanında oldukça değerli bir veriye tekabül etmektedir. Çinli gençlerin eğitimdeki istikrarını ise aşağıdaki verilerle açıklamamız mümkündür. 2018-2019 eğitim yılı itibarıyla Çin'de lise ve dengi okullardan mezun öğrenci sayısı 26.532.791'dir. Lisans ve ön lisans programlarından mezun olan öğrenci sayısı 7.533.087'dir. 604.368 öğrenci ise yine aynı eğitim dönemi itibarıyla yüksek lisans ve doktora programlarını tamamlamıştır (National Bureau of Statistics of China, 2019).

Çin'deki gençlerin eğitim hayatlarına daha iyi standartlar altında devam etmelerini sağlamak için ÇKP tarafından son 10 yılda finansman ve organizasyon açısından yeni bir stratejik plan devreye

sokulmuştur (Tanrısevdi & Kıral, 2018). Bu plan neticesinde Çin hükümeti, 2007 yılında üniversite çağına gelen gençlerin %20'lerde olan üniversiteye devam etme oranını 2017 itibariyle %50'lere kadar yükseltmeyi başarmıştır. Çinli gençlerin eğitimde fırsat eşitliğine kavuşması ve nitelikli iş gücüne katkı yapabilmemesinin kurumların sayıca artırılmasının yanı sıra iki önemli dinamiğin de etkisi büyüktür. Gençlerin eğitim hayatlarını devamına yönelik finansal ve maddi teşviklerin verilmesi, eğitim kurumlarına ayrılan bütçenin merkezi yönetimden alınıp bölgesel yönetimlere devredilmesi, eğitime olan talebi arttırmıştır. Her vilayet ve şehir kendi içinde ihtiyaç olan eğitim kurumlarının finanse edilmesinden öncelikli olarak sorumludur ve bu sorumluluk çerçevesince her bölge kendi üretim ve ihtiyaç hiyerarşisine göre akademik alanda da uzmanlaşabilmektedir. Buna ek olarak Çin'deki özel okullaşmanın da yıllar geçtikçe artması, toplumun eğitim ihtiyacındaki çeşitlilik talebine de bir nebze olsun cevap vermiştir. İlköğretimden üniversite seviyesine kadar özel okulların etkinliği gün geçtikçe artsa da merkezi bir sistemin eğitim ajandasını denetliyor olduğu gerçeğini de vurgulamak yanlış olmayacaktır (Tanrısevdi & Kıral, 2018).

Çin gençliğinin, Çin ana karasında, eğitim sistemi içerisindeki devamlılığının yıllar geçtikçe artmış olduğu sayısal veriler ile ortadadır. Peki bu eğitim sistemi, Çin'in dünyaya açılan ekonomisi gibi küresel bir etkileşim ağına dönüşebilmiş midir? Bu soruya iki yönlü bir şekilde "evet" demek mümkündür. Çin, kendi gençlerini ülke dışında eğitim almaya teşvik ederken aynı zamanda yurtdışından pek çok eğitim kurumları ile Çin ana karası üzerinde eğitim iş birliği başlatmayı, akademik program oluşturmayı ve hatta kampüsler açmayı başarmıştır (Xiao, 2018). Deng Şiaoping'in liderliğinde 1978 yılında başlayan dışa açılım politikası neticesinde yurtdışına öğrenci göndermeye başlayan Çin devleti 50 yılı aşkın süredir yetenekli Çinli gençlerin akademik anlamda uluslararası kalite düzeyine ulaşması için yoğun mesai sarf etmiştir. Örneğin; 1978 yılında yurtdışında lisansüstü eğitim alan Çinli öğrenci sayısı 860, Çin'e geri dönen öğrenci sayısı 248 iken bu rakamlar 2018 yılı itibariyle 662.100'e, 519.400 şeklinde olmuştur. (National Bureau of Statistics of China, 2019). Bu sayılardaki ciddi artış Çinli gençlerin dünyanın eğitim ve teknoloji alanlarındaki entegrasyon seviyelerini ve bu etkileşimi kendi ülkelerine taşıma beceresini göstermektedir. Öğrencilerin uluslararası düzeyde eğitim alması ve öğrenci hareketliliğinin yanı sıra Çinli gençlerin uluslararası eğitim standartlarına ulaşmasındaki bir diğer önemli faktör ise uluslararası yüksek öğretim kurumlarının Çin'de şubeleşmesi olarak gösterilebilir (Feng, 2018). Aralarında İsrail, Almanya, İngiltere, Fransa, ABD, Güney Kora, Japonya gibi ülkelerin menşesinde pek çok eğitim kurumu ile 894 ortak akademik program ve 66 ortak enstitü kurulmuştur. ABD, İsrail ve İngiltere'den bazı üniversiteler ise, münferit olarak, Çin'de eğitim kampüsleri kurmuşlardır (Xiao, 2018, Yeniacun, 2020).

Çin gençliğinin, özellikle de 10-23 yaş arasında kalan dilimin, en büyük uğraşlarından birisi eğitim-öğretim faaliyetleridir. ÇKP yönetiminin eğitim konusunda Çin gençliğini dünya standartlarında bir eğitim sistemine kavuşturma çabası kısa ve orta vadeli planlarla sürekli güncellenirken, ekonomik büyüme sebebiyle dünyadaki pek çok öncü eğitim kurumunun Çin'e olan ilgisini de körüklemektedir. Uzun yıllar "tek çocuk politikası" ile çocuk yetiştirmeye alışmış Çinli aileler ise kendi çocuklarının en iyi şekilde eğitim alması için etkili bir talep havuzunu oluşturmaktadırlar (Pletcher, 2020). Çinli gençlerin Çin'deki yaşamlarını incelemeye eğitimden başlanması Çin sosyalizminin, ideolojik devamlılığının sağlanmasını kavramak açısından da önemlidir. Çin devleti eğitim imkanlarının artırılmasına paralel olarak, eğitim sistemi içerisine hem Çinli öğrenciler için hem de yurtdışından gelen öğrenciler için ideolojik müfredatlar yerleştirmiştir. Böylelikle eğitim sistemi her ne kadar enternasyonal bir çizgide tutulmaya çalışılsa da devlet, ideolojik normları eğitim sistemi içerisine entegre etmeyi başarmıştır. Bu entegrasyon ilkokuldan başlayıp doktora seviyesine kadar azalarak da olsa devam etmektedir. Çinli gençler arasında, her ne kadar yer yer parti yönetim uygulamaları eleştirilse de azalmayan Çin milliyetçiliğini ise eğitim sistemi içerisindeki devlet kontrolü ve ideolojik eğitimle sağlandığını söylememiz yanlış olmayacaktır.

Çin Gençliği ve Siyaset

Çin gençliği dönem dönem muhalif seslerin yükseldiği ve taraftar toplayabildiği seviyede dünyaya entegre bir yapıda olsa da Çin'in geleceğini tayin etme adına niceliksel ve niteliksel bir baskı grubu olarak değerlendirilebilir. Konfüçyanizm'e dayalı kadim Çin geleneğinde bilgi ve erdem zahmetli süreçlerin sonunda elde edilen değerli hasletler olarak kabul görse de modern Çin tarihinin gençliğin dinamizmine, iş gücüne ve teknik bakımdan ilerlemeye yoğun bir biçimde vurgu yaptığını söyleyebiliriz. Her yıl gençlik bayramı olarak kutlanan 4 Mayıs 1919 tarihi gençlik hareketi Çin'in emperyalizme karşı başkaldırı ve bağımsızlık sürecinin miladı olarak kabul görmektedir. Çin gençliğinin 1. Dünya Savaşı sonundaki galip güçlerin dünyayı paylaşma projelerine karşı başlayan 4 Mayıs hareketi (Encyclopædia Britannica, 2019) gerek Çin gençliği gerekse Çin hükümeti tarafından çoğu zaman atıfta bulunulan bir milattır. Günümüz ÇKP politikalarının gençliğe akseden izdüşümünde ise 4 Mayıs'ın vizyonun ortaya konulmak istediğini söylememiz yanlış olmayacaktır.

Çin gençliğinin siyasete olan ilgisi ve ülke yönetimine eleştirel/destekler nitelikte katkı yapma arzusu yüksek bir seviyede olduğu söylenebilir. Pek tabii, popüler kültürün evrensel anlamda gençler üzerindeki tesiri ve apolitikleşme oranları küresel ölçekte arttığı yadsınamaz bir gerçeklikken Çin'de elde edilen verilerden yola çıkacak olursak gençliğin siyasi organizma ile olan bağı nicelik anlamında güçlüdür. Her ne kadar batılı ülkelere nazaran ülkenin yönetim kademesinde genç isimlere rastlamamız pek mümkün olmasa da 2018 yılı itibarıyla Çin Komünist Partisi'nin 90 milyonu aşan üye sayısının 22,12 milyonu siyaseten genç sayılabilecek 35 yaş altı kişilerden oluşmaktadır (Statista, 2019). Buna ek olarak, Çin gençlerinin ÇKP yönetimi altında ve Çin sosyalizminin kendilerine vermiş oldukları değerlere olan bağlılıklarına da değinmemiz gerekmektedir. Çin gençlerinin, ÇKP değerleri ile uyumluluğu kendilerini siyasal çevrelerde daha rahat ifade edebilmelerine olanak sağlamaktadır. Ayrıca gençliğin siyasal kurumlara olan müdahil olma arzusu yine devletin koymuş olduğu temel değerleri benimsemesi doğrultusunda artmaktadır. Gençlik ve hükümet politikalarına karşı tavrı değerlendirmek için 4 Mayıs'ın yıl dönümünde Global Times'da yayınlanan bir yazıda yer verilen iki ankete göz atmamız yerinde olacaktır (Wang, 2020). Geçtiğimiz Nisan ayında Youth Daily China adlı gazete tarafından yapılan ve 18-35 yaş aralığındaki 8.212 gencin katıldığı bir ankette, ankete katılanların %98'i Çinli olmakla gurur duyduklarını belirtmişlerdir. 2015-2017 yılları arasında Fudan ve Shanghai Open üniversiteleri tarafından yapılan bir diğer ankette ise 13.074 gencin %63'ü hükümetlerine güvendiklerini belirtmişlerdir. Katılımcı üniversite öğrencilerinin %71,3'ü hükümetin politikalarına bağlı kalmanın milli ilerleme için önemli olduğunu savunurken %82,5'i ülkenin mevcut refahının bireysel yaşam standartlarını arttırdığı yönünde beyanda bulunmuştur. Ayrıca ankete katılan öğrencilere 2012 senesinde ÇKP milli kongresinde deklare edilen Çin sosyalizminin hangi temel değerinin (China Daily, 2017) daha önemli olduğu sorulduğunda "refah" ilk sırayı almıştır. Sırasıyla "medeniyet" ve "uyum" ikinci ve üçüncü basamakta yer alırken "özgürlük" ve "demokrasi" gibi değerler daha alt sıralarda yer almıştır. Nitekim, başka araştırma ve anketlerin farklı sonuçlara ulaşabileceği düşünülse de gençlerin hükümet politikalarına genel itibarıyla yine parti bünyesinde yer alarak katkı sunduğunu ya da muhalif olduğunu gözlemleyebiliriz. 1989 yılında Tiananmen meydanındaki öğrencilerin protestolarının kanlı bir şekilde bastırılmasının ardından (Encyclopædia Britannica, 2020) geçtiğimiz 30 yıl içerisinde Çin gençliğinin kendi sorunlarına ve devlet politikalarının iyileştirilmesine ÇKP çatısı altında ya da akademik kurumlar üzerinden çözüm aradığını söyleyebiliriz.

Gençler Çin'in yönetiminde söz sahibi olmak için ÇKP'yi yegâne siyaset mercii olarak görüyor olsa da ÇKP'nin, hükümetteki bakanlıkların ya da kurumların gençlerle ilgili üst politika belirleyicisi bir hükümet organı bulunmamaktadır. Bunun yerine Çin Komünist Partisi'nin bir alt organı düzeyinde Çin gençliğini ilgilendiren devlet politikalarını belirleyecek olan Çin Komünist Gençlik Birliği (中共团委) bulunmaktadır. 1920 yılından beri faaliyetlerini sürdüren bu birlik 14-28 yaş arası gençlerin sosyalizm çerçevesinde eğitimleri ve ülke ihtiyaçlarını karşılayabilecek potansiyele ulaşmalarını sağlamaktır. 100 milyonun üzerindeki üye sayısı ile büyük bir etkileşim ağı oluşturan

ÇKGB, eğitimlerine devam eden ya da zorunlu eğitim sürecinden sonra çalışma hayatına atılan gençlerin ortak bir politik amaç altında kaynaşmasını sağlama amacı gütmektedir (Ngan-Pun, Sek-Yum, & Fang, 2011).

Köklü tarihine rağmen hem işlevsellik hem de ÇKP nezdinde meşruiyeti 1990'lardan sonra yükselen ÇKGB ülke gençliği adına neredeyse en önemli karar alıcı konuma gelmiştir. 2008 yılındaki 16. ÇKGB Büyük Kongresi itibarıyla 200'den fazla yasa ve düzenleme içeriği ile ilgili kurumlara sunulmuş ve yürürlüğe girmesi sağlanmıştır (Ngan-Pun, Sek-Yum, & Fang, 2011). Bu yasa ve düzenlemeler eğitim, istihdam, evlilik, adli suçlar ve kültürel aktiviteler gibi çeşitli alanlarda sadece gençlerin haklarını, sorumluluk ve ödevlerini içermektedir.

ÇKGB, her ne kadar gençlerle ilgili meselleri kapsamlı bir şekilde ele alsada bunun sistematik ve daha önceden dizayn edilmiş bir vizyon belgesi üzerinden yapılmadığını belirtmemiz gerekir. Birlik, Komünist Parti'ye ideolojik olarak bağlı olmakla birlikte düzenlemeleri partinin aldığı kararlar ekseninde ortaya koyabilmektedir. Komünist Parti liderliğine bağlı olan birliğin vizyonu parti liderlerinin yapmış oldukları konuşmalar, almış oldukları karar ve onların gelecek tasavvuru üzerinden şekillenmektedir. Kuruluşundan günümüze lider etkisinin hayatının her alanında hissedildiği ÇHC'de gençlerin gelecekle ilgili konularda da liderlerin ve parti vizyonunun etkisi oldukça büyüktür (Ngai, Cheung, & Li, 2001). Öte yandan ÇKGB ise ÇKP'nin aynı zamanda gelecek nesil kadrolarını temsil etmektedir. Parti ve birlik arasındaki uyum Çin yönetimi için bugün ve gelecek arasındaki uyumu temsil eder. ÇKP'de önemli yere gelen pek çok siyasetçi daha önceden ÇKGB üyesidirler. Birlik gençlik politikalarında Çin hükümetine yardımcı olurken aynı zamanda gençler için yönetim, organizasyon ve karar alma süreçleri açısından büyük bir tecrübe kaynağı oluşturur. Her beş yılda bir toplanan milli komite ÇKGB icra kurulunu seçerek bir sonraki beş yılın gençlik politikasının belirlenmesinde ÇKP'ye yardımcı olacak icra heyetini göreve getirir. Böylelikle ülke yönetiminin bir nevi genç modellemesi tesis edilmiş olur.

Sosyal Yaşam ve Çin Gençliği

Ekonomik kalkınmanın, sanayileşmenin ve kırsaldan kente göçün hızlı bir ivme kazandığı 80'ler ve 90'larda dünyaya gelen Çin gençliği hemen hemen her ülkede olduğu gibi geçmiş ve günümüzün sentezini önceki kuşaklarının da yardımıyla yapabilirken 2000'lerde büyümeye başlayan Çinli gençler küreselleşmenin ve teknolojik gelişmelerin etkisi altında kalmışlardır. Menşei ne olursa olsun dünyadaki pek çok yeniliğin üretim merkezi olan ya da muadiline sahip olan Çin'in yeni neslinin yaşam tarzı baş döndürücü bir hızla evirilmektedir. Kalabalık şehir yaşantısı, ulaşım imkanlarının çeşitlenmesi ve hızlanması, uluslararası firmaların binlerce şube ile Çin pazarına girmesi, yurtdışında eğitim imkanlarının ve turizm hareketliliğinin artması gibi başlıca sebepler Çin gençlerini dünyadaki yaşlılarına benzeten öğelerdir. Uluslararası kabul görmüş bir trendi ya da bir teknolojiyi Çin'de uygulamak ise özellikle yönetim otoritesi tarafından "Çin karakteristiğinin" eklenmesini zorunlu kılmaktadır (China Daily, 2017).

Uluslararası restoranların yemek çeşnilerinden tutalım da ABD menşei süpermarketlerin ürün reyonlarındaki yerel ürünlerin dominasyonuna kadar pek çok örneği ve gençlerin tüketim alışkanlarını bu minvalde değerlendirebilirken, Dünya genelinde özellikle gençlerin en çok kullandığı sosyal medya devriminin Çin yönetimi tarafından nasıl "Çin Karakteristiği" şeklinde topluma sunulduğu konusu gençlerin sosyal medya üzerinden sosyal hayatta erişilebilirliklerini anlamaya yardımcı olacaktır. Dünya genelinde kullanılan başlıca sosyal medya platformları olan Twitter, Facebook, Instagram, Youtube, Google vb. Çin hükümeti tarafından erişime kapatılmıştır. Sınırlı sayıda VPN uygulaması vasıtası ile düşük hızda bağlanılabilen bu sosyal medya uygulamaları zaman içerisinde yerini Çin menşei platformlara bırakmıştır. WeChat, Youku, Qzone, Sina Weibo, Tudou, Tencent Weibo ve Renren gibi uygulamalar hem gençler hem de Çin toplumu tarafından büyük bir sıklıkla kullanılmaktadır. Uluslararası sosyal medya platformlarına uygulanan kısıtlama ve sansür ideolojik anlamda Çin hükümetinin güvenlik tabanlı politikaları içerisinde yer almakla birlikte de dünyadaki

sosyal medya pazarında çoğunluğa yakını ABD menşeli olan şirketlerin pazar paylarının düşürülmesi hedeflenmektedir (Kalaman, Kaya, & Kaya, 2018).

Yaşam stilleri, kullanım alışkanlıkları ve gündelik uğraşları batılı pek çok ülkeden farksız hale gelen Çin gençliği, küresel trendlerin takibi, hükümet kontrolünde de olsa bu trendlerin yerele uygulanmasının talepkârı olmaktadır. Çin'in pek çok şehrinde okuldan sonra etüde kalan, spor ve sanat faaliyetlerini programlayan, yurtdışında lisansüstü eğitim ya da staj olanaklarını araştıran Çin gençlik profilinin yanı sıra, Batılı moda devlerinin ürünlerini almak için uğraşan, ABD menşeli kahve firmalarının çalışma salonlarını bilgisayarlarıyla dolduran ve eğlence mekanlarında vakit geçirmekten hoşlanan profilde gençleri de görmek oldukça mümkündür. Bir diğer ayırım da çalışan ve okuyan gençlik arasında olsa da Çin gençliğinin yaşam standartlarının iyileştirilmesi ortak noktasında buluştuğunu söyleyebiliriz. Çin gençliğinin çalışan kısmının yükselen ekonomik hedefler ve şirket beklentileri arasında öncelikli sorununun geçim derdi olduğu bir gerçektir. Fakat yapılan araştırmalarda hem çalışan hem de öğrenim gören gençlerin hayatı kolaylaştıran ve lüks tüketim ürünlerine karşı olan talebinin arttığı yönündedir (Duveau & Dumenil, 2018). 1980 sonrası doğan neslin ülkedeki lüks tüketim mallarının %20'den fazlasını satın alması ise gençlerin yaşam tarzları üzerindeki küresel etkinin bir diğer boyutu olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Çin gençliği, ÇKP'nin kontrol ve kılavuzluğu ile oluşturulan modern bir eğitim sisteminden geçirilerek ülkenin üretim ekonomisi tabanlı ihtiyaçlarına cevap vermek ve ideolojik anlamda Çin sosyalizmine bağlı kalacak şekilde yetiştirilmektedir. Sosyal medya platformlarından, siyasal argümanlara kadar pek çok sahada üzerlerinde bir kontrol mekanizması bulunsa da uluslararası kamuoyu ve küresel gelişmelerden kopuk yahut mahrum edilmiş olduklarını söyleyemeyiz. Çin hükümeti kendi açısından zararlı gördüğü gelişmeleri dönüştürerek gençlere vermeyi tercih etse de bu dönüşümler sonrası ortaya çıkan ürünleri de bir ihraç avantajına dönüştürebilmektedir. Örneğin; Whatsapp uygulamasının muadili olarak ortaya çıkan ve daha sonra bünyesinde temassız ödeme uygulamalarından tutun da otel, uçak, tren ve hatta paylaşımlı bisiklet uygulamalarını birleştiren WeChat' in kullanılma alanı Çin sınırları dışına çıkmıştır (Statista (b), 2020). Bu uygulama sayesinde Güney Kore, Japonya, Türkiye ve ABD gibi pek çok ülkede mobil ödeme yapabilmemiz mümkündür. Böylelikle gençlerin ideolojik tabanlarını koruma adına getirilen kısıtlamaların ekonomik geri dönüşleri görülebilmektedir.

Öte yandan, Çin gençliğinin yeniliklere açık olduğu kadar lüks tüketimin artmasıyla bireysel bir yaşam tarzını benimsemeye başladığını da söyleyebiliriz. Bilhassa büyük şehirlerdeki yaşam pahalılığı gençleri daha minimal mekanlarda daha yalnız yaşamaya itmektir. Bununla birlikte bireyselliğin artmasına karşın ulusal bilinçten de kopmadıklarını gözlemlemekteyiz. Gerek yurtdışında eğitim almış olsun gerekse refah seviyesi yüksek bir işte çalışıyor olsun Çinli gençleri bir önceki jenerasyonu ile ortak paydada buluşturan özelliklerden birisi de ulusal değerlerine bağlılıklarıdır. İdeolojik olarak gençlerin bu devlete bağlılıklarını göstermeleri için eğitim sürecini başarıyla tamamlamaları bile başlı başına kendi devletlerine bağlılığın göstergesidir. İdeolojik anlamda devlete bağlılık olmadan akademik anlamda hiçbir genç rüştünü ispat etmiş sayılamaz.

Çin gençliği yaşam tarzları, eğitim süreçleri ve siyasette yer alma çabaları ile modern dünyadaki örnekleriyle tıpa tıp benzerlik göstermemektedir. Fakat bu onların dış dünyadan habersiz ya da kendi yönetimlerinden başka sistemlere özendikleri anlamına da gelmemektedir. Çin gençliği büyük bir dönüşüm ve devletin geleceğini kontrol kapasitesine sahip olduğu için ÇKP, reformları ve düzenlemeleri gençliğin küresel çapta olan taleplerini maksimum seviyede ülkeye entegre ederek karşılamaya çalışmaktadır. Gençlerin taleplerinin sosyal gerçekliğe uyarlanmadığı durumlarda sistemin de zorlanacağı göz önünde bulduğunda Çin gençliği, Çin hükümeti için incelikle ve kırmadan işlemesi gereken bir madendir.

Kaynaklar

China Daily, (2017, Ekim 12). Core Socialist Values. **China Daily**: https://www.chinadaily.com.cn/china/19thcpcnationalcongress/2017/10/12/content_33160115.htm.

DUVEAU, J., & DUMENIL, S, (2018, 3 12). **These 8 Qualities Define Chinese Youths**, Jing Daily: <https://jingdaily.com/chinese-youths>.

Encyclopædia Britannica, (2019, 2 14). May Fourth Movement, **Encyclopædia Britannica**: <https://www.britannica.com/event/May-Fourth-Movement>.

Encyclopædia Britannica, (2020, Mayıs 15). Tiananmen Square incident. **Encyclopædia Britannica**: <https://www.britannica.com/event/Tiananmen-Square-incident>.

FENG, E, (2018, Temmuz 18). China closes a fifth of foreign university partnerships. **Financial Times**: <https://www.ft.com/content/794b77e8-8976-11e8-bf9e-8771d5404543>.

KALAMAN, S., KAYA, E., & KAYA, Ü, (2018). “Çin Halk Cumhuriyeti’nde Yeni Medya Uygulamaları: Nitel Bir Araştırma”, **AJIT-e: Bilişim Teknolojileri**, 9, 101-122.

National Bureau of Statistics of China, (2019). Population and It’s Composition, Beijing: National Bureau of Statistics of China.

NGAI, N., CHEUNG, C., & LI, C, (2001). China’s Youth Policy Formulation and Youth Participation, **Children and Youth Services Review**, 23(8), 651-669.

NGAN-PUN, N., SEK-YUM, N., & FANG, W, (2011). Revisiting China’s Youth Policy, Youthpolicy.org:https://www.youthpolicy.org/national/China_2011_Youth_Policy_Situation_Article.pdf.

PLETCHER, K, (2020, 5 12). One-child policy, Retrieved from Encyclopædia Britannica: <https://www.britannica.com/topic/one-child-policy>.

STATISTA (a), (2020, Ocak). Estimated number of universities worldwide as of January 2020, by country. Statista.com: <https://www.statista.com/statistics/918403/number-of-universities-worldwide-by-country>.

STATISTA (b), (2020, 5). Number of monthly active WeChat users from 2nd quarter 2011 to 1st quarter 2020. Statista.com: <https://www.statista.com/statistics/255778/number-of-active-wechat-messenger-accounts>.

STATISTA, (2019, Haziran). Number of Chinese Communist Party (CCP) members in China from 2013 to 2018, by age. Statista.com: <https://www.statista.com/statistics/249987/number-of-chinese-communist-party-ccp-members-in-china-by-age>.

TANRISEVDİ, F., & KIRAL, B, (2018). “Çin ve Türk Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırılması”, **Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi**, 6 (3), 223-240.

UNICEF, (2019). The Youth Population in China (2018), **UNICEF**.

United Nations Population Fund, (2020). World Population Dashboard: China. New York: UN.

WANG, W, (2020, 5 11). Wake up world: Chinese youth wave coming. Global Times: <https://www.globaltimes.cn/content/1188030.shtml>.

XI , J, (2003). Developing Innovative Children and Youth Need Strategies with Chinese Characteristics, L. S. Li içinde, **Youth Affairs and Youth Policy Research Reports**, (s. 1-8). Tianjin: Tianjin Social Science Faculty Press.

XIAO, L, (2018, Ağustos 14). Transnational Education: Sino-Foreign Cooperative Universities in China, World Education News and Reviews : <https://wenr.wes.org/2018/08/sino-foreign-cooperative-universities>.

YENİACUN, S, (2020, Şubat 8). Israel set to increase its soft power in China, **Anadolu Agency**: <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-israel-set-to-increase-its-soft-power-in-china/1728042>.

ÜLKE TANITIMI
COUNTRY PRESENTATION

AZERBAIJAN CUMHURİYETİ*

Republic of Azerbaijan

Hazırlayan: Murteza HASANOĞLU**

* DOI: 10.34189/asyam.4.2.007

** Doç. Dr., Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Başkanlığına Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi Öğretim Üyesi,
m.hasanoglu@yahoo.com.tr

GENEL BİLGİLER

Resmi Adı	Azerbaycan Cumhuriyeti
Yönetim Şekli	Cumhuriyet
Nüfus	10 220 000
Dil	Azeri Türkçesi
Din	İslam
Başkent	Bakü
Yüzölçümü	86 600 km ²
Başlıca Şehirleri	Bakü, Sumgayt, Gence, Nahcivan, Mingeçevir, Şeki, Guba, Lenkeran, Şirvan
Cumhurbaşkanı	İlham Aliyev
Başbakan	Ali Asadov
Para Birimi	Manat

Üyesi Olduğu Başlıca Uluslararası Kuruluşlar: ADB, BSEC, CE, CICA, CIS, EAPC, EBRD, ECO, FAO, GCTU, GUAM, IAEA, IBRD, ICAO, ICRM, IDA, IDB, IFAD, IFC, IFRCs, ILO, IMF, IMO, Interpol, IOC, IOM, IPU, ISO, ITSO, ITU, ITUC, MIGA, NAM (gözlemci), OAS (gözlemci), OIC, OPCW, OSCE, PFP, SECI (gözlemci), UN, UNCTAD, UNESCO, UNIDO, UNWTO, UPU, WCO, WFTU, WHO, WIPO, WMO, WTO (gözlemci).

Avrasya'nın merkezinde yer alan Kafkasya ve Orta Asya bölgeleri Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte başlayan yeni dönemde jeopolitik konumu ve doğal kaynakları ile tüm dünyanın dikkatini çekmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Kafkasların geçiş noktası üzerinde, Büyük Kafkaslar ile Küçük Kafkaslar arasında yer almaktadır. Bölgenin en önemli özelliği tarihi geçit ve ticaret yolları üzerinde bulunmasıdır. Kuzeyinde Gürcistan ile Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, güneyinde İran İslam Cumhuriyeti, batısında Ermenistan ve Türkiye Cumhuriyeti (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile 11 km uzunluğunda ortak sınırı bulunmaktadır), doğusunda ise Hazar Denizi yer almaktadır.

86.600 km²'lik toplam araziye (%11,5 orman, %1,6 su havzası, %50 tarıma elverişli topraklardır ki, bunun %27'si otlaklar ve %36,9 diğer topraklardır) sahip olan Azerbaycan 44-52 doğu meridyenleri ve 38-42 kuzey paralelleri üzerinde yerleşmektedir. Bakü'den Kuzey Kutba olan mesafe 5.550 km ve Ekvatora olan mesafe ise 4.440 km'dir. Dünyada en büyük göl olan Hazar Denizi 400.000 km² büyüklüğünde olup, en derin yeri 1.025 metredir.

Yaklaşık arazi yapısının %50'si dağlık olan bölgede deniz seviyesinden 3.000 metreye kadar yüksek olan sahalar ve %1'ini ise 3.000 metreden yüksek olan sahalar kaplamaktadır. Azerbaycan'ın ortalama deniz seviyesinden yüksekliği 657 metredir. Dağlık arazi Büyük Kafkas, Küçük Kafkas ve Talış Dağlarından oluşur. Kür-Aras ovası en büyük düzlüktür. En düşük rakım (Hazar Denizi) -28 m ve en yüksek nokta (Bazardüzü Dağı) +4.466 m'dir.

Dünyadaki 11 iklim çeşidinin dokuzuna sahip olan Azerbaycan'ın iklimini Büyük Kafkas dağlarının kuzeyden gelen soğuk hava kütleleri, Küçük Kafkas dağlarının güneyden gelen sıcak tropik hava akımları ve Hazar Denizi etkilemektedir.

Azerbaycan dünyanın çok değişik iklim tiplerine sahip ülkelerden biridir. Doğu ve orta kısımları alçak ve düzlük olduğu için, kışları ılık, yazları çok sıcak geçer. Güney doğu kısmı ise nemli

subtropikal iklime sahiptir. Bölgeye düşen yıllık yağış miktarı 1.200-1.400 mm.dir. Diğer bölgeler ise, kurak ve yarı kurak görünüme sahiptir. Tarımsal faaliyetlerin çoğu Kür ve Aras nehirleri civarında yapılmaktadır.

Azerbaycan, doğal güzellikleri ve çok sayıda tarihi yapıya sahip olmasıyla tanınıyor. Ülke, son dönemde Rusya, Avrupa ve özellikle Körfez ülkelerinden gelen turistleri ağırlıyor.

Azerbaycan, tarihi ve çağdaş yapıları iç içe barındıran başkenti Bakü, her adımda geçmişin izlerini taşıyan doğal güzelliklere sahip Gence, Şeki, Guba ve Lenkeran gibi illeri, geleneksel müziği, sanata ve sanataya verdiği değer, Kafkasya ve Türk mutfağının harmanlandığı yemek kültürü ile turizm potansiyeli yüksek ülkeler arasında gösteriliyor. Dolayısıyla bu bölgedeki ülkelerin gelişmeleri ve sistemsel dönüşümleri de dünya devletleri tarafından yakından takip edilmektedir. Bu bölgede yer alan devletler gelişmiş dünya devletlerini de örnek alarak toplumsal dinamiklerine göre yönetsel ve sistemsel yapılarını yeni şartlara göre dönüştürmektedirler. Bu coğrafyada bulunan ve önemli bir bölgesel aktör olan Azerbaycan da bağımsızlığını kazandıktan sonra diğer alanlarda olduğu gibi kamu yönetimi alanında da dönüşümler yaşamış ve yeni politikalar uygulamaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan bölge ülkeleri, demokratik hukuk devletleri olarak, dünya siyasal sisteminin bir parçası olmak ve dünya ile entegre olabilmek için her konuda reform çalışmalarına başlamışlardır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü üzerine Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlığını kazanan yeni Türk Cumhuriyetleriyle birlikte, "Türk Dünyası" canlanmaya başlamıştır. 1990'lı yıllarda dünyada görülen ekonomik ve politik değişim içerisinde en önemlisi Sovyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması hareketi olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bölgede yaşayan topluluklar bağımsızlıklarını ilan ederek yeni devletler kurmuşlardır. Bu yeni süreçte kurulan devletlerden beş tanesi de halkı etnik olarak Türk olan devletlerdir. Yeni kurulan bu Cumhuriyetler milli devlet olma sürecine girmiş, bu doğrultuda da yönetim yapılarını oluşturarak millileşme politikalarını hayata geçirmeye başlamışlardır. Daha önce SSCB'ye bağlı olan bu devletler, Sovyet rejiminin çöküşü esnasında sırasıyla egemenliklerini ve bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu ülkeler bağımsız devlet statüsünün kazanılmasıyla birlikte varlıklarını devam ettirebilmek için bir taraftan "merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş" yaparak ekonominin yeniden yapılanması yoluna gitmişler; diğer taraftan da "demokratik ilkeler" ve "hukukun üstünlüğü"ne dayalı yeni bir devlet yapısı kurulmasını esas almışlardır. Yeni Cumhuriyetler milli devlet olma sürecine girmişlerdir, millileşme politikalarını uygulamaya ve yönetim yapılarını kurmaya başlamışlardır. Geçmişte Sovyetler Birliği içinde yer almış olan bu ülkeler Sovyet rejiminin çöküşü sırasında önce egemenliklerini, sonra da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bağımsız devlet statüsünün kazanılması ile birlikte bir yandan ekonominin yeniden yapılanması "merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş" diğer yandan da "hukukun üstünlüğü" ve "demokratik ilkeler"e dayalı yeni bir devlet kurulmasına yönelik gelişmeler aynı zamanda gündeme gelmiştir.

Siyasi ve İdari Yapı

1918-1920 arasında 2 yıl bağımsız kalan Azerbaycan, 70 yıllık Sovyet döneminin ardından 30 yıldır dünya arenasında yeniden bağımsız bir devlet olarak yer alıyor. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmaya başlamasıyla birlikte, 30 Ağustos 1991 tarihinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Meclisi bağımsızlık kararı almış, bu karar 18 Ekim 1991 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Azerbaycan Parlamentosu, 31 Ağustos 1991'de, ülkenin bağımsızlığını ilan etmiştir. 18 Ekim 1991 tarihinde de Meclis Bağımsızlık kanununu kabul etmiştir. Azerbaycan, 12/11/1995 tarihine kadar 1991'de Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından kabul edilen, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının yeniden ihdas edilmesine dair kanunun verdiği yetkiyle idare edilmiştir. Dolayısıyla halihazırda Azerbaycan, 12 Kasım 1995 tarihinde halkoyuna sunulmuş, %91,9 evet oyu ile kabul edilen yeni Anayasa ile idare edilmektedir. Anayasaya göre ülkenin yönetim biçimi cumhuriyettir. Başkanlık sisteminin egemen olduğu ülkede, Cumhurbaşkanı seçimi 7 yılda bir yapılmaktadır. Bugün mevcut olan müstakil ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti, 12 Kasım 1995 tarihinde referandum yolu ile kabul edilmiş olan Anayasa ile idare edilmektedir. Bu Anayasa'ya göre, Azerbaycan devleti demokratik, hukuka dayalı, laik, üniter bir cumhuriyettir. Kuvvetler ayrılığı prensibi Anayasa tarafından benimsenmiştir. Yasama yetkisi 125 milletvekilinden oluşan ve 5 yılda bir yenilenen Milli Meclis'e, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına ve yargı yetkisi de Mahkemelere bırakılmıştır. Milli Meclis, kanun kabul etmekle görevlendirilmiştir. Denetim yetkisi sınırlıdır.

Toplantı zamanı ve süresi Anayasada belirlenmiştir. Hükümete güvenoyu vermek veya vermemek şeklinde olan parlamenter yetki, Azerbaycan Anayasasında sınırlı hale getirilmiş ve Milli Meclisin hükümete güvenoyu vermemesi halinde, aynı heyete hükümetin teşekkül ettirilmesi yetkisi Cumhurbaşkanına tanınmıştır. Cumhurbaşkanı hem devletin ve hem de icranın başıdır. Cumhurbaşkanı her türlü idari karar almak ve devlet teşkilatına şekil ve yön vermek yetkisine sahiptir. Başbakanı, Bakanları ve diğer devlet görevlilerini atamak ve görevden almak yetkisi vardır. Anayasaya göre, Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı'nın yüksek icra organı olup, ona tabidir ve aynı zamanda da ona karşı sorumludur. Başbakanın ve Bakanların Milli Meclis üyesi olma şartı aranmamıştır. Anayasada devletin egemenliğinin yegâne kaynağının halk olduğu vurgulanmıştır. Anayasa, halk ve özgürlüklerin tespit ve düzenlenmesi açısından çağdaş bir Anayasadır. Azerbaycan Anayasası'na göre Azerbaycan devleti demokratik, laik ve üniter bir Cumhuriyet'tir. Azerbaycan yönetiminde kuvvetler ayrılığı prensibi benimsenmiş olup; yasama yetkisi Milli Meclis'e, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına, yargı yetkisi ise mahkemelere aittir.

Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte modern topluma uyum sağlamak amacıyla muhtelif reformları hayata geçirmeye başlamıştır (Avaner, Hasanoğlu). Bu reform çalışmalarının temel amacı; Demokratik bir ülke olarak Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki diğer ülkelerle eşit koşullarda hareket edebilmesini sağlayabilmektir. Yapılan reformların hukuki kaynağı Azerbaycan Anayasası'dır. Bilindiği üzere anayasa; bir devletin temel özelliklerini, erkleri olan yasama, yürütme ve yargı organlarını, bu organların kuruluşunu, işleyişini ve birbirleri ile olan ilişkilerini belirleyen, kendisinin üstünde başka bir hukuk normu bulunmayan ve diğer hukuk normlarına dayanak oluşturan en üstün hukuk kurallarıdır (Mumcu, 1980: 76). Anayasacılık hareketlerinin başladığı 18. yüzyılın sonlarından itibaren anayasanın işlevsel anlamı (en azından özgürlükçü demokrasilerde), devlet iktidarını sınırlandırmayı sağlayan meşru bir araç olmasıdır. Anayasa ile mevcut devlet iktidarının, devleti oluşturan temel erkler (organlar) arasında paylaştırılması ve bu organların sahip oldukları görev ve yetkiler aracılığıyla birbirlerini sınırlandırması, dengelemesi ve denetleyebilmesi anayasal devlet yönetimini ortaya çıkarmaktadır (Özbudun, 1992: 20).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesinin ardından dönemin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev başkanlığındaki Devlet Komisyonu tarafından ilk anayasası hazırlanmıştır. Bu anayasa 12 Kasım 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anayasaya göre devlet egemenliğinin tek kaynağı Azerbaycan halkıdır. Söz konusu halk, egemenlik hakkını, kendi rızasıyla seçtiği temsilciler (milletvekilleri) aracılığı (temsili demokrasi) kullanacaktır. Halkın seçtiği yetkili temsilcilerden başka hiçbir kimseye "halk adına konuşmak" ve "halk adına başvurma" gibi halkı temsil etme hakları tanınmamıştır. Ülke üzerinde halkın tamamını yansıtmayan hiçbir sosyal grubun, kişinin ya da örgütün egemenliğin kullanıcısı olamayacağı Anayasa'da (md.6) hüküm altına alınmıştır. Anayasaya göre Azerbaycan Devleti; yasal, üniter, laik ve demokratik bir cumhuriyettir. Devlet egemenliği ancak uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerle sınırlandırılabilir. Daha önceden de belirtildiği üzere Azerbaycan'da devlet egemenliği, anayasada belirtilen kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanmaktadır (md. 7). Kuvvetler ayrılığı ilkesine göre her erk kendi temel görev alanında bağımsız bir şekilde faaliyette bulunurken diğer erkler ile de ilişki içerisinde.

Azerbaycan'da temel erklerden olan yasama yetkisi, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisine aittir. Yürütme yetkisi ise anayasa ile Cumhurbaşkanı'na verilmiştir. Son anayasal erk olan yargı yetkisi de Azerbaycan bağımsız mahkemelerine aittir. Azerbaycan devletinin başı olan Cumhurbaşkanı; silahlı kuvvetlerin başkomutanı, halk arasında birlikteliği sağlayan, iç ve dış ilişkilerde devleti temsil eden, yargı bağımsızlığı ile devletin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının bir güvencesi olarak kabul edilmektedir (md. 8).

Azerbaycan anayasası; yaşam hakkı, mülkiyet hakkı, çalışma hakkı, düşünce ve vicdan özgürlüğü ile diğer temel hak ve özgürlükleri ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir. Anayasa'da kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir (md.7/3).

Azerbaycan'da Anayasal Gelişme

Dünyada anayasacılık hareketinde temel amaç yöneticilerin kişisel değerlendirmelerle yapacağı davranışları önlemektir. 18. Yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'da başlayan anayasacılık hareketleri Fransız İhtilali ile güç kazanmış, 19.Yüzyıl boyunca tüm Dünya'ya hızla yayılmıştır.

Modern anlamda anayasalar örgütlenmiş siyasal birim olan devletin gücünü sınırlayan hukuki metinlerdir. Bu itibarla anayasalar iktidarın tek elde toplanmasını önleyen, iktidar muhalefet ilişkilerini düzenleyen belgelerdir. Ayrıca anayasalar devletin organlarının her türlü ihlallere karşı denetim yollarını belirlerler. Dolayısıyla anayasalar, bireyin hak ve özgürlüklerini belirleyen ve dokunulmazlığını sağlayan belgeler olarak tanımlanır. Bu anlamda anayasalar “Cumhuriyet” ve “Demokrasi” kavramlarının varlığı ve işlevi için çok önemli gereklerdir.

Anayasa, bir devletin en önemli kanunudur. Anayasa değişikliği demokrasi, millet ve Azerbaycan Cumhuriyeti için çok önemli bir kazanımdır. Referanduma katılım oranının ise yüzde 88,43’e ulaşmıştır. Halkoylamasına 8 ayrı bölümde sunulan değişikliklerden seçim sisteminde değişikliğe ilişkin madde yüzde 96,82 oranında “Evet”, yüzde 2,7 oranında “Hayır” oyu aldı. “Cumhurbaşkanının görevlerini meclis başkanı yerine başbakana devretmesine” ilişkin değişikliğe yüzde 96,84 oranında “Evet”, yüzde 2,89 oranında “Hayır” oyu verildi.

Söz konusu değişiklikler, insan hakları vekilinin (ombudsman) seçilmesi, vatandaşların Anayasa Mahkemesi’ne başvuru hakkının tanınması, mahkemelerin gerekli davaları Anayasa Mahkemesi’ne göndermesi, temyiz mahkemelerinin yapısı ve faaliyetleriyle ilgili konuları kapsıyor. Azerbaycan’ın temel hak ve özgürlüklerinin korunmasıyla ilgili Avrupa Sözleşmesi’ne katılması nedeniyle yapılan değişiklikler bölümünde ise söz konusu sözleşme çerçevesinde olağanüstü durumlarda gündeme gelen çeşitli askeri içerikli cezalandırmaların yumuşatılması, inançları nedeniyle askerlik hizmetini yapmak istemeyenlerin “alternatif bir askeri görev” yerine “alternatif bir görev” yapması yer almıştır.

Üçüncü bölüm, vergiler, devlet bütçesi, genel af, yerel yöneticiler ve çeşitli düzeydeki yöneticilerin seçilmesi, tayini veya onayı konusunda halkoylaması yapılamayacağını öngörüyor. Milli Meclis üyelerinin belirleneceği seçimle ilgili bölümde ise “kısmi seçim sistemleri” yerine “seçim sistemi” denilmesini ve ilgili 89. maddenin 1. fıkrasındaki 6. bendin anayasadan çıkarılmıştır.

Cumhurbaşkanı seçimiyle ilgili bölümde, seçim için “üçte iki çoğunluk” yerine “yardan çok”un yeterli olması öngörülüyor. Milli Meclis’in yapılanması, görev ve sorumluluklarıyla ilgili konuların anayasada yer alması, “Devlet organlarının faaliyetlerinin geliştirilmesiyle ilgili değişiklikler” bölümünde bulunuyor. Bu maddede, ayrıca Meclis çalışma sistemine ilişkin değişiklikler, “Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini Milli Meclis başkanı yerine başbakana devretmesi” ile anayasal değişiklik tekliflerinin sınırlandırılması oya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

Referandumda 7. bölümde sunulan değişiklikler, ülkedeki mahkeme sisteminde savcılık organlarının görev alanlarının genişletilmesini ve daha aktif çalışmalarını öngörüyor “Diğer değişiklikler” bölümünde Nahcivan Özerk Cumhuriyeti anayasasının Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından sunulmasının yanı sıra yerel yönetimlerin statüsü ve yerel seçimlerin kurallarının yasayla belirleneceği ifade edilmiştir.

Yedi yıl sonra Anayasası’nın 29 maddesinde 41 değişiklik yapılmıştır. 2009 yılı mart ayının 18-de yapılan referandumda öneriler seçmenler tarafından desteklenmiştir. Bu ilaveler ve değişiklikler insan hak ve özgürlüklerinin daha güvenli teminatına, devlet organlarının ve yerel yönetim organlarının etkinliğinin iyileştirilmesi, yargı bağımsızlığının artırılmasına hizmet etmektedir. Anayasanın 29 maddesine 41 ek ve değişiklikleri üç temel başlıkta sıralayabiliriz: birinci gruba insan hakları ve özgürlüklerinin daha da genişletilmesi ve korunması; ikinci gruba devletçilik alanında, üçüncü gruba yasama, yargı erklerine ve belediyelere ait maddelere önerilen ek ve değişiklikleri ait etmek olur. Anayasa değişikliğinden biri, cumhurbaşkanının görev süresiyle ilgili sınırlamanın kaldırılmasını öngörüyor. Referandumda, Azerbaycan anayasasının 101. maddesinde yer alan ‘Cumhurbaşkanının 2 defadan fazla seçilememesi’ kararının kaldırılması teklif edilmiş ve kabul edilmiştir. Referanduma götürülen değişikliklerde savaş durumunda seçimlerin ertelenmesi hükmünün de yer aldığı, referandum sonucunda toplam 29 maddede değişiklik yapılmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası’nda 3. kez değişiklikler 26 Eylül 2016 tarihinde ülke Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in girişimi ile hayata geçirilmiştir. Anayasa’nın 23 maddesinde değişiklik yapılmış, aynı zamanda Anayasa metnine 6 madde eklenmiştir. Onları dört gruptan oluşmaktadır:

1. İnsan hak ve Özgürlüklerinin Korunması ve Geliştirilmesi,
2. Kurumların faaliyetlerinin modernize edilmesi ve kalitesinin sürekli iyileştirilmesini,
3. Devletler ve hükümetler arası uluslararası anlaşmaların imzalanması sisteminin iyileştirilmesi,
4. İnsan hak ve özgürlüklerinin korunmasında belediyelerin sorumluluğunun artırılması.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in önerisi ile halkoyuna sunulan anayasa değişikliğiyle Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin 5 yıl iken 7 yıla çıkarılması, Cumhurbaşkanı seçilmede koşul olan "en az 35 yaş" sınırının kaldırılması, Cumhurbaşkanı'na, süresi dolmadan Cumhurbaşkanlığı seçimi ilan etme yetkisinin verilmesi öngörülmüştür.

Değişiklikler arasında "Cumhurbaşkanı birinci yardımcılığı" ve "Cumhurbaşkanı yardımcıları" makamları da oluşturulmuştur. Bu makamlara atamalar ve görevden almalar Cumhurbaşkanı tarafından yapılacaktır. Cumhurbaşkanı birinci yardımcısı, dokunulmazlık hakkına sahip olacak, Cumhurbaşkanı'nın olmadığı durumlarda bütün yetkileri birinci yardımcısına verilecektir. Öncesinde bu görev başbakana verilmekteydi.

İnsan hak ve özgürlüklerinin korunması mekanizmasının iyileştirilmesi ile ilgilidir. Diğer değişikliklerden amaç siyasi kurum faaliyetlerinin geliştirilmesi, uluslararası ve hükümetler arası uluslararası anlaşmaların imzalanması rejiminin daha da optimize etmektir. Anayasanın "Mülkiyet Hukuku" bölümüne, "Özel mülkiyet sosyal sorumluluk gerektirir" ve "Sosyal adalet ve toprakların verimli kullanılması amacıyla toprak mülkiyeti hukuku kanunla kısıtlanabilir" şeklinde hükümler eklenerek değişiklikler yapılmıştır.

Coğrafi Konum

Azerbaycan Cumhuriyeti Kafkasların geçiş noktası üzerinde, Büyük Kafkaslar ile Küçük Kafkaslar arasında yer almaktadır. Bölgenin en önemli özelliği tarihi geçit ve ticaret yolları üzerinde bulunmasıdır. Kuzeyinde Gürcistan (480 km) ile Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti (390 km), güneyinde İran İslam Cumhuriyeti (756 km), batısında Ermenistan (1 007 km) ve Türkiye Cumhuriyeti (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile 11 km uzunluğunda ortak sınırı bulunmaktadır), doğusunda ise Hazar Denizi (713 km) yer almaktadır. 86 600 km²'lik toplam araziye (%11,5 orman, %1,6 su havzası, %50 tarıma elverişli topraklardır ki, bunun %27'si otlaklar ve %36,9 diğer topraklardır.) sahip olan Azerbaycan 44-52 doğu meridyenleri ve 38-42 kuzey paralelleri üzerinde yerleşmektedir. Bakü'den Kuzey Kutba olan mesafe 5 550 km ve Ekvatora olan mesafe ise 4 440 km'dir. Dünyada en büyük göl olan Hazar Denizi 400 000 km² büyüklüğünde olup, en derin yeri 1 025 metredir. Yaklaşık arazi yapısının %50'si dağlık olan bölgede deniz seviyesinden 3 000 metreye kadar yüksek olan sahalar ve %1'ini ise 3 000 metreden yüksek olan sahalar kaplamaktadır. Azerbaycan'ın ortalama deniz seviyesinden yüksekliği 657 metredir. Dağlık arazi Büyük Kafkas, Küçük Kafkas ve Talış Dağlarından oluşur. Kür-Aras ovası en büyük düzlüktür. En düşük rakım (Hazar Denizi) -28 m ve en yüksek nokta (Bazardüzü Dağı) 4 466 m'dir. Dünyadaki 11 iklim çeşidinin dokuzuna sahip olan Azerbaycan'ın iklimini Büyük Kafkas dağlarının kuzeyden gelen soğuk hava kütleleri, Küçük Kafkas dağlarının güneyden gelen sıcak tropik hava akımları ve Hazar Denizi etkilemektedir. Azerbaycan dünyanın çok değişik iklim tiplerine sahip ülkelerden biridir. Doğu ve orta kısımları alçak ve düzlük olduğu için, kışları ılık, yazları çok sıcak geçer. Güney doğu kısmı ise nemli subtropikal iklime sahiptir. Bölgeye düşen yıllık yağış miktarı 1 200-1 400 mm.'dir. Diğer bölgeler ise, kurak ve yarı kurak görünüme sahiptir. Tarımsal faaliyetlerin çoğu Kür ve Aras nehirleri civarında yapılmaktadır.

Kültür ve Sanat

İslâm öncesinde Azerbaycan, temelde birbiriyle aynı olan Mazdeizm, Zerdüştilik ve Maniheizm gibi çeşitli dinlerin etkisi altında kalmıştır. İslâm'ın bölgeye girişiyle tarih, coğrafya ilimleri ve diğer ilimler önemli ölçüde gelişti. Azerbaycan kültürü Arapça'ya yapılan tercüme aracılığıyla Yunan felsefesi ve filozoflarını tanıdı. X. yüzyılda İhvân-ı Safâ'nın üyeleri arasında bazı Azerbaycanlılar da bulunuyordu. Mahmûd-ı Şebüsterî gibi büyük bir sûfi, Nizâmî-i Gencevî ve Hâkânî gibi şairler, ünlü matematik ve astronomi âlimi Nasîrüddîn-i Tûsî ve Câmîu't-tevârîh sahibi

Tebrizli tarihçi Reşidüddin Fazlullah hep bu bölgede yetişmişlerdir. XIV ve XV. yüzyıllarda Azerbaycan'da dinî ve felsefî bir akım olan Hurûfilik yaygınlık kazandı. Seyyid Nesîmî bu akımın en önemli temsilcisi idi. XV. yüzyılda Bakülü coğrafyacı Abdürreşid ile Ahlâk-ı Celâlî sahibi filozof ve tarihçi Celâleddin ed-Devvânî yine burada yaşamıştır. Feth Ali Kaçar ise filolojik mahiyetteki Behcetü'l-lugat'ıyla tanınmıştır. XIX. Yüzyılda sosyal ve kültürel düşüncede yeni bir safha açıldı. Bu devirde M. Kâzım Bey Azerbaycan tarihi hakkında geniş çalışmalar yapan ilk tarihçidir. Âzerî dilinde ilk gazete olan Ekinçi (1875-1877), Hasanbey Zerdâbî tarafından çıkarılmıştır. Ayrıca Ziyâ, Ziyâ-ı Kafkas (1879-1884), Keşkül (1891-1893), Şark-ı Rus (1903-1905) bu devirde neşredilen diğer Âzerî gazeteleridir. Azerbaycan'da XX. yüzyıl başlarında gerçekleşen Sovyet ihtilâlinin etkisi politik, sosyal ve edebî düşünce alanındaki eserlerde de görülür. Ahmed Agayef (Ahmet Ağaoğlu) ile Hüseyinzâde Ali'nin birlikte çıkardıkları Hayat (1904), Ahmed Agayef'in tek başına çıkardığı İrsad (1905) ve Terakki, Mehmed Emin Resulzâde'nin çıkardığı Açıksöz (1915-1918) devrin önde gelen gazeteleri idi. Ayrıca Hüseyinzâde Ali'nin edebî muhtevalı Füyûzât'ı (1906-1907) ile Celil Mehmed Kulızâde'nin çıkardığı mizah dergisi Molla Nasreddin (1906-1920) belli başlı dergiler arasında sayılabilir. Bu dönemde Sovyet hükümeti Âzerîler ile Türk dünyası arasındaki geniş kültür ve düşünce bağlarını koparmak gayesiyle alfabe değişikliğine gitmiştir. Böylece yüzyıllar boyunca meydana gelen bir kültür birikiminin bulunduğu Arap harfli Âzerî alfabesinin yerine Latin alfabesi kullanılmaya başlandı (1929). Eski harflerin kullanılmaması için sert tedbirler alan hükümet 1939'da Latin harfli alfabeyi de kaldırarak Rus alfabesinin kullanılmasını mecbur tuttu.

Azerbaycan sanat ve mimarisinin gelişmesi bölgenin politik ve askerî tarihiyle çok yakından ilgilidir. Ayrıca Azerbaycan'ın çok eski zamanlardan beri batı ile doğuyu birbirine bağlayan ticaret yolları üzerinde bulunuşu bölgenin mimari yapısını etkilemiştir. Özellikle komşu ülkelerdeki mimari ve sanat çalışmaları ile oluşan karşılıklı bağlar burada değerli yapıların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. İslâm öncesi mimari yapılara daha çok bölgede hâkim Urartular, Medler ve Persler'in mimari özellikleri yansımıştır. VII. yüzyılda müslümanların bölgeyi fethetmeleriyle bu alanda yeni bir döneme girilmiş, cami, medrese ve minare gibi İslâmî mimari eserler inşa edilmiştir. IX ve XI. yüzyıllarda Araplar'ın bölgedeki nüfuzu zayıflamaya başlayınca küçük beylikler ortaya çıktı. Bu beyliklerde mahallî sanat ve mimari ekoller hâkim oldu. Bakü'de Mescid-i Muhammedî'nin Sımk Kale (1078) denilen taş minaresi bu dönemin en önemli mimari eserlerindendir. XII. yüzyıldan itibaren kurulan atabegliklerden İldenizliler (1146-1225), Zengîler (1127-1227) ve Salgurlular (1148-1286) kümbet, kule ve kaleler inşa ederek bölgenin mimari açıdan gelişmesine katkıda bulundular. Nahçıvan'da 1162 tarihli Yûsuf b. Küseyr Kümbeti, yine aynı yerde 1168 tarihli Mümine Hatun Türbesi, Merâga'daki Kümbed-i Kırmızı (1147) dönemin göze çarpan mimari yapılarıdır. Ayrıca Apşeron yarımadasındaki kule ve kale (1232), Berde'de 1322 tarihli kümbet, Nahçıvan'da Ulucami, Dağıstan'da Cuma Camii (1368), Apşeron Mardakyan'da Tûbeşah Mescidi (1482) ve Saray Camii (1441) diğer önemli mimari yapılarıdır. Bu devrede Anadolu Selçukluları ile Azerbaycan Atabegleri arasında mimari eserlerdeki karşılıklı etkilenme dikkati çeker.

XIV ve XVI. yüzyıllar arasında gelişen olaylara bağlı olarak bölgenin sanat hayatında yeni bir dönem açıldı. Safevîler'in bölgeyi ele geçirmesiyle Tebriz bir kültür ve sanat merkezi haline geldi. Bakü'deki Şirvanşahlar Sarayı ve Tebriz'deki Mavicami (1465) devrin mimari özelliklerine sahip iki yapıdır. XV ve XVI. yüzyıllarda tezhip, minyatür ve hat sanatları dalında Tebriz ekolü en önemli karakteristik özelliklere sahipti. Bu sahada çalışma yapan en önemli şahsiyetler Seyyid Ahmed ve Sultan Muhammed'dir. Halk sanatları dalında ise halıcılık, nakış, işleme, pirinçten mâmul alet ve silâh yapımı oldukça gelişmişti. XVII. yüzyılda komşu ülkeler arasında bir çatışma alanı haline gelen Azerbaycan'da mimari gelişme sekteye uğradı ise de yer yer mahallî ekollere bağlı olarak çalışmalar devam etti. XIX. yüzyıldan itibaren ikiye ayrılan Azerbaycan'ın kuzeyinde Rus, güneyinde İran mimari ve sanatının etkisi görülmeye başladı. Bugün Bakü'deki Azerbaycan Sanat Müzesi'nde çeşitli sahalara ait 7000'den fazla sanat eseri sergilenmektedir (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi).

Azerbaycan Eğitim Sistemi

Yüksek öğretim kurumları, insan gücünü bilimsel alanlarda eğitip bu alanlara gerekli elemanı yetiştiren eğitimin en önemli kademesidir. Yüksek öğretim kademesi içinde üniversiteler, enstitüler, konservatuarlar ve akademiler bulunmaktadır. Azerbaycan'da eğitim, stratejik önlem ve üstünlüğü olan toplumun ve devletin gelişmesine temel oluşturan bir faaliyet alanı olarak kabul edilmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde eğitim sistemi demokratik, laik bir karaktere sahiptir ve eğitimin temeli ulusal ve uluslararası değerlerdir. Tüm vatandaşlar 9 yıllık zorunlu eğitim hakkına sahiptir. Eğitim hakkı Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının temel hakkıdır. Bu hak, Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nda ve Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Yasası 'nda kurulmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 42. maddesi, vatandaşların eğitim hakkının şu şekilde belirlendiğini belirtmektedir:

- Her vatandaşın eğitim hakkı vardır
- Devlet ücretsiz zorunlu genel orta öğretim vermektedir
- Devlet eğitim sistemini kontrol eder
- Devlet, yetenekli kişilerin maddi durumlarına bakılmaksızın eğitimini garanti eder
- Hükümet, asgari eğitim standartlarını belirler
- Herkes, devlet standardı çerçevesinde eğitim alma hakkına sahiptir
- Azerbaycan'da milliyet, din, ırk, dil, cinsiyet, yaş, sağlık ve sosyal statü, faaliyet alanı, ikamet yeri ve siyasi görüşler gibi farklılıklara bakılmaksızın tüm vatandaşların eğitim hakkına sahip olmaları garanti edilmektedir

Eğitim, 6-15 yaş arasındaki çocuklar için ücretsiz ve zorunludur. Temel eğitim üçe ayrılır: ilköğretim, genel ortaöğretim ve tam ortaöğretim.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra, 1992 yılından itibaren merkezi test sınavı ile Yüksek öğretim kurumlarına öğrenci almaya başlamıştır ve eğitim sistemi bu tarih itibariyle şekillenmiştir. Azerbaycan'da yer alan üniversiteler genellikle Bakü'de toplanmış olup, Bakü Devlet Üniversitesi hariç, belli uzmanlık alanlarına göre kurularak ilgili olduğu uzmanlık alanında eğitim verirler (Örneğin, İktisat Üniversitesi, Pedagoji Üniversite vb. gibi). Ancak bunun yanı sıra bazı okullarda birçok farklı alanlarda bölümler de mevcuttur. Azerbaycan'da 17-18 yaşından başlayan yükseköğretimde yaşın üst sınırı yoktur.

Azerbaycan eğitim sisteminde amaç yüksek kültüre çok yönlü eğilen, yeteneğe ve sorumluluk bilincine göre hareket eden, ileri dünya görüşüne sahip ve onu sürekli olarak geliştirmeye çalışan bireyler yetiştirmektir. Azerbaycan'da üniversite eğitimi almak bu bağlamda oldukça prestijli bir konumdadır.

Bologna kriterlerine giren eğitim sistemi Azerbaycan'da millî ve uluslararası değerleri oluşturur Azerbaycan eğitim sistemi demokratik ve lâik özelliğe sahiptir. Azerbaycan Cumhuriyetinde yaşayan herkes milliyet, din, dil, ırk ve yaş fark etmeksizin eğitim alma hakkına sahiptir. Devlet vatandaşlara 11 yıllık zorunlu genel orta eğitim görmek hakkı sağlamıştır.

Azerbaycan'da okul öncesi eğitim 6 yaş itibariyle başlar ve zorunlu eğitim sistemi 3 aşamadan oluşur:

- 1) İlk eğitim (1-4. sınıflar);
- 2) Esas (tam olmayan orta) eğitim (5-9. sınıflar);
- 3) Genel orta eğitim (10-11. sınıf).

Eğitim 6-15 yaş arası çocuklar için ücretsiz ve zorunludur. Zorunlu genel orta eğitimden sonra öğrenciler bölüm seçimi yaparak lisans eğitimlerine başlayabilmektedir.

Öğrenim süresi tıp bölümlerinde 6 yıl, diğer bölümlerde ise genel olarak 4 yıldır. Yüksek öğretim kurumları, özgün bilimsel araştırma yapan bilim adamı ve akademik personel yetiştiren kurumlardır. Ülkenin ilerlemesinde yüksek öğrenimini tamamlamış gençlere çok ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle yüksek öğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin sayısını artırmak gerekmektedir.

Uluslararası öğrenciler için herhangi bir sınav sonucu istenmemektedir. Bu yüzden Türk öğrenciler tarafından fazla tercih edilen ülkelerdendir ve öğrencilerin diledikleri bölümlere başvurma

hakkı vardır. Aynı zamanda eğitim ücretlerinin diğer ülkelere kıyasla daha uygun olması da tercih edilme nedenleri arasındadır.

Hazırlık Eğitimi

Azerbaycan eğitim sisteminde Azerice, İngilizce ve Rusça dillerinde eğitim verilmektedir. Bu 3 dil için öğrenciler hazırlık eğitimi alabilmektedir. Uluslararası öğrenciler dil yeterliklerini TOEFL, IELTS gibi uluslararası geçerliği olan bir dil yeterlik sınavına girip sağlayabilir. Dil yeterliği istenen düzeyde olmayan öğrenciler, 1 yıllık hazırlık eğitimlerinin ardından Azerbaycan üniversitelerinin lisans ve yüksek lisans programlarında eğitim almaya hak kazanırlar.

Yeterlilik sınavını geçemeyen öğrenciler ise 1 yıl Azerbaycan dilinde ve eğitim dilinde (İngilizce ya da Rusça) zorunlu hazırlık görmektedirler. Hazırlık kursu sonunda yapılan sınavdan başarılı geçen öğrencilere belge takdim edilir, ardından öğrenciler yüksek öğretim kurumlarında eğitimlerine devam edebilir.

Lisans Eğitimi

Azerbaycan Üniversitelerinde giriş koşulu olarak özel bir koşul bulunmamaktadır. Türk öğrenciler lise diploması ile YKS sınavına girmeden başvuru yapabilmektedir. Kontenjan kısıtlaması olan bazı bölümlerde ise YKS puanına sahip olmak avantajlı olmayı sağlar.

Azerbaycan'dan alınan eğitim diplomaları 50'den fazla ülkede tanınmaktadır. Ayrıca bazı üniversiteleri dünyanın önde gelen diğer üniversiteleri ile partner olarak eğitim çalışmaları yürütmektedir. Azerbaycan Odlar Yurdu Üniversitesi İsviçre'de yer alan Swiss Montreux Business School ile eğitim vermekte ve bu programa kaydolan lisans veya yüksek lisans öğrencileri çift diploma sahibi olmaktadır.

Azerbaycan üniversiteleri YÖK tarafından tanınmaktadır dolayısıyla öğrenciler Türkiye'ye döndüklerinde YÖK'e başvurarak gereklilikleri yerine getirdikleri takdirde denklik alabilmektedir. ÖSYM üzerinden başvuru yapan öğrenciler hiçbir sınava tabii tutulmazken, ÖSYM üzerinden başvuru yapmayan öğrenciler bazı durumlarda, eğitim aldığı üniversite müfredatı ile Türkiye müfredatı arasında farklılık mevcutsa bu dersleri Türkiye'deki devlet üniversitelerinde alarak denklik alabilirler. Ayrıca denklik başvurusunda bulunan dış hekimliği mezunları STS sınavına girerken; tıp mezunları klinik bilimler ve temel bilimleri sınavlarına girmektedir.

Azerbaycan eğitim sisteminde genel olarak lisans eğitimleri 4 yıl, yüksek lisans eğitimleri 2 yıl, doktora eğitimleri ise 3 yıldır. Ayrıca tıp eğitimi 6 yıl, eczacılık 4 yıl ve dış hekimliği ise 5 yıldır.

Azerbaycan üniversitelerinde sınıf geçme sistemi Türkiye'deki sisteme benzer. Öğrenciler dönem başladıktan 5-6 hafta sonra yapılan vize sınavlarından ve dönem sonunda yapılan final sınavlarından aldıkları notların yanında derslerde gösterdikleri performanslara göre notları olmaktadır.

Yüksek Lisans Eğitimi

Azerbaycan üniversiteleri öğrencilere bölgede ve dünyada heyecan verici kariyer fırsatları sunar. Türkiye'deki lisans programlarından mezun olan öğrenciler herhangi bir sınav koşulu olmaksızın Azerbaycan üniversitelerinde yüksek lisans programlarına başvurabilirler. Eğitim süresi 2 yıl olan tezli yüksek lisans programlarında eğitim gören öğrenciler 1 yıl süren ders aşamasını başarıyla tamamladıklarında kendilerine atanan danışman öğretim üyesinin gözetiminde 1 yıl içinde bir yüksek lisans tezi hazırlarlar. Hazırladıkları tez üniversitenin ilgili akademik kurulu tarafından onaylanan öğrenciler, yüksek lisans diploması almaya hak kazanırlar. Genel olarak öğrenciler yüksek lisans programlarında bilgisayar bilimleri, uluslararası ilişkiler ve enerji bölümlerini tercih eder. Azerbaycan'da yüksek lisans eğitimi alan öğrencilerin aynı zamanda full-time veya part-time çalışma seçenekleri vardır.

Öğrenciler Azerbaycan Türkçesi, İngilizce veya Rusça dillerinin birinde eğitim alabilir.

YÖK Denkliği

Azerbaycan'da Yüksek Öğretim Kurulu tarafından tanınan üniversiteler olduğu gibi tanınmayan üniversiteler de bulunmaktadır. Bu nedenle üniversite eğitimi Azerbaycan'da almak isteyen öğrenciler, olumsuz durumlarla karşılaşmamak için kurumumuzla iletişime geçerek danışmanlarımızdan ilgili konuda bilgi alabilirler.

Azerbaycan'ın Ekonomisi

GSYİH : 47,2 milyar ABD Doları

GSYİH Büyüme Oranı : %2,7

GSYİH Dağılımı : Tarım:%6,2, Endüstri:%51,7, Hizmetler:%42,1

Kişi Başı GSYİH : 4.690 ABD Doları

Enflasyon Oranı : %2,8

İşsizlik Oranı : %5

Toplam Döviz Rezervleri : 44,5 milyar ABD Doları

Toplam İhracat : 17,9 milyar ABD Doları

Toplam İthalat : 10,3 milyar ABD Doları

Para Birimi : Manat

Ticaret ortakları : Rusya, İtalya, Türkiye, Hindistan, İsrail, Romanya

İhracat kalemleri : Ham petrol ve türevleri, gıda ürünleri, alüminyum, tekstil

İthalat kalemleri : Makine ve ekipmanları, otomotiv, tütün mamülleri, tahıl, makine ve aksamı

Nüfus ve İstihdam

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin nüfusu 10 milyondan fazla kişiye yükselmiştir. Nüfusun %54,1'i şehirlerde, %45,9'u ise köylerde yaşamaktadır. Nüfusun %49'u erkek, %51'i ise kadındır. Ülke nüfusunun %22,6'sını 0-14 yaş gurubu, %70,2'sini 15-64 yaş grubu, %6,8'ini ise 65 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Ülkede çalışabilir nüfus toplam nüfusun %50,09'ini oluşturmaktadır. Azerbaycan, diğer dağılan SSCB ülkelerinde olduğu gibi, 1990'lardan itibaren kentlerde yaşayan nüfusunun bir kısmını kaybetmiştir. Bunda çoğunluğu kentlerde yaşayan etnik azınlıkların ülke dışına göç etmesi önemli rol oynamıştır. 2003 yılından itibaren kentsel nüfusta yeniden artış gözlenmeye başlamıştır. Kentsel nüfusun toplam nüfusa oranı 2010 yılı itibarı ile %53'e çıkmıştır. Kentsel nüfusun artışında petrol sektöründeki gelişmeye bağlı olarak artan yeni iş olanakları etkili olmuştur.

Azerbaycan'ın resmi dili Azeri Türkçesidir. Ülkede 1920'lere kadar Arap alfabesi kullanılmış, 1929 yılında Latin alfabesine geçilmiştir. Ancak, 1939 yılında zorunlu olarak Kiril alfabesine geçilmiştir. 1992 yılında Türkçeden örnek alınarak yeni bir Latin alfabesi oluşturulmuştur. Çalışan kesimin yaş limiti erkeklerde 16-65, kadınlarda 16-60'dır. Faal nüfus yaşının (çalışma yaşı) dışında çalışan çok az kişiye rastlanmaktadır. Çalışan kesimin genellikle 30- 40 yaş arasında yoğunlaştığı görülmektedir.

Doğal Kaynaklar

Azerbaycan diğer Kafkas ülkelerine göre geniş topraklara sahiptir. Ülke topraklarının yaklaşık %55'i tarımsal arazilerden, %2,5'i ise kentsel alanlardan oluşmaktadır. Toprakların %12'si ise ormanlık arazidir. Azerbaycan, ekolojik olarak çok çeşitli bir coğrafi yapı sergilemektedir. Ülke, deniz seviyesi altında düzlükler, Kafkas bölgesinde 4 000 metre yüksekliğinde dağlar, çöller ve subtropik alanlarla kaplıdır. Ülke topraklarının yarısından fazlası alçak arazilerden oluşmaktadır. Tamamı Kafkas havzasında akan nehirler gemi taşımacılığına elverişli değildir. Sulama sistemleri su depoları ile düzenlenmektedir. En büyük su deposu ülkenin batısındaki Kura nehri üzerinde yer alan Mingechaur deposudur. TransKafkas ülkeleri içinde çevre kirliliğinin en fazla olduğu ülke Azerbaycan'dır. Yağış miktarı düşük olmakla birlikte Azerbaycan yeterli taze su rezervine sahiptir.

Ancak yüzey suyu kirlidir. Nüfusun dörtte biri güvenli suya ulaşmakta sorun yaşamaktadır. Sınai üretimi düşük olmasına rağmen hava kirliliği halen yüksek düzeydedir. Çevre standartları üreticiler tarafında yeterince uygulanmamaktadır. Tarımsal arazi verimliliği de uzun yıllar boyunca yetersiz drenaj ve sulama nedeni ile topraktaki tuz oranının artmasına bağlı olarak düşmüştür. Hazar Denizi seviyesinin inip çıkması da önemli bir ekolojik sorundur. Hazar Denizi, 1977-1995 yılları arasında yıllık ortalama 13 cm yükselmiştir. Hazar Denizi önemli bir balıkçılık alanıdır. Ancak kirlenme ve kaçak avlanma nedeni ile verimlilikte düşüş gözlenmektedir. 2006 yılında mersinbalığı stoklarının korunması amacı ile Azerbaycan, Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan'dan havyar ticaretine CITES tarafından (the International Convention on International Trade in Endangered Species) geçici yasak getirilmiştir.

Enerji

Petrol ve gaz üretimi ile rafine edilmesi ülke ekonomisinin temelini oluşturmaktadır. British Petrol (BP) tarafından yayınlanan Review of World Economy isimli kaynağa göre ülkenin 7 milyar varillik kanıtlanmış petrol rezervi bulunmaktadır. Söz konusu rakam, dünya rezervlerinin 0,6'sına tekabül etmektedir. Ülkenin rezerv/üretim oranı ise 29,3'tür. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) verilerine göre ise ülkenin kanıtlanmış petrol rezervleri 17,5 milyar varildir. Ancak bu verilerin hesaplanmasında kullanılan sınıflandırmalar Sovyet sistemine göre olup, daha geniştir. Ülkenin petrol rezervleri SOCAR verilerine göre bu nedenle çok daha fazladır. Ülkenin petrol rezervleri Ortadoğu ile karşılaştırıldığında düşük düzeydedir. Ortadoğu'daki kanıtlanmış rezervler 742,7 milyar varil olup, dünya toplamının %61,5'ine tekabül etmektedir. Azerbaycan mevcut petrol üretimini 3 farklı boru hattı yoluyla ihraç etmektedir. Üretimin %80'lik bölümü Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) yoluyla ihraç edilmektedir. Azerbaycan'ın en önemli politikası enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara en güvenli ve kısa yoldan ulaştırmaktır. Bu çerçevede Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye eksenli boru hatları Azerbaycan için vazgeçilmez bir güzergâhtır. Söz konusu güzergâhta yıllık 20 milyar m³ kapasiteli, 980 km uzunluğunda olan Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı ve yıllık 10 milyar varil kapasiteli, 1768 km uzunluğunda bulunan Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı faaliyetini sürdürmektedir. Azerbaycan doğalgazının başta Avrupa olmak üzere uluslararası pazarlara ulaşımını gerçekleştirecek projelerin inşası da devam etmektedir. Bu çerçevede Şah Deniz 2 sahasından çıkarılan doğalgazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştıracak olan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattının (TANAP) inşası Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş. (BOTAŞ) ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığından (TPAO) oluşan konsorsiyum aracılığı ile devam etmektedir. Hattan tedarik edilecek gazın 6 milyar m³'lük kısmı Türkiye'nin, 10 milyar m³'lük kısmı ise Avrupa'nın ihtiyacını karşılayacaktır. Bu yolların dışında karayolu ve demiryolu gibi ulaşım biçimleri de ihracat sürecinde kullanılmaktadır. Özellikle Azerbaycan'ın en zengin rezervlere sahip Azeri-Çırac-Güneşli bölgesi başta olmak üzere petrol üretimi Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) tarafından üstlenilmekte ve ihraç edilme süreçlerinde de aktif rol oynamaktadır. Bununla birlikte SOCAR ülkenin petrol üretiminin %20'lik bölümünü karşılamakta, geriye kalan bölüm ise BP yönetimindeki Azerbaijan International Operating Company (AIOC) tarafından yapılmaktadır. Bu konsorsiyumu oluşturan diğer firmalar ise Chevron, Statoil, Türkiye Petrolleri, ExxonMobil'dir. BP 1992 yılından itibaren ülkedeki en önemli yatırımcı konumunu sürdürmektedir. Ülkedeki diğer önemli boru hatları Baku-Novorossiysk ve Baku-Supsa hatlarıdır. Türkiye, Azerbaycan enerji sektöründe; TPAO aracılığı ile güçlü bir şekilde varlığını sürdürmekte olup, 3,2 milyar \$'ı aşan yatırımı ile bir Türk kamu şirketinin yurtdışında gerçekleştirdiği en büyük yatırımı gerçekleştirmektedir. Bu projelerde TPAO; ACG (AzeriÇıralı-Güneşli) Projesi (%6,75), Şah Deniz Projesi (%9), Alov Projesi (%10) hisseleri oranında yer almaktadır. Ayrıca, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Ham Petrol Boru Hattı Projesini hayata geçirmek amacıyla kurulan BTC Co.'da %6,53, Şah Deniz gazını taşıyacak Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı projesinde ise %9 hisseyle yatırımcı konumundadır. Azerbaycan'ın başta petrol üretimi olmak üzere enerji kaynakları ihracatı Türkiye'nin ekonomik yapısı ve transit ülke konumu dolayısıyla önem taşımaktadır. Özellikle sanayi üretimi bakımından ithal edilen yer altı zenginliklerine bağlılık başta olmak üzere coğrafi konum olarak bölge zenginliklerinin ihraç pazarlarına aktarılması bakımından da önemli bir konumdadır. Bu bakımdan arz güvenliğinin sağlanması ve enerji ihtiyacının karşılanması anlamında da Türkiye-Azerbaycan arasındaki iş birliği önem teşkil etmektedir. Türkiye'nin gaz ihtiyacının yaklaşık %20 sinin Azerbaycan'dan karşılanmakta olduğu ve

Faz-2 gazının belirli bir kısmının da Türkiye'ye verilmesi durumunda, 2015 yılından sonra bu oranın %30'lara ulaşmasıyla Azerbaycan-Türkiye arasındaki enerji iş birliğinin önemi ortaya çıkmaktadır. Azerbaycan'ın 5,2 GW elektrik üretim kapasitesi bulunmaktadır. Elektrik tüketiminin yaklaşık %85'i ülkedeki sekiz termik santralde ve geri kalan altı hidroelektrik santralde gerçekleştirilmektedir. Söz konusu güç santrallerinin tamamı devletindir. Ülkenin elektrik üretim kapasitesinin 10 GW'ye yükseltilmesi amacı ile iki yeni güç istasyonu inşaat sürecindedir. Ancak eskimiş teknoloji ve transmision kayıpları nedeni ile elektriğin bir kısmı Rusya, Türkiye ve İran'dan ithal edilmek zorunda kalmaktadır. Sanayi sektöründe tüketimin gerilemesine rağmen Azerbaycan enerji konusunda verimsizdir. Elektrik sektörü büyük ölçüde sübvansede edilmektedir. Bakü ve çevresinde enerji sıkıntısı yaşanmamasına rağmen kırsal kesimlerde sık sık elektrik kesintileri olmaktadır. Elektrik dağıtım ağı beş bölgeye bölünmüştür. Elektrik dağıtım işi özel şirketler tarafından uzun vadeli sözleşmelerle yürütülmektedir.

Dış Ticaret

2019 yılında 20 milyar dolarlık (%1 artan) ihracatla dünyada %0,1 pay ile 70. sırada olan ülkenin ihracat yaptığı başlıca ülkeler İtalya, Türkiye, İsrail, Hindistan ve Almanya'dır. Ülkenin ihracatında Türkiye %14,6 pay ile 2. sıradadır.

Ülkenin 2019 yılında ihraç ettiği başlıca ürünler; ham petrol (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar), petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar, petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar, domates (taze/soğutulmuş) ve altın (platin kaplamalı altın dahil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde)dir.

2019 yılında 14 milyar dolarlık (%19 artan) ithalatla dünyada 87. sırada olan ülkenin ithalat yaptığı başlıca ülkeler Rusya, Türkiye, Çin, İsviçre ve ABD'dir. Ülkenin ithalatında Türkiye %12 pay ile 2. sıradadır. (ITC-Trademap) 2019 yılında ithal ettiği başlıca ürünler; altın (platin kaplamalı altın dahil) (işlenmemiş veya yarı işlenmiş ya da pudra halinde), otomobiller, petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar, buğday ve mahlut, tedavide veya korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlardır.

Tarım ve Hayvancılık

Tarım, Azerbaycan ekonomisinin petrolden sonra ikinci önemli sektördür. Toplam işgücünün %37'si tarım sektöründe istihdam edilmektedir.1 Bununla birlikte GSYİH'da %6'lık bir paya sahiptir. Azerbaycan, iklim ve toprak yapısı bakımından tarıma elverişli bir ülkedir. Dünyada var olan 11 iklim bölgesinin 9'u ülkede görülebilmektedir. Güney bölgelerinde bir sezonda 2 ürün almak mümkündür. Azerbaycan'ın tarımsal arazi miktarı 4,8 milyon hektar olup, bunun %39,6'sı ekilebilir arazidir. Tarımsal üretimin %50,1'i ürün yetiştirme, %49,9'u ise hayvancılık faaliyetinden oluşmaktadır. 2 Azerbaycan'ın başlıca tarım ürünleri pamuk, tütün, şeker pancarı, hububat, sebze ve meyvedir. Ülkede bazı bölgelerde fındık, çay gibi ürünler de üretilmektedir. Ham ipek üretimi ve buna bağlı olarak dut ağacı tarımı da oldukça yaygındır. Azerbaycan'ın başlıca hayvansal üretimi süt ve süt ürünleri, et ve et ürünleri, yumurta, balıkçılık, arıcılık, ipek böcekçiliği ve yün üretimidir.

Türkiye- Azerbaycan Siyasi İlişkileri

Türkiye, 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk devlet olmuştur. Diplomatik ilişkiler 14 Ocak 1992'de kurulmuş ve Bakü'de Başkonsolosluk olarak görev yapmakta olan temsilciliğimiz Büyükelçilik düzeyine yükseltilmiştir. Azerbaycan'da ayrıca Nahçıvan ve Gence Başkonsolosluklarımız faaliyet göstermektedir. Azerbaycan'ın ise Ankara'daki Büyükelçiliğinin yanısıra İstanbul ve Kars'ta da Başkonsoloslukları bulunmaktadır.

Türkiye'nin Azerbaycan'la ilişkileri çok boyutlu ve stratejik düzeydedir. Yoğun şekilde devam eden karşılıklı üst düzey ziyaretler, ilişkilerin arkasındaki en önemli itici güçtür. İki ülke devlet yetkililerinin göreve geldikten veya sembolik önemi haiz gelişmelerin ardından diğer ülkeyi öncelikli olarak ziyaret etmeleri şeklinde bir gelenek yerleşmiştir.

İkili ilişkilerin daha da güçlendirilmesi amacıyla 2010 yılında Cumhurbaşkanları düzeyinde Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi (YDSK) mekanizması tesis edilmiştir.

Azerbaycan ile tesis edilen üçlü ve dördlü mekanizmaların toplantıları, bölgesel istikrar, barış ve refaha katkı sağlayan önemli mekanizmalardır.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki tek kara bağlantısını oluşturan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, ülkemizin Azerbaycan'la ikili ilişkileri açısından ayrı bir yer tutmakta olup, Azerbaycan halkı ile doğrudan bağlantı noktamızı oluşturmaktadır.

Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri

İhracat kalemleri: Demir/çelik inşaat ve aksamı, temizlik malzemeleri, radyo/televizyon yayını için verici cihazlar vb.

İthalat kalemleri: Petrol/doğalgaz, plastik ürünleri, işlenmemiş alüminyum, organik kimyasal maddeler

Azerbaycan'daki Türk yatırımları: 11 milyar Dolar (2002-2019)

Türkiye'de Azerbaycan Yatırımları: 19,5 milyar Dolar (2002-2019)

Türkiye'ye gelen turist sayısı : 842.057 (2019)

İkili ticaret hacmi - 2019 (milyar Dolar)

İhracat 1,63

İthalat: 2,55

Hacim: 4,18

Denge: 920 (milyon Dolar)

Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı; ihraç ürünlerinin bu ülkede tanınmaya başlaması, Türk şirketlerinin Azerbaycan piyasasında şube açmak suretiyle Türkiye'den ithalat yapması ve bu malları iç piyasada pazarlaması gibi nedenlerle 1993 yılından bu yana yükselme eğilimi göstermektedir. Ancak, yüksek gümrük vergisi oranları nedeni ile iki ülke dış ticareti potansiyelinin gerisinde kalmaktadır.

2019 yılında ülkeye ihracatımız 2 milyar dolardır. Bir önceki yıla göre ihracatımız % 21 artmıştır.

2019 yılında ülkenin toplam ihracatımızdaki payı % 1 olup 27. sıradadır.

2019 yılında ülkeden ithalatımız 3 milyar dolardır. 2019 yılında ülkenin toplam ithalatımızdaki payı % 1 olup 23. sıradadır.

Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihracatında makineler ve mekanik cihazlar ve yedek parçaları, demir ve çelikten eşyalar, elektrikli makina ve cihazlar ve yedek parçaları, mobilya, otomotiv, optik alet ve cihazlar, motorlu kara taşıtları ve yedek parçaları, mineral yakıtlar, petrol ve türevleri gibi ürünler önemli paya sahiptirler. Bunun yanı sıra Türkiye'nin tuz, kükürt, taş, alçı ve çimento, kağıt, karton ve mamulleri, sabun ve müstahzarları, sebze ve meyveler gibi birçok diğer ürünlerde ihracat potansiyeli bulunmaktadır.

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı; ihraç ürünlerinin bu ülkede tanınmaya başlaması, Türk şirketlerinin Azerbaycan piyasasında şube açmak suretiyle Türkiye'den ithalat yapması ve bu malları iç piyasada pazarlaması gibi nedenlerle 1993 yılından bu yana yükselme eğilimi göstermektedir. Ancak, yüksek gümrük vergisi oranları nedeni ile iki ülke dış ticareti potansiyelinin gerisinde kalmaktadır. 2019 yılında ülkeye ihracatımız 2 milyar dolardır. Bir önceki yıla göre ihracatımız % 21 artmıştır. 2019 yılında ülkenin toplam ihracatımızdaki payı % 1 olup 27. sıradadır. 2019 yılında ülkeden ithalatımız 3 milyar dolardır. 2019 yılında ülkenin toplam ithalatımızdaki payı % 1 olup 23. sıradadır. Türkiye'nin Azerbaycan'a olan ihracatında makineler ve mekanik cihazlar ve yedek parçaları, demir ve çelikten eşyalar, elektrikli makina ve cihazlar ve yedek parçaları, mobilya, otomotiv, optik alet ve cihazlar, motorlu kara taşıtları ve yedek parçaları, mineral yakıtlar, petrol ve türevleri gibi ürünler önemli paya sahiptirler. Bunun yanı sıra Türkiye'nin tuz, kükürt, taş, alçı ve

çimento, kağıt, karton ve mamulleri, sabun ve müstahzarları, sebze ve meyveler gibi birçok diğer ürünlerde ihracat potansiyeli bulunmaktadır.

Azerbaycan Kamu Yönetiminde Son Dönemdeki Yenilikçi Reformlar

Azerbaycan'da son dönemde kamu yönetimi reformları kapsamında mevzuatta yapılan değişikliklerle kamu kurum ve kuruluşlarının yeniden yapılandırılmasına yönelik önemli adımlar atılmıştır. Bu kısımda, söz konusu kapsamda mevzuat, kamu yönetiminde yeniden yapılanma ve kamu politikalarının genel çerçevesini çizen temel politika belgeleri alanındaki gelişmeler üzerinde durulmaktadır.

Kamu İdarelerinde Verimliliğin Artırılması Açısından Bilgi İletişim Teknolojileri

Azerbaycan kamu yönetiminde son yıllarda gerçekleştirilen söz konusu yeniden yapılanma gayretleri bir kaç farklı amaca hizmet etmiştir: (a) ekonomik büyüme ve kalkınmayı destekleyecek etkin ve verimli bir kamu yönetimi sisteminin kurulması; (b) saydamlık, katılımcılık ve hesap verebilirlik açısından sosyal ve toplumsal taleplerin karşılanması; (c) kamu yönetiminde insan kaynakları kalitesinin ve görev dağılımının iyileştirilmesi; (d) kamu kurum ve kuruluşlarının uygulayacakları politikalar için genel stratejilerin ortaya konulması ve çerçevenin belirlenmesi; (e) kamu politikalarının finansman açığının azaltılması. Kamu hizmeti vatandaşların refahı için gerekli sağlık, eğitim ve diğer sosyal hizmetlerin yerine getirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Devlet organlarının faaliyetlerinde esneklik ve hesap verebilirliği güçlendirilmesi, vatandaşların karar alma süreçlerine daha fazla katılımının sağlanması ve devlet fonksiyonlarının etkin bir şekilde yerine getirilmesi için ulusal ve modern bir kamu hizmeti sisteminin oluşturulması gerekmektedir. Bunun için, ülkede etkin, sorumlu ve demokratik bir yönetişime hizmet edecek bir sistemin kurulması şarttır. Azerbaycan Cumhuriyeti, modern dünyada kabul gören devlet yönetim sistemlerine uygun olarak ulusal devlet kurma ve kamu yönetiminin etkinliği alanlarında yeni reformlar gerçekleştirmelidir. Reformların temel amacı etkili bir yönetişim sistemi oluşturma sürecini hızlandırmak, demokratik bir devletin temel ilkelerinin hayata geçirilmesini ve sivil toplumun güçlendirilmesini sağlamak, hakkaniyetli rekabet şartları içerisinde serbest piyasa ekonomisinin iyi bir şekilde işlemesi için gerekli kural ve mekanizmaların oluşturulmasını sağlamak ve hukukun üstünlüğünü esas alan bir yönetim yapısı inşa etmektir. Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettikten sonra devletin temel yapısını ve işleyişini düzenlemek adına bir anayasa ihdas etmiştir. Gelişen ihtiyaca göre de zamanla anayasa maddeleri üzerinde muhtelif güncellemelere gidilmiştir. Tüm dünyada nüfusun hızla artması, kentleşme, tarımsal üretim alanlarındaki değişiklikler, ülkeler arasındaki gelir düzeyi farklılıklarının artışı, aynı şekilde ülkeler içinde gelir dağılımındaki eşitsizlikler, kıt kaynakların verimsiz ve dengesiz kullanımından kaynaklanan yeni kaynak arayışları ve insanların daha yüksek standartlarda yaşam talepleri değişim ve gelişmeyi gerekli kılan etkenler olarak kabul edilebilir. Azerbaycan'da son dönemde kamu yönetimi reformları kapsamında mevzuatta yapılan değişikliklerle kamu kurum ve kuruluşlarının yeniden yapılandırılmasına yönelik önemli adımlar atılmıştır.

Kaynaklar

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, (2017). Hukuk Neşriyatı, Bakü.

AVANER, Tekin; HASANOĞLU, Murteza, (2017). "Küreselleşme Sürecinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kamu Yönetimi Sistemi: Kurulu ve Uyum", **YYÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Özel Sayı 4, ss.954-965.

ELMA, Fikret, (2012). "Azerbaycan'da İdari Yapının Dönüşümü", **Uluslararası Üç Deniz Havzası Ülkeleri Ortak Yönetim Kültürü ve Yeniden Yapılanma Sorunları Sempozyumu**, Kamu Araştırmaları Vakfı ve Aydın Üniversitesi Ortak Yayını, İstanbul.

HASANOĞLU, Murteza, (2019). "Kamu Yönetiminin Değişimi ve Azerbaycan Yerel Yönetimler Sistemi Üzerindeki Etkisi", **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 111-133.

HASANOĞLU, Mürteza, (2019). "Azerbaycan İç Güvenlik Yönetimi", **Karşılaştırmalı İç Güvenlik Yönetimine Giriş: Ülke Örnekleri**, (Ed.) Tekin Avaner, Can Umut Çiner, Gazi Kitabevi, Ankara, ss.357-378.

HASANOĞLU, Mürteza, (2008). "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devletin Yeniden Yapılandırılması

ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi”, **Sayıştay Dergisi**, S.69, ss.73-90.

<https://asan.gov.az/az/about>

MECEK, Mehmet, (2018). “Azerbaycan’ın Devlet Yapısı ve Taşra Yönetiminde Merkez- Yerel İlişkileri”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7 (1), ss.51-77.

MUMCU, Ahmet, (1980). **Siyasal Tarihe Giriş**, Turhan Kitabevi, Ankara.

PARLAK, Bekir, (2018). “Azerbaycan’da Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler: Yapısal, İşlevsel ve Karşılaştırmalı Analiz”, **TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi**.

TURHAN, Mehmet, (1993). **Hükümet Sistemleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara.

TİKA, (1996). **Azerbaycan Ülke Raporu**, TİKA Yayınları No: 32, Ankara.

“Ministry of Education of Azerbaijan”, *edu.gov.az*.

<http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>.

<https://www.deik.org.tr/country-profiles-azerbaycan-ulke-bulteni>.

<https://www.cayelitso.org.tr/azerbaycan-ulke-raporu>.

<https://islamansiklopedisi.org.tr>.

<https://www.serka.gov.tr/>.

<https://orbisedu.com.tr/yurtdisinda-universite/azerbaycan/>.

KİTAP TANITIMI
BOOK INTRODUCTION

“AZERBAJYCAN PETROLÜ DÜNYA SİYASETİNDE” ADLI ESER*

The Book Named “Azərbaycan Nefti Dünya Siyasətində”

(Yazar: Azərbaycan Cumhurbaşkanı İlham ALİYEV)

Hazırlayan: Murteza HASANOĞLU**

Tarihi ipek yolu üzerinde yer alan Azerbaycan bölgede ekonomik, kültürel, siyasi bir güç olarak ön plana çıkmaktadır. Zengin yer altı kaynaklarıyla birlikte hem ulusal hem de uluslararası arenada ismini duyurmuştur.

Azerbaycan’daki petrole ait kayıtların en eskisi 7. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu tarihten itibaren, çeşitli amaçlarla insanların hayatlarında varlığı devam eden petrolün önemi artarak günümüze kadar gelmiştir. Önce Çarlık Rejimi, daha sonra Sovyet tahakkümü altında bir sanayi kolu olarak dünya pazarına açılan Azerbaycan petrolü, bağımsızlıktan sonra da ülkenin ekonomik olarak temel direklerinden birini teşkil etmiştir. 1994 senesinde Haydar Aliyev’in girişimleriyle imzalanan “Asrın Anlaşması” ile Azerbaycan petrolü dünya pazarına açılmış bölgedeki petrol stratejisi tamamen Azerbaycan Devleti’nin eline geçmiştir. Yirmi Eylül 1994’te Azerbaycan’da tarihsel bir olay meydana gelmiştir. Dünyanın yedi ülkesine mensup olan on bir büyük petrol şirketi bir araya gelerek bir konsorsiyum oluşturmuşlar ve Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile Hazar Denizi’nin Azerbaycan bölümündeki Azeri, Çırağ ve Güneşli yataklarının ortaklaşa işletilmesi hakkında bir anlaşma imzalamışlardır. “Yüzyılın anlaşması” olarak isimlendirilen bu anlaşma, dünyada geniş bir yankı yapmıştır. Bu anlaşmanın gerçekleştirilmesi için Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi kurulmuştur. 2003 senesinde Azerbaycan cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev de Haydar Aliyev’in petrol siyasetini yürütmüş bu konuda çeşitli çalışmalarda bulunmuştur.

“Azərbaycan Nefti Dünya Siyasətində (Azerbaycan Petrolü: Dünya Siyasətinde)” isimli kitap 1997 yılında İlham Aliyev tarafından yazılmıştır. Bakü’de Azerbaycan Neşriyat yayınları tarafından basılan kitap, Azerbaycan’da petrolün önemini anlatan nadir çalışmalardan biri olmuştur.

“Azerbaycan Nefti Dünya Siyasətinde” kitabı fiziki olarak 78 sayfadan, 10 bölümden ibarettir. Umumi okuyucu kitlesi dikkate alınarak hazırlanan kitap ve anlaşılır dilde yazılmıştır. Kitap bilimsel olarak kronolojik metotlara uygun şekilde ele alınmıştır. Petrol’ün tarihsel gelişimi, bu gelişime istinaden Azerbaycan’ın değişen sosyo-ekonomik yapısı ve uluslararası ilişkilerde Azerbaycan’ın politik durumu açıklanmıştır.

“Okuyuculara” adlı birinci bölüm konuya giriş mahiyetinde genel bilgilerle bir sonraki bölüme hazırlık yapmaktadır. Bu bölümde Bakü’nün tarihi coğrafi, ekonomik ve kültürel düzeyde kısaca anlatılmış ve kitabın ana temasını oluşturan 19 ve 20. Yüzyılların neden seçildiği açıklanmıştır. Bu bölüm, kitapta yer alan kısımların genel olarak izah edildiği, okuyucuların derin bilgiye hazırlanıldığı, çeşitli örneklerle Azerbaycan’ın ekonomik durumunun haritasının çizildiği, bu ekonomik duruma

* DOI: 10.34189/asyam.4.2.008

** Doç. Dr., Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Başkanlığına Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi Öğretim Üyesi, m.hasanoglu@yahoo.com.tr

istinaden Azerbaycan dış siyasetinin hangi şekilde geliştiğinin vurgulandığı giriş bölümü olarak karşımıza çıkmaktadır (s. 4-8).

“Bakü-Hadiselerle zengin Şehir” adlı bir sonraki bölüm 19. Yüzyılda hususi olarak 19.yüzyılın ikinci yarısında Bakü’nün geçirmiş olduğu içtimai dönüşümü konu edinmektedir. Los Angels, Texas gibi petrol şehirleriyle mukayese edilen Bakü, çeşitli petrol firmalarına da ev sahipliği yapmıştır. Bu bölümün ayırt edici hususiyetini dünya genelinden çeşitli araştırmacılar ve gazetelerden örnekler verilerek Bakü gözler önüne serilmiştir. Petrol ile yaşanan gelişim ve ortaya çıkan zengin kesimin altı çizilmiş, Bakü’nün Bibiheybet, Surahani, Karaşehir, Balahani, gibi petrol bölgeleri anlatılmıştır. Bu bölgelerde yaşanan demografik değişikliklere de değinilerek şehrin kültürel gelişimi de anlatılmıştır. 1905 senesinde Ermeniler tarafından başlatılan saldırgan tutum, Azerbaycanlılara karşı yapılan zulüm bu bölümün son kısmını teşkil etmektedir (s. 9-13).

“Azerbaycan Petrol Sanayisinin İnkışafı” adlı üçüncü bölüm 1872 -1920 yılları arasında Azerbaycan’da petrol sanayisinin gelişim sürecini anlatmaktadır. Petrol ile kömür kıyaslanarak sanayi içerisinde kullanım oranı yıllara bölünerek verilmiştir. Kuyulardan çıkarılan petrol miktarı da belirtilen yıllar kapsamında açıklanmış ve bu gelişimden elde edilen ticari kazanç yansıtılmıştır. İstatistiksel veriler, Amerika, Avrupa ve Çarlık içerisinde bulunan diğer şehirlerle mukayese edilerek verilmiştir. Bu bilgilere ek olarak gelişen petrol sanayinin Bakü simasını nasıl etkilediği, taşımacılık alanında hangi faaliyetlerin yapıldığı (raylı sistem gibi) açıklanmıştır. 19. Yüzyılda yaşanan petrol patlamasına binaen Bakü’ye olan uluslararası ilgi artmış ve uluslararası firmalar Bakü’ye gelmeye başlamıştır. Bölümün devam eden hissesinde Nobel gibi yabancı, Zeynel Abidin Tağıyev gibi yerli petrol girişimcilerinden bahsedilmiştir. Bölümün sonuna doğru tüm veriler tablolaştırılarak, Bakü’nün petrol çıkarılan bölgeleri nezdinde ele alınmıştır (s. 14-31).

“Azerbaycan’da Petrol İşleme Sanayisinin Kuruluşu” başlıklı 4. Bölüm Azerbaycan’da petrol sanayisini destekleyici bir diğer bölümdür. Petrolün teknik olarak işlenişi, kalite kontrol durumunun ortaya çıkışı, teknik teçhizatlarına Bakü’ye gelişi ile alakalı bilgiler açıklanmıştır. Yabancı yatırımcılar aracılığı ile ortaya çıkan petrol fabrikaları ve faaliyetleri bu bölümde detaylandırılmıştır. Moldenhauer ve Eyxler gibi isimlerin petrolün işlenmesi için aldığı kararlar, petrolün hangi amaç doğrultusunda kullanılacağı ve diğer petrol imalatındaki gelişimlerin altı çizilmiştir. Bakü petrolünün dış pazarda hangi ülkelerde satıldığı bölümün devamında dile getirilmiştir. Petrol sanayisinin ortaya çıktığı ilk yıllarda koyulan vergi ve bu verginin sanayi üzerine etkisi detaylı şekilde ele alınmıştır. Bölümün sonunda ise Abşeron’da ve Bakü’de bulunan petrol sanayine ait üretim istatistikleri verilmiştir (s. 32-36).

“Petrol Ticaretinin İnkışafı ve Bakü Petrol Nakli” kitabın beşinci bölümünü oluşturmaktadır. Bölümün girişince el ve makine ile açılan kuyuların yıllara dağılımı verilmiştir. El kullanımı zamanla azalırken, petrol sanayinde makine kullanımı giderek artmıştır. Nobel kardeşlerin Bakü petrol sanayisinde edindiği yer açıklanmıştır. Bölümün devam eden kısmında petrol taşımacılığı için kurulan boru hattı ve demiryolu faaliyetleri açıklanmış, bu yapılanların Bakü petrol ticaretine etkisi açıklanmıştır. Özellikle boru hatları ve demir yolu çekildikten sonra ekonomik olarak kazanlar ve taşınan petrol miktarı istatistiksel olarak bölümde anlatılmıştır. 1883 yılında Bakü – Batum Transkafkasya demir yolunun açılması taşımacılık alanındaki gelişmelere örnek olarak verilmiştir. Taşımacılık alanında yaşanan her türlü gelişim, Bakü petrolünün dışarıya ulaşımına neden olurken, kazanç olarak geri dönmüş ve Bakü’nün dönüşümüne etki etmiştir. Bu hususta Bakü petrolü Amerika ve Almanya petrol sanayisi ile mukayese edilmiş ve üretim miktarı verilmiştir (s. 37-46).

19. yüzyıl beraberinde birçok yenilik getirmiştir. Petrol sanayisinde yaşanan atılım sosyal ve ekonomik hayata tesir etmiş, bunu paralel olarak kapitalizm filizlenmeye başlamıştır. Kitabın altıncı bölümü olan “Azerbaycan Petrol Sanayisinin İnhisarları” kısmında ortaya çıkan zengin zümre anlatılmıştır. Ekonomi gücü elinde bulunduran bu zümre, yabancı ve H.Z. Tağıyev, M. Nağıyev, Ş. Esedullayev, M. Muxtarov gibi yerli isimlerden oluşmuştur. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren petrol sanayisinde iştirak eden Azerbaycanlıların sayısı diğer etnik gruplara nazaran daha fazla iken, yüzyılın sonuna doğru bu oranın Azerbaycanlıların aleyhine olacak şekilde değiştiği bölümde detaylıca ifade edilir. Hacı Zeynel Abiden Tağıyev, Musa Nağıyev, Şemsi Esedullayev, Murtuza Muxtarov gibi milli duygulara sahip zenginlerin Bakü ve Bakü’de yaşayanlar için yaptıkları anlatılmış, onların aracılığı ile

Bakü’de kurulan ekonomik düzene yer verilmiştir. Bölümün sonlarına doğru yabancı petrol yatırımcıları ile 20. Yüzyılın başında gerçekleştirilen anlaşmalara değinilmiş ve petrol hasılatları verilmiştir. Uluslararası şirketlerin Bakü’ye gelmeleri tarihsel perspektifte izah edilmiş ve bu gelen şirketlerle ortaklık imzalayan Bakülü iş adamlarından örnekler verilmiştir. Ermeni Q. Gülbenkyan bunlardan biri olarak görülür ve devam eden bölümde Gülbenkyan’ın faaliyetleri detaylandırılır (s. 47-54).

Kitabın yedinci bölümünü “Azerbaycan Petrol Sanayisinde Harici Kapitalin Rolü” oluşturmaktadır. Bu bölüm bir önceki bilgilerin de teyit edildiği, yeni olarak Azerbaycan’da yaşanan kapitalist gelişimden sonra ülkeye giren paranın bahsedildiği bölümdür. Devlet kontrolünde olan petrol, üzerindeki baskın kalkması sonrasında yeni bir yola girmiştir. Özelleştirilmeye açılmasından sonra Bakü uluslararası şirketlerin odak noktasına gelmiştir. Yatırımların Bakü üzerinde toplanması, Bakü’ye varsılık getirmiştir. Bu bölümde İngiliz, Fransız, Amerikan girişimcilerin Bakü petrol sanayisine nüfuz etmek için bıraktıkları kapital açıklanmıştır. Bu yatırımlar neticesinde etnik olarak Azerbaycanlı zenginlerin dirençleri, konumları ve nihayetinde dönüşümleri verilmiştir. 19. Yüzyılın sonuna doğru yabancı yatırımcıların katılımı ile banka kurma fikirleri tartışılır olmuştur. Rusya’nın da gözetimi ve teşviki altında olan bu yatırımlar olumlu karşılanmıştır. Bu bölümün devam eden hissesinde Bakü’de yapılan ya da yapılması planlanan ekonomik değişimler anlatılmıştır. Bu süreçte Rusya’nın yabancı şirketler arasında kendi menfaatleri doğrultusunda payını arttırmaya çalıştığı inkâr edilemez. Rusya’nın ön plana çıkması, Balahani, Sabuncu, Ramana, Surahani, Bibiheybet gibi Bakü’nün petrol bölgelerinde Rusya’nın menfaatleri doğrultusunda adım atması izah edilmiştir. 20.yüzyılın başlarında, 1.Dünya Savaşı öncesinde Bakü’de bulunan üç ehemmiyet arz eden petrol şirketi olarak Oil, Shell ve Nobel Kardeşler kitabın bu bölümünde açıklanmıştır. Bu şirketlerin savaş öncesinde ve savaş sonrasındaki durumu karşılaştırılarak verilmiştir (s. 55-63).

Kitabın sekizinci bölümü “Azerbaycan Petrol Sanayisinin Gelişiminde 9 Şubat 1890 Tarihli Kanunun Önemi” adlı hisseden oluşmaktadır. Bakü petrol sanayisinin umumi ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yürürlüğe konulan bu kanun ile petrol yataklarının işlenmesinin ve petrol alanlarının genişletilmesinin önünün açıldığı dile getirilmiştir. Bölümün sonunda 20 Şubat 1891 tarihinde Abşeron yarımadasında toprakların köylülerden alınarak devlet kontrolüne geçmesi için 11 maddelik esas kararlar verilmiştir. Bunlara ek olarak 19.yüzyılın sonunda Bakü’de kurumların elde ettiği bazı topraklar da örneklerle açıklanmıştır (s. 64-65).

“Bir Bölümü Bakü Devlet Emlak İdaresinin, Diğer Bölümü İse Kafkas Dağ-Maden İdaresinin Kontrolü Altında Bulunan Petrol Hazine Topraklarına Sahip Olma İşindeki İkili Siyaset” adlı kitabın diğer bölümünde Bakü’deki iki kurumun toprak siyaseti anlatılmıştır. Bakü petrol hazine topraklarının iki idare arasında bölündüğü, bu iki kurumun birbiriyle alakasının son derece az olduğu, bu alakaların azlığından dolayı ortaya çıkan sorunlardan bahsedilmiştir. İkili siyasetin neticesi olarak yerli halk çeşitli sorunlarla karşılaşmış bu da bölümde anlatılmıştır (s. 65-66).

“Petrol Sanayisi Hakkında Kaidelerin Kodlaştırılması: 3 Haziran1892 Tarihli Kanun,” “Toprak Meselesi Üzerine Tedbirler” 17 Haziran 1912 Tarihli Yeni Petrol Kanunu ve Onun Umumi Mezmunu” “Müzayedeler Hakkında Kanun” “Keşif Kanunu” “Petrol Topraklarının Müsaderesi Hakkında Kanun” “Petrol Topraklarının Müsadere Usulleri ve Şartları Hakkında Yeni Kaideler ve Onların 20 Şubat 1891 Tarihli Kaidelerden Farkları” gibi alt başlıklar ile kronolojik olarak Bakü ve etrafında petrol ile bağlı bölgelerde resmi organlar aracılığı ile yürütülen siyaset açıklanmış ve bu siyaset neticesinde alınan kararlar verilmiştir. Kronolojik olarak, zaman ve mekandaki değişikliğe paralel olarak bir önceki kararlarda yaşanan değişim gösterilmiştir (66-72).

“Elle Petrol Hasılatı (Eski Usul)” adlı bölüm kitabın dokuzuncu kısmını oluşturmaktadır. Makine kullanımının yaygınlaşmasına istinaden geleneksel yöntemlerin terk edildiği bir önceki bölümlerde açıklanmıştı. Petrol fiyatlarında yaşanan artış, el usulünü tekrar gündeme getirmiştir. Bu metodun artışı, uygulanışı ve süreç içerisindeki değişimi bu bölümde açıklanmıştır. Bunun yanı sıra petrol hasılatında bu metodun kullanımının zorlukları ve neticesinde oluşan sorunlardan da bahsedilmiştir. Bölümün sonunda petrolün elle çıkarıldığı topraklar hakkında malumatlar verilmiş e bu toprakların ayrı ayrı arazilere bölünüşünü gösteren cetvel eklenmiştir. Azerbaycan, bugün dünyada petrolün endüstriyel olarak üretiminde önde gelen bir ülke olduğu gibi; denizin derinliklerinde de

petrol yataklarının keşfedilmesinde ve onlardan yararlanılmasında ilk adımları atan bir ÷lke olmuştur. Hazar Denizi'nde 1949 Kasım'ında yani bundan 48 yıl önce ilk petrol kuyusu açılmış ve böylece Hazar Denizi'nde petrol üretimine başlanmıştır. Uluslararası alanda Azerbaycan'ın saygınlığı her geçen gün artıyor. Dünyanın gelişmiş ÷lkeleri Azerbaycan'la iş birliğinin önemini sürekli ifade ediyorlar.

Kitabın son bölümü “Bibliyografya”dan oluşur. Araştırma yapılırken yararlanılmış eserler bu kısımda verilmiştir.

ASYA ÇALIşMALARI UYGULAMA VE ARAşTIRMA MERKEZİ'NİN 2020 YILI FAALİYETLERİ*

2020 Annual Activities of Asian Studies Application and Research Center

Hazırlayan: Seyit Ali BUDULGAN**

Araştırma merkezimiz ilk olarak 7 Temmuz 2011 tarihinde ‘‘Gazi Üniversitesi Orta Doğu ve Orta Asya Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi’’ adıyla kurulmuştur. Fakat Orta Doğu ve Orta Asya konuları birbirinden çok farklı çalışma alanları olduğu için Merkeze vekâleten atanan Müdürün önerisi ve Merkez Yönetim Kurulunun kararıyla isim değişikliği talebinde bulunulmuştur. Merkez Orta Asya, Güneydoğu Asya ve Uzakdoğu Asya ülkeleriyle ilgili araştırmalar yapmak ve Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerinin gelişmesine bilimsel katkı sağlamak amacıyla 30 Temmuz 2017'de Resmî Gazetede yayımlanan yeni yönetmelik ile ‘‘Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi’’ olarak yeniden yapılandırılmıştır. Araştırma Merkezinin yönetimi Merkez Müdürü, Müdür Yardımcıları ve Yönetim Kurulundan oluşmaktadır. Merkezde ayrıca bir Uzman Dr., iki Araştırma Görevlisi, bir evrak sorumlusu görev yapmaktadır.

Tüm Asya ülkelerindeki Yüksek Öğretim kurumları, Üniversitelerin Araştırma Merkezleri ve diğer ilgili araştırma birimleri ile yapılacak olan işbirliği çerçevesinde Asya sınırları içerisinde yer alan bölgelere yönelik araştırmalar yapmak, birlikte eğitim, öğretim, araştırma ve geliştirmeye yönelik projeler geliştirmek, Üniversite çatısı altında faaliyet göstermekte olan tüm sosyal ve beşeri bilimler bölümlerine akademik alanda destek vermek, Asya ülkelerindeki araştırma kurumları arasında disiplinler arası bir yaklaşımla araştırmalarda bulunmak Merkezin genel hedeflerindedir. Geçmişten günümüze kadar Asya ile ilgili olarak yazılan bütün kaynaklardan, arkeolojik bulgulardan ve doğrudan ana kaynakların ışığında yapılan araştırma eserlerinden yararlanmak suretiyle Asya'daki devletler ve akraba topluluklarının tarihini, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını, tarihî süreç içerisinde Dünya medeniyetlerine katkılarını, bölgedeki diğer milletler ve topluluklar ile olan ilişkilerini araştırmak, bölge ülkelerinin Türkiye ile olan ilişkilerini ve bu ilişkilerde yaşanan güncel sorunları bilimsel yöntemlerle inceleyerek çözüm yollarını ortaya koymak Merkezce belirlenen özel hedeflerdir.

Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, yukarıda belirlemiş olduğu vizyon ve misyonu doğrultusunda 2020 yılı içerisinde aşağıdaki faaliyetleri gerçekleştirmiştir:

* DOI: 10.34189/asyam.4.2.009

** Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, seyit.budulgan@hbv.edu.tr

1. “Küresel ve Bölgesel Düzeyde Kazakistan-Türkiye İlişkileri” Paneli (Çevrimiçi)

11 Haziran 2020 tarihinde Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Türkiye Politik ve Stratejik Araştırmalar Vakfı ile Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği'nin ortak katılımı ile “Küresel ve Bölgesel Düzeyde Kazakistan-Türkiye İlişkileri” konulu çevrimiçi panel gerçekleştirilmiştir.

Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (ASYAM) Müdürü Prof. Dr. Vâris ÇAKAN'ın oturum başkanlığını yaptığı çevrimiçi panelde, açılış konuşmasını Dr. Öğr. Üyesi Sinan DEMİRTÜRK gerçekleştirmiş, Kazakistan Ankara Büyükelçisi Abzal SAPARBEKULY, Bozok Üniversitesi İİBF Dekanı Prof. Dr. Kürşad ZORLU, Kazakistan Al Farabi Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet ARSLAN, Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü ve AHBV Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Vâris ÇAKAN, Akdeniz Üniversitesi Öğretim Üyesi ve Türkiye Politik ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur SÜMER ve Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Serdar YILMAZ konuşmalarını gerçekleştirmiştir.

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
ASYA ÇALIŞMALARI UYGULAMA VE
ARAŞTIRMA MERKEZİ (ASYAM)

TÜRPVAV
Türkiye Politik ve Stratejik Araştırmalar Vakfı

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ
ANKARA BÜYÜKELÇİLİĞİ

Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Comart Tokayev'in Birinci Görev Yılı Münasebetiyle

KÜRESEL VE BÖLGESEL DÜZEYDE KAZAKİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

PANEL (Çevrimiçi) **11 Haziran 2020**
Saat: 14:30

Açılış Konuşmaları **Panelistler**

Prof. Dr. Seyit Sertçelik
Cumhurbaşkanı Başdanışmanı

Abzal Saparbekuly
Kazakistan Ankara Büyükelçisi

Prof. Dr. Kürşad Zorlu
Bozok Üniversitesi İİBF Dekanı

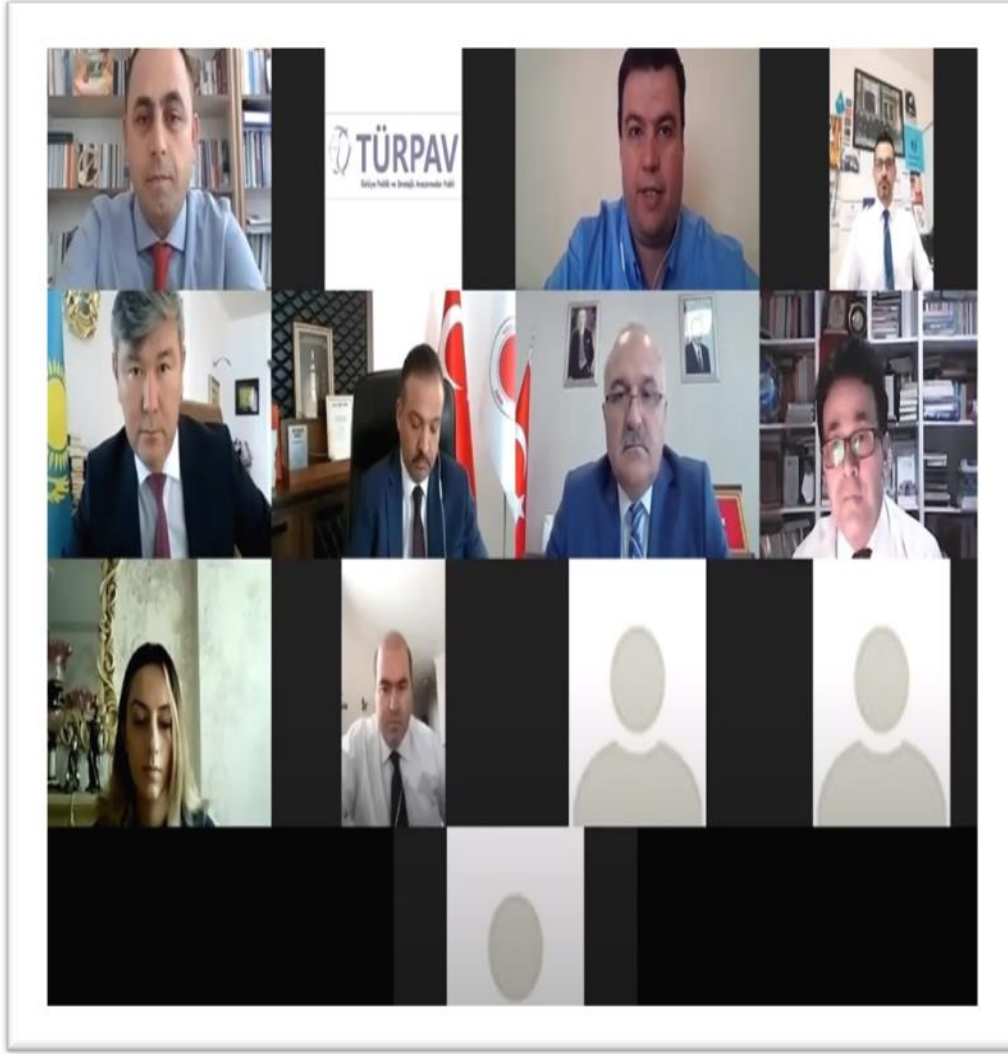
Prof. Dr. Mehmet Arslan
Kazakistan Al Farabi Üniversitesi
Öğretim Üyesi

Oturum Başkanı **Doç. Dr. Vakur Sümer**
Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi
Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Varis Çakan
AHBV Asya Çalışmaları Uygulama
ve Araştırma Merkezi Müdürü

Dr. Serdar Yılmaz
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Öğretim Üyesi

hacibayram.edu.tr/asyam

2. “Azerbaycan-Ermenistan Mücadelesi Açısından Ermeni Terörünün Tarihi ve Psikolojik Kökenleri” Paneli (Çevrimiçi)

12 Kasım 2020 tarihinde Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından Türkiye Politik ve Stratejik Araştırmalar Vakfı'nın katılımı ile “Azerbaycan-Ermenistan Mücadelesi Açısından Ermeni Terörünün Tarihi ve Psikolojik Kökenleri” konulu çevrimiçi panel düzenlenmiştir.

Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (ASYAM) Müdürü Prof. Dr. Vâris ÇAKAN'ın oturum başkanlığını yaptığı çevrimiçi panelde, açılış konuşmasını Dr. Öğr. Üyesi Sinan DEMİRTÜRK gerçekleştirmiş, Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü ve AHBV Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Vâris ÇAKAN, Akdeniz Üniversitesi Öğretim Üyesi ve Türkiye Politik ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK, Psikiyatrist Prof. Dr. Abdülkadir ÇEVİK, Erciyes Üniversitesi Ermeni Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Gafar Çakmaklı, Terör ve Güvenlik Uzmanı Abdullah AĞAR konuşmalarını gerçekleştirmiştir.

ANB ANKARA
HACI BAYRAM VELİ
ÜNİVERSİTESİ

ASIA ÇALIŞMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

PANEL (ÇEVİRİMİÇİ)

*"Azerbaycan- Ermenistan Mücadelesi Açısından
Ermeni Terörünün Tarihi ve Psikolojik Kökenleri"*

Prof.Dr. Abdulkadir Çevik
(Psikiyatrist, Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Gafar Çakmaklı
(Erciyes Üniversitesi Ermeni Dili ve Edebiyat Bölümü)

Abdullah Ağar
(Terör ve Güvenlik Uzmanı)

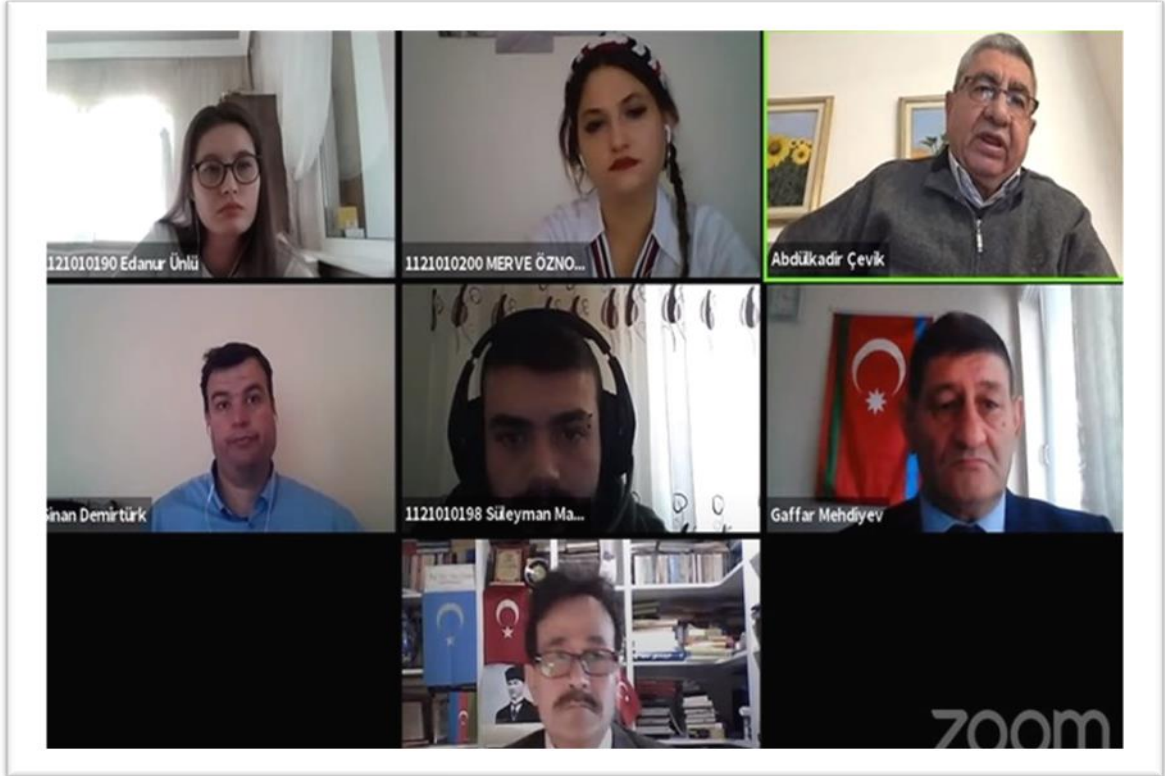
Doç.Dr.Hatem Cabbarlı
(Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı)

Twitter, Milli Politikalar Enstitüsü • Youtube, Milli Politikalar Enstitüsü

f Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi **t** @hacibayramedutr

12 Kasım 2020 Perşembe Saat: 14:30

A N M A

PROF. DR. SALİM KOCA

(1952- 6 Ocak 2020)

Salim Koca, 1952 yılında Konya İlinin Beyşehir İlçesine bağlı eski adı Salur olan Yeşildağ Kasabasında –şimdi mahalle- doğdu. 1975 yılında, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Genel Türk Tarihi Kürsüsünden mezun oldu. 1975-1988 yılları arasında, orta dereceli okullarda Tarih Öğretmeni olarak çalıştı. Bu sırada, Almanya’da Almanca öğrendi ve Yüksek Lisans eğitimini tamamladı. Selçuklu Tarihi üzerine hazırladığı Tezini 1989 yılında savunarak Tarih Doktoru payesi aldı. 1990 yılında Genel Türk Tarihi alanında Doçent, 1996 yılında da Ortaçağ Tarihi alanında Profesör oldu.

Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde uzun yıllar görev yaptı. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 2019 yılında emekli oldu. 06.01.2020 tarihinde, yatmakta olduğu Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesinde vefat etti.

Prof. Dr. Salim Koca Türk Tarih ve Kültürü üzerine çok sayıda kitap ve makale yazdı. Bildiriler sunup, konferanslar verdi. Özellikle Selçuklu dönemi Türk Tarih ve Kültürü alanında çalışmalarını yoğunlaştırdı. Lisans ve Lisansüstü düzeyde çok sayıda öğrenci yetiştirdi.

Üniversite bünyesinde çeşitli idari görevler yürüttü. Bunlardan biri de Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (ASYAM) Yönetim Kurulu Üyeliği idi. Yönetim Kurulu Üyeleri olarak ölümünün 1. Yıldönümünde Prof. Dr. Salim Koca’yı rahmetle anıyoruz. Ruhu şad, mekânı cennet olsun.

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
ASYA ARAŞTIRMALARI ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ, YAZIM KURALLARI VE KAYNAK GÖSTERME BİÇİMLERİ

YAYIN İLKELERİ

Derginin Amacı

Asya Araştırmaları Dergisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yayımlanan hakemli Uluslararası Sosyal Bilimler dergisidir.

Dergi, Türkiye’de ve dünyada sosyal- beşerî bilimler alanındaki tüm disiplinlerin bilimsel gelişimlerine katkı sağlayacak bilimsel çalışmaların artırılmasını ve yaygınlaştırılmasını amaçlamaktadır.

Odak ve Kapsam

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi *Asya Araştırmaları Dergisi*, sosyal ve beşerî bilimler alanında yer alan ve aşağıda belirtilen disiplinlerin bilimsel çalışmalarına odaklanmaktadır:

Asya Arkeolojisi

Asya Antropolojisi

Asya Türk Tarihi ve Coğrafyası

Asya Türk Kültürü, Halk Bilimi ve Sanat Tarihi

Asya Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Asya Ülkeleri ve Milletlerinin Dili, Tarihi ve Edebiyatı

İktisadi ve İdari Bilimler Alanı

Uluslararası İlişkiler ve Siyaset

Eğitim Bilimi

Dilbilim

İlahiyat

Felsefe ve Sosyoloji

Bilgi ve Belge Yönetimi

Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi’ne gönderilen çalışmalar, Asya coğrafyasını ilgilendiren konularda bu kapsamdaki disiplinlere ilişkin gelişmeleri ve sorunları derinlemesine irdeleyen ve tartışan, bilimsel alanyazını nesnel bir bakış açısıyla sunan, bilimsel yöntemlere dayanarak gelişmelere ve sorunlara ölçümlenebilir ve uygulanabilir öneriler getirebilen, alana doğrudan katkı ve özgün değer sağlayan nitelikte olmalıdır.

Kapsam çerçevesinde dergide bilimsel makaleler, çeviriler, röportajlar, tanıtım yazıları vb. çalışmalar yayımlanmaktadır.

Derginin amaç, odak ve kapsamı ile ilişkilendirilmemiş çalışmalar yayımlanmamaktadır. Ancak, Yayın Kurulu, dergiye gönderilmiş bu çalışmalarını değerlendirerek kapsamına göre Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi bünyesinde yayımlanan diğer dergilere yönlendirebilmektedir.

Yayın Sıklığı

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar ve Güz olmak üzere yılda en az iki kez yayımlanır.

Yayın Dili

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Türkçe, İngilizce, Rusça ve diğer Türk lehçeleriyle yazılmış çalışmaları kabul etmektedir. Gönderilen çalışmalar, hangi dilde ise o dilin dil bilgisi kurallarına ve bilimsel alanyazına uygun, anlaşılabilir biçimde hazırlanmalıdır. Bu kriterleri sağlamayan yayınlar değerlendirmeye alınmamaktadır.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yayımlanması için dergiye gönderilen yazılar, Yayın Kurulu tarafından yayın ilkeleri bakımından incelenir ve değerlendirilmek üzere alanın uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar 3 yıl süreyle saklı tutulur. Hakem raporlarından biri olumlu; diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, Hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra internet üzerinden en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılmalıdır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Gizlilik Beyanı

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* Yönetim Sistemi'nde girilecek tüm veriler (isim, elektronik posta adresleri gibi kişisel bilgiler vb.) yalnızca derginin ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi *Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi*'nin bilimsel çalışmaları için kullanılır. Bu veriler, başka bir amaç için kullanılmaz; kesinlikle üçüncü kişilerle paylaşılmaz.

Telif Hakkı

Makalelerdeki düşünce ve öneriler ile kaynakların doğruluğundan yazarlar sorumludur. Dergide yayımlanan makalelere telif hakkı ödenmez. Yazarlar, makalelerinin telif hakkından feragat etmeyi kabul ederek, basıma kabul edilen makalelerin telif hakkını Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi *Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi*'ne devrederler. Yayın Kurulu, makalenin yayımlanması konusunda yetkili kılınır.

Bununla birlikte yazarların aşağıdaki hakları saklıdır:

1. Telif hakkı dışında kalan bütün tescil edilmiş haklar,
2. Makaleyi satmamak koşulu ile kendi amaçları için çoğaltma hakkı,
3. Yazarın üreteceği kitaplar, makaleler vb. çalışmalarında derginin kaynakça olarak belirtilmesi koşuluyla, makalenin tümü ya da bir bölümünü kullanma hakkı.

YAZIM KURALLARI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*'nde yayımlanmak üzere gönderilen çalışmaların aşağıdaki koşulları taşıması gerekmektedir:

- Dergiye gönderilecek çalışmalar Türkçe, İngilizce, Rusça ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış olmalıdır.
- Dergide yer alacak çalışmalar, başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmemiş olmalıdır.
- Derginin yazım kurallarına uymayan çalışmalar değerlendirmeye alınmaz.
- Dergiye gönderilecek çalışmalar:
 - A4 boyutunda kağıtlara dikey olarak, Microsoft Word programında hazırlanmalıdır.

- Öz ve Kaynakça sayfası hariç, çalışmanın metin kısmı, 5000 sözcükten az olmamak ve 10000 sözcüğü aşmamak kaydıyla, Times New Roman- 11 punto yazı karakteriyle, 1 (tek) aralıkla yazılmalıdır.
- Çalışmalar, aşağıda belirtilen bölümlerden (sırasıyla) oluşmalı ve bu bölümlere yönelik düzenleme yayın ilkelerine uyularak yapılandırılmalıdır:

Başlık: Çalışmanın başlığı, 12 Punto **Koyu BÜYÜK HARFLERLE** sayfanın ortasına yazılmalı, rakam ve noktalama işaretleri hariç, başlık iki satırı geçmemelidir.

Yazar / Yazarlar: Başlık verildikten sonra yazarın sadece adı (ilk harfi BÜYÜK) ve soyadı (BÜYÜK HARFLERLE) makale metninin ortasına 11 Punto **Koyu** olarak yazılmalıdır. Soyadından sonra asteriks (*) konulmalı, başlık sayfasının altında yer alacak asteriks işaretinden sonra yazar ile ilgili bilgiler (unvan, kurum ve e-posta) dipnot biçiminde 9 Punto, İtalik olarak verilmelidir.

Öz: 10 Punto İtalik olarak, 1 (tek) satır aralığıyla yazılmalı ve 300 sözcüğü geçmemelidir.

Anahtar Sözcükler: Çalışmaların konularını yansıtan en az beş en fazla yedi Türkçe anahtar sözcük eklenmelidir. Her bir anahtar sözcüğün sadece ilk harfi büyük olmalı ve tüm sözcükler italik olarak verilmelidir.

İngilizce Başlık: İngilizce başlık her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere küçük harflerle 10 punto Koyu ve *italik* olarak yazılmalıdır.

Abstract: Türkçe “Öz” kısmında yazılı olan metin İngilizce olarak verilmelidir.

İngilizce Anahtar Sözcükler (Key Words): Çalışmaların konularını yansıtan en az beş en fazla yedi İngilizce anahtar sözcükler Türkçe verilen sözcüklerle aynı sırada ve aynı anlamda verilmelidir. Her bir anahtar sözcüğün sadece ilk harfi büyük olmalıdır ve tüm sözcükler italik olarak verilmelidir.

Sayfa Numaraları: Sayfalar makalelerin alt bilgisi içinde sağ ve sol alt kenara 9 punto olarak yerleştirilmelidir.

Metin ve Paragraf: Ana metinde alt başlıklar, sözcüklerin baş harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle 11 punto ve koyu yazılmalıdır. Metin 11 punto, iki yana dayalı olmalıdır. Üstten 2,5 cm, Alttan 2,5 cm, Sağdan 2,5 cm, Soldan 2,5 cm boşluk bırakılmalıdır. Satır arası 3 nk olmalıdır. Paragraflar soldan 0,8 cm girintili olarak başlatılır ve paragraf araları 6 nk olmalıdır.

Kitap, Dergi vb. İsimler: Metin içinde kitap, dergi, kongre, konferans, sempozyum ve panel isimleri italik olarak yazılır. Örneğin: “Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları, Belleten, Uluslararası İnsan ve Toplum Kongresi, Geçmişten Bugüne Halep ve Türkmenler Konferansı, Uluslararası Halk Bilimi Sempozyumu” gibi.

Sayıların Kullanımı: Cümlelere başlarken sayısal ifadeler sözcük olarak verilir; sonra gelenler rakam ile yazılır. Örneğin: “Yaptırılan otuz tezin yirmisi Türk tarihi ile ilgili kalan 10’u Moğol tarihi ile ilgili idi.”

Kısaltmaların Kullanımı: Kısaltmalar metinde ilk kez kullanılırken paranteze alınır; sonraki kullanımında alınmaz. Örneğin: “Sonuçta 1957 yılında dış borçların karşılanabilmesi için Uluslararası Para Fonu’na (IMF) başvurmak zorunda kalınmıştır. IMF, bu borçlanmayla Türk ekonomisine önemli bir figür olarak girmiştir.”

Metin İçerisinde Alıntıların Kullanımı: Metin içerisinde yapılacak kısa alıntılar tırnak içinde, italik olarak (“...”) verilmelidir. Beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan *birer* santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

Görsel Malzeme Kullanılması: Metin içerisinde fotoğraf, şema vb. görsel malzeme kullanılması durumunda kaynak gösterilmesi gerekmektedir. İzin ya da telif konularındaki hukuki sorumluluk tamamen çalışmanın yazarlarına aittir.

Dipnot ve Kaynak Gösterme: Gönderilen yazılar, referans sistemi, kaynak gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde Modern Languages Association (MLA) stilinde hazırlanmalı, kaynaklar dipnot sistemi yerine iç not olarak hazırlanmalıdır. Metin içerisinde verilecek kaynaklarda yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası aşağıdaki gibi verilecektir:

- Metinde dipnotlar, ilgili olduğu sayfada numaralandırılarak verilir, metin sonuna konulmaz. Dipnotlar “9 punto” tek aralık yazılmalıdır. Hizalaması iki yana dayalı ve paragraf girintisi 0.5 cm olmalıdır. Dipnot ayrıca çizgisi olmamalıdır.
- Metin içinde genel bir referans söz konusuysa ve metnin bütününe gönderme yapılıyorsa (yazarın soyadı, yıl) yazmak yeterlidir. Örneğin (Togan, 1981).
- Belirli bir sayfadan alıntı yapılmış ya da ilgili fikirler belirli bir kısımdan alınmışsa kaynak, sayfasıyla birlikte şu şekilde yazılır: (Köker, 1998, s. 42).
- Bir yazarın aynı tarihli eserleri şu şekilde yazılır: (Zizek, 2009a) ve (Zizek, 2009b).
- Yazar sayısı üç ile beş arasında ise, ilk göndermede tüm isimler yazılır; daha sonra sadece ilk yazarı belirtmek yeterlidir. Örneğin, kaynak ilk geçtiğinde (Kejanlıoğlu, Adaklı & Çelenk, 2004) sonraki geçişinde (Kejanlıoğlu vd., 2004) olarak yer alır.
- Metin içinde iki yazarlı bir kaynak belirtiliyorsa her seferinde iki yazarın adı da belirtilir; ikiden fazla yazarlı eser ise ilk kullanımda hepsi, sonraki kullanımda sadece ilk yazar belirtilir. Örneğin: Kafesoğlu, Yıldız ve Merçil (1998).
- Yazar sayısı üç ya da daha fazlaysa o zaman ilk kullanımda da sadece ilk isim ve diğerleri şeklinde kısaltma yapılır (Arat vd., 1991).
- Metin içinde yeniden basımı yapılmış eski bir kaynak kullanılıyorsa yatık çizgi (/) kullanılır. Örneğin: “Freud (1923/1961) çalışmasında günlük hayattaki dil sürçmelerinin de bilinçaltında yer alan bastırılmış temsillerin bir tür dışa vurumu olduğunu ilk kez öne sürmüştür.”
- Metin içerisinde gösterilen kaynaklar haricinde, gerekli görülen açıklamalar için klasik dipnot yöntemi kullanılmalı ve bunlar için otomatik numaralandırma yöntemine başvurulmalıdır. Açıklamalar için kullanılacak ölçüler: İki yana yaslı, sol ve sağ girinti:0 cm, aralık önce ve sonra 0nk, satır aralığı: tek olmalıdır.

Kaynakça Gösterme: Makale sonunda mutlaka makalede kullanılan tüm kaynaklar verilmelidir. Yazarlar soyadına göre alfabetik olarak dizilmelidir. Kaynakça gösterirken aşağıdaki kurallara uyulmalıdır:

- Yazar soyadı büyük harfle, adının ilk harfi büyük yazılmalı ve nokta virgülden sonra eser adı kitap ise Koyu italik, makale ise tırnak içinde yazılmalı. Eser adından sonra kitaplar için yayın yeri ve yılı, makale ise dergi adı, yıl, sayı ve Cilt No’su verilmeli.

Örnekler:

Tek Yazarlı Kitaplar İçin:

İNALCIK, Halil, (2003). **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (13001600)**, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Çok Yazarlı Kitaplar İçin:

ABİSEL, N., ARSLAN, U.T., BEHÇETOĞULLARI, P., KARADOĞAN, A., ÖZTÜRK, S.R. & ULUSAY, N. (2005). **Çok Tuhaf Çok Tamdık**, Metis Yay., İstanbul.

Editörlü Kitaplar İçin:

ÖZBEK, M. (Ed.), (2005). **Kamusal Alan**, İstanbul.

- Kaynakçada aynı yazarın aynı yılda neşredilen birden çok eseri varsa, eserler eskiden yeni tarihe doğru sıralanarak yazılır. Aynı tarihli kaynaklarda harf ile sıralama yapılır.

TOGAN, Zeki Velidi, (1912). **Türk ve Tatar Tarihi, Kazan**; (1981). **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul.

ARAT, R. Rahmeti, (1947a). **Kutadgu Bilig-I Metin**, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 458, Ankara.

ARAT, R Rahmeti, (1947). **Kutadgu Bilig-II Tercüme**, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 459, Ankara.

Elektronik Basılı Kitaplar İçin:

- Elektronik ortamdan (internet) alınan kaynaklara ait referans bilgileri, basılı kaynaklarla aynı şekilde gösterilmelidir. Eğer kullanılan çevrimiçi (online) kaynakta sayfa numarası belirtilmemişse parantez içinde de sayfa numarası belirtilmez.

O'Keefe, E. (n.d.). Egoism & the cnsts in Western values. **Erişim** [http://www.onlineoriginals.com/showitem .asp litem I](http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?item I)

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES INTERNATIONAL
SOCIAL SCIENCE JOURNAL
PUBLICATION PRINCIPLES, WRITING RULES AND
RESOURCES**

PUBLICATION PRINCIPLES

Purpose of the Journal

Ankara Hacı Bayram Veli University *The Journal of Asian Studies* is an international scientific and refereed journal published by Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center.

The journal aims to increase and disseminate scientific studies that contribute to the scientific development of all disciplines in the field of social and human sciences in Turkey and in the world.

Focus and Scope

Ankara Hacı Bayram Veli University *The Journal of Asian Studies* focuses on the scientific studies of the disciplines mentioned below in the field of social and human sciences:

Asian Archeology

Asian Anthropology

Central Asia Turkish History and Geography

Central Asian Turkish Culture, Folk Science and Art History

Central Asian Turkish Dialects and Literatures

Studies on Language, Literature and History of Asian Countries and Peoples

Economics and Administrative Sciences

International Relations and Politics

Education Science

Linguistics

Theology

Philosophy and Sociology

Information and Document Management

The submitted works should be genuine that contribute to the field and deeply examine and discuss the developments and problems related to the disciplines within the scope of the journal, present scientific topics with an objective view, develop practical suggestions based on scientific methods and approaching the problems realistically.

Studies not related to the purpose, focus and scope of the journal are not published. However, the Editorial Board can refer to other journals published in Ankara Hacı Bayram Veli University by evaluating the submitted work.

Publishing Frequency

Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies is published twice a year in Spring and Autumn.

Publishing Language

Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies accepts studies written in Turkish, English and Russian. The submitted works must be prepared in a comprehensible manner in which the language (in Turkish or English) is in accordance with the rules of linguistic knowledge and scientific methods. The works which do not meet these criterias are not evaluated.

Evaluation of Articles

The articles sent to the journal for publication are reviewed by the Editorial Board in terms of publication principles and sent for evaluation to two specialists of the field. The name of the author doesn't report to referees, and the name of the referee doesn't report to authors. The reports are keeping for 3 years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article will be sent a third referee, or the Editorial Board can make a final decision by examining the referee reports. The authors consider the criticism and recommendations of the referee and editorial board. If they have not participated, they have the right to appeal with their reasons. The articles sent to the authors to be corrected in accordance with the referee reports must be returned to the journal within a month at the latest after the necessary corrections have been made. The corrected text, if it seems necessary, can be re-examined by referees who request changes. Written articles that was not accepted for publication are not returned to their authors.

Privacy Statement

All data (personal information such as name, e-mail address, etc.) that will be included in the management system of Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies is used exclusively for the scientific studies of Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center. This data is not used for any other purpose; it is not shared with third parties.

Copyright

The authors are responsible for the correctness of the ideas, suggestions and resources in the articles. The articles published in the journal are not paid for the copyright. The authors accept the copyright of the articles and transfer the copy-right of the accepted articles to the Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center. The Editorial Board is authorized to issue and publish the article.

However, the authors reserve the following rights:

1. All registered rights except copyright.
2. The right to reproduce the article for its own purposes with the condition not to sell it.
3. The right to use all or part of the books, articles, etc. produced by the author and indicate them in the bibliography of the journal.

WRITING RULES

Studies submitted to Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies should be suitable for the following conditions:

- The Works submitted to the journal should be in Turkish, English and Russian.
- Journal works should not have been published anywhere or have been submitted for publications.
- Studies that do not comply with the Magazine Writing Rules are not evaluated.
- Sent works should be like that:

- Works should be prepared on vertical dimension of A4, the single spacing, the margins are 2.5cm from each side.
- Except for the Summary and References page, the text portion of the work should not be less than 5000 words and not exceed 10000 words. It should create as a Microsoft Word file with Times New Roman 11point font
- The works should be structured in accordance with the following sections (respectively) and the regulatory guidelines for these sections:

Title: The title of the work must be written in the middle of the page with 12 uppercase bold. Capital Letters, and it must not be longer than 2 line, except for numbers and punctuation marks

Author / Authors: After the title is given, just author's name (the first letter is CAPITAL) and surname (WITH CAPITAL LETTERS) should be written bold-11 font size and on the right up. The asterisk (*) must be placed after the surname, the information about the author (title, institution and e-mail) should be given in footnote format in 10-point Italics after the asterisk mark to be placed under the title page.

Summary: 10 Punto in italics, must be typed in 1 line and must not exceed 300 words.

Keywords: At least five and up to seven Turkish keywords reflecting the topics of the study should be added. Only the first letter of each key word should be large, and all words must be given in italics.

English Title: The English title should be written in bold and italic and centered in small letters, with the first letter of each word being uppercase.

Abstract: The text in the «Summary» section of the Turkish language should be given in English.

English Keywords: At least five and at most seven English keywords reflecting the topics of the study should be given in the same order as the words given in Turkish. Only the first letter of each key word should be large, and all words must be given in italics.

Page Numbers should be placed in the header the left and right topside of the page in 9 points so that they do not appear on the first page.

Text and Paragraph: Subtitles in the main text should be written in 11 point and bold with small letters, with the initials of the words. The text should be 11 pt, based on two sides; 5.8 cm from the top, 5.8 cm from the bottom, 4.5 cm from the right, 4.5 cm from the left. There must be 3 pt between lines. Paragraphs are indented 0.8 cm from the left, and the paragraph spacing must be 6 pt.

Names of Books, Journals, etc.: Books, journal, congresses, conferences, symposiums and panel names are written italic in the text. For example: Resources of the Central Asia Turkish History, Belleten, The International Congress of Human and Society, Past to Present The Conference of Aleppo and Turkmen, the International Folklore Symposium.

Use of Numbers: At the beginning the codes and numerical expressions are given as words, following by numbers. For example: *“Twenty of the thirty theses done were related to the Turkish history and the remaining 10 related to Mongolian history.”*

Use of Abbreviations: Abbreviations are taken in brackets just for the first time in the text, not on their next use. For example: *“in 1957 in order to pay external debt, it was necessary to apply International Monetary Fund (IMF). The IMF has entered the Turkish economy as an important figure with this debt.”*

Use of Quotations in Text: The short quotations in the text should be quoted with quotation marks (“...”) and in italics. Quotations shorter than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written one centimeter inside from the left side and the right side of the line, one block and one line spacing.

Visual Materials: Photographs, diagrams, etc. in text. If visual material is used, the source should be shown. The legal responsibility for permission or copy-right belongs solely to the authors of the work.

Footnote Display: Articles should be prepared in the style of the Modern Languages Association (MLA) in terms of the reference system, the style of showing source and arrange bibliography. Resources should be prepared as internal notes instead of footnote system. Sources that given in the text, year of publication and page number of the sources will be given as follows:

- Footnotes in the text are numbered on the relevant page, not placed at the end of the text. Footnotes should be written in 9-point single-spacing. The alignment should be two-sided, and the paragraph indent must be 0.5 cm. The footnote should not be a separator line.
- If a general reference is mentioned in the text and the whole text is referred to (author's surname, year), to write is sufficiently. For example (Togan, 1981).
- If a page quoted or the related ideas were taken from a section, the resource is written with the page as follows: (Köker, 1998, p. 42).
- An author's works with the same date are written as follows (Zizek, 2009a) and (Zizek, 2009b).
- If the number of authors is between three and five, all names should be written in the first submission, then only the first article is sufficient. For example, when the resource first crosses (Kejanlioglu, Adaklı & Çelenk, 2004), it takes place as the next pass (Kejanlioglu et., 2004).
- If two authors sources are specified in the text, the names of the two authors are specified each time; if more than two authors, all of them specified just for the first time, and after the only the first author is specified in the text. For example: Kafesoğlu, Yıldız and Merçil (1998).
- The number of authors is three or more, then only the first name and others are abbreviated in the first use (Arat et., 1991).
- A slanting line (/) is used if an old source has been reprinted in the text. For example: Freud (1923/1961) for the first time suggested that the daily life of language tramps is a sort of outsider of repressed representations in the subconscious.
- Except the resources shown in the text, the classical footnote method should be used for the necessary statements and the automatic numbering method should be used for these. Measures to be used for statements: Justified, left and right indentation: 0 cm, before and after spacing: Onk, line spacing: single.

End-Text Referencing

At the end of the article, all sources used in it must be specified. Authors should be sorted alphabetically by last name.

Author surname and first letter of name should be in capital letters, and if the title is book after point and comma, it should be written in bold italic and article should be written in quotation. After the title of study, the publication place and year of books and the journal title, year, number, and volume number should be given.

Examples:

For Single Written Books:

İNALCIK, Halil, (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klôsik Çağ (1300- 1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

For Many Written Books:

ABISEL, N., ARSLAN, UT, BEHÇETOĞULLAN, P., KARADOĞAN, A., ÖZTÜRK, SR& ULUSAY, N. (2005). *Çok Tuhaf Çok Tamdık*, Metis, İstanbul.

For with Editor Books:

ÖZBEK, M. (Ed.), (2005). **Kamusal Alan**, İstanbul.

- If there are multiple works published in the same year by the same author in the book, the works are written in the order of the new works. Sources with the same date are sorted by letter.

TOGAN Z. Velidi, (1912). **Türk ve Tatar Tarihi, Kazan**; (1981). **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul.

ARAT R. Rahmeti, (1947a). **Kutadgu Bilig- I Metin**, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 458, Ankara.

ARAT R. Rahmeti, (1947). **Kutadgu Bilig-II Tercüme**, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 459, Ankara.

For Electronic Printed Books:

- Reference information for resources received from electronic media (internet) should be shown in the same way as printed sources. If the page number is not specified in the used online source, page number is not specified in parentheses.

O'Keefe, E. (nd). Egoism & the CNSTs in Western values. **Access** [http://www.onlineoriginals.com/showitem .asp litem I 135](http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?item=I135)

PROF. DR. SALİM KOCA'NIN ÇALIŞMALARI HAKKINDA

On The Studies of Prof. Dr. Salim Koca

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

19. YÜZYILDAN I. DÜNYA SAVAŞINA KADAR KAFKASYA'DA TÜRKLER ve ERMENİLER

Turks and Armenians in Caucasia from The 19th Century to The First World War

Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK

ÖZBEKİSTAN'IN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Geopolitical Importance of Uzbekistan

Arş. Gör. Seyit Ali BUDULGAN

EMPERYALİZMİN YENİ AKTÖRÜ: ÇİN VE ÇİN'İN AFRİKA ÜLKELERİYLE OLAN İLİŞKİLERİ

A New Actor in Imperialism: China and Its Relations with African Countries

Onur ONULAY

MODERNİZMİN TÜRK DEVLET ALGISINA ETKİSİNDE BİR KÖKEN TASAVVURU OLARAK NİZAM-I ÂLEM ÜLKÜSÜ

The Idealism of Nizam-ı Âlem as a Concept of Origin in The Effect of Modernism on The Turkish State Perception

Muhammet MAĞAT

YÜKSELEN GÜÇ ÇİN'İN GENÇLİK POLİTİKALARI VE ÇİN GENÇLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

China's Youth Policy as a Rising Power and An Evaluation about The Today's Chinese Youth

Selim Han YENİACUN

TANITIMLAR/ REWIEWS

ÜLKE TANITIMI: AZERBAYCAN CUMHURİYETİ

Republic of Azerbaijan

Hazırlayan: Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU

KİTAP TANITIMI: "AZERBAYCAN PETROLÜ DÜNYA SİYASETİNDE" ADLI ESER

The Book Named "Azərbaycan Nefti Dünya Siyasətində"

Hazırlayan: Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU

Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin 2020 Yılı Faaliyetleri

2020 Annual Activities of Asian Studies Application and Research Center

Arş. Gör. Seyit Ali BUDULGAN

ISSN : 2667-6419

9 772667 290001